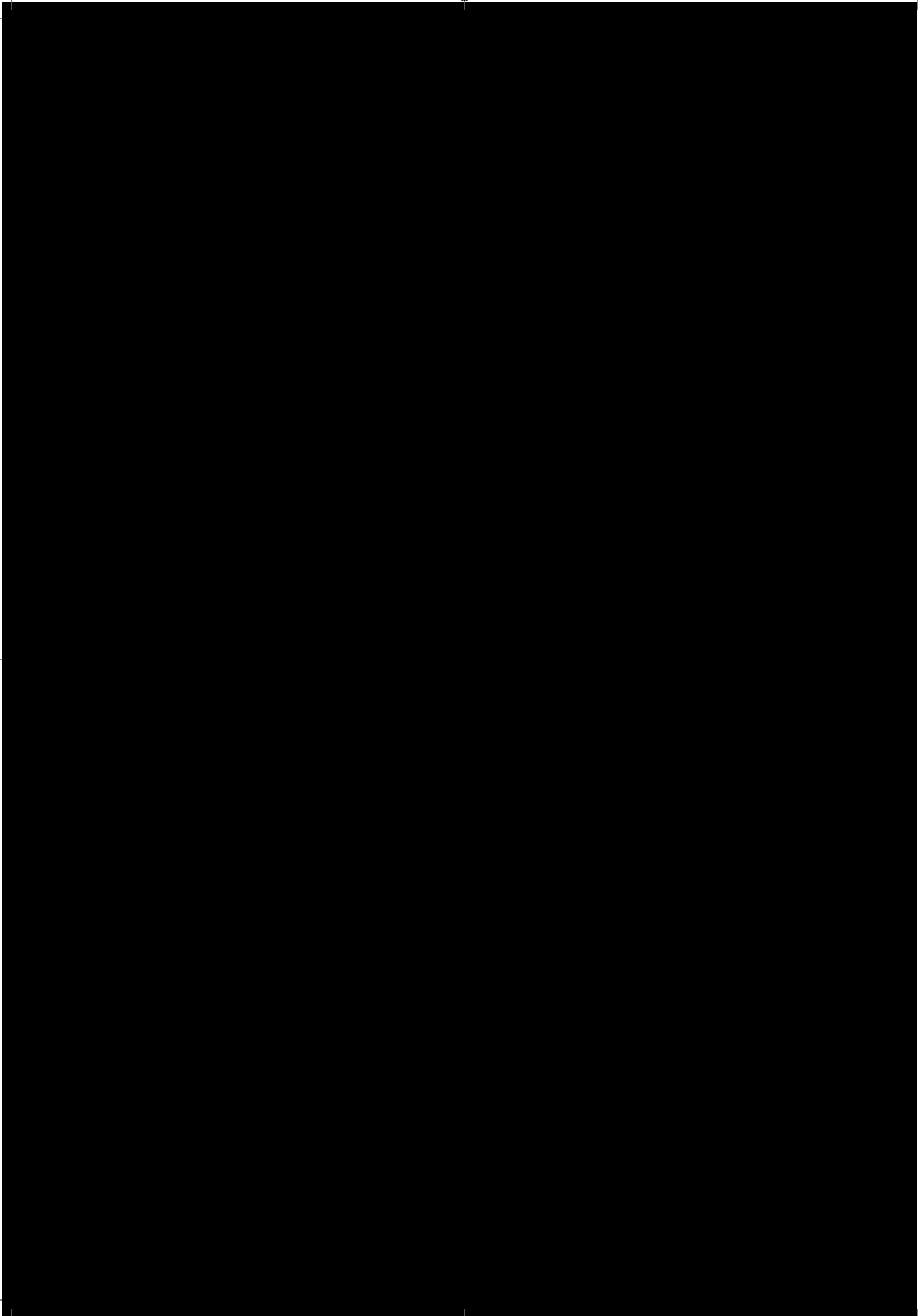

**EL NÚCLEO
IBÉRICO DE
MONTJUÏC**

**Homenaje a Josep
de Calassanç Serra
i Ràfols**

**THE IBERIAN
NUCLEUS
ON MONTJUÏC**

**Tribute to Josep
de Calassanç Serra
i Ràfols**

**LE NOYAU
IBÉRIQUE
DE MONTJUÏC**

**Hommage à Josep
de Calassanç Serra
i Ràfols**

**EL NUCLI
IBÈRIC
DE MONTJUÏC**

**Homenatge a Josep
de Calassanç Serra
i Ràfols**

EL NUCLI IBÈRIC DE MONTJUÏC. LES SITGES DE MAGÒRIA O DE PORT. BARCELONA

Les intervencions arqueològiques a l'àrea del Pont de l'Esparver de la muntanya de Montjuïc han posat al descobert un gran nucli comercial d'època ibèrica, amb unes sitges de grans dimensions. Aquest port estava en relació amb un poblat, de moment sense excavar, que tindria les funcions de capitalitat i control d'aquesta zona de la Laietania en època ibèrica. El

material recuperat de les sitges és molt interessant pel que fa a la quantitat, qualitat i diversitat de tipus. Tot aquest sector té un moment àlgid al segle IV i part del segle III aC. Però posteriorment continua habitat, amb un canvi d'ocupació en relació amb les noves polítiques territorials que coincideix amb l'arribada dels romans. Continua sent un port, amb la seva organització,

on destaca l'explotació dels gresos de la muntanya en una pedrera propera.

Paraules clau: Montjuïc, port, nucli comercial d'intercanvi, poblat, camp de sitges de grans dimensions, cisterna-pou, inhumació d'època ibèrica, ceràmica d'importació (segles V-II aC), àmfores (segles V-II aC), ceràmica comuna ibèrica.

EL NÚCLEO IBÉRICO DE MONTJUÏC. LOS SILOS DE MAGÒRIA O DE PORT. BARCELONA

Las intervenciones arqueológicas en el área del Pont de l'Esparver en la montaña de Montjuïc han puesto al descubierto un gran núcleo comercial de época ibérica, con silos de grandes dimensiones. Este puerto estaba vinculado a un poblado, aún por excavar, que tendría las funciones de capitalidad y control de esta zona de la Layetania en época ibérica. El material que se ha recuperado

de los silos es muy interesante por su cantidad, calidad y variedad. Este sector vive su momento álgido en el siglo IV a.C. y parte del siglo III a.C. Pero posteriormente continúa habitado, con un cambio de ocupación relacionado con las nuevas políticas territoriales que coincide con la llegada de los romanos. Sigue siendo un puerto, con su organización, en el que destaca la explotación

de los gresos de la montaña en una cantera próxima.

Palabras clave: Montjuïc, puerto, núcleo comercial de intercambio, poblado, campo de silos de grandes dimensiones, cisterna-pozo, inhumación de época ibérica, cerámica de importación (siglos V-II a.C.), ánforas (siglos V-II a.C.), cerámica común ibérica.

THE IBERIAN NUCLEUS ON MONTJUÏC. THE MAGÒRIA OR PORT SILOS. BARCELONA

Archaeological excavations in the area of the Pont de l'Esparver bridge on Montjuïc mountain have brought to light a large trading centre, including silos of considerable size, dating from Iberian times. This port was linked to a settlement that has yet to be excavated which would have served as the local capital and would have controlled this area of Layetania during the Iberian era. The material recovered from the

silos is extremely interesting due to its quantity, quality and variety. This area was at its height in the 4th century and part of the 3rd century BC. Human habitation continued after this, though the occupation of the site changed as a result of new territorial policies that coincided with the arrival of the Romans. The centre remained a port, with a notable aspect of its operations being the exploitation of stone

extracted from a nearby quarry on the mountain.

Key words: Montjuïc, port, trading centre, field of large silos, cistern-well, inhumation dating from Iberian times, imported pottery (5th-2nd centuries BC), amphorae (5th-2nd centuries BC), Iberian common ware.

LE NOYAU IBÉRIQUE DE MONTJUÏC. LES SILOS DE MAGÒRIA OU DU PORT. BARCELONE

Les interventions archéologiques dans la zone du Pont de l'Esparver, sur la colline de Montjuïc, ont mis à découvert un grand noyau commercial datant de l'époque ibérique, avec des silos de grandes dimensions. Ce port était lié à une agglomération - qui doit encore faire l'objet de fouilles - dont la fonction était de servir de capitale et de contrôler cette zone des Laietans à l'époque ibérique. Le matériel que l'on

a récupéré dans les silos est très intéressant quant à sa quantité, sa qualité et sa variété. Ce secteur vit son meilleur moment entre le IVe siècle av. J.-C. et le IIIe siècle apr. J.-C. Plus tard, il continue à être habité, mais l'occupation change, elle est liée aux nouvelles politiques territoriales et coïncide avec l'arrivée des Romains. C'est encore un port par son organisation on y remarque

l'exploitation des grès de la colline dans une carrière proche.

Mots clé : Montjuïc, port, noyau commercial d'échange, agglomération, champ de silos de grandes dimensions, citerne-puits, inhumation de l'époque ibérique, céramique d'importation (Ve - IIe s. av. J.-C.), amphores (Ve - IIe s. av. J.-C.), céramique commune ibérique.

EL NUCLI IBÈRIC DE MONTJUÏC. LES SITGES DE MAGÒRIA O DE PORT. BARCELONA

DAVID ASENSIO I VILARÓ*
XABIER CELA ESPÍN**
CARME MIRÓ I ALAIX***
MARIA TERESA MIRÓ I ALAIX****
EMILI REVILLA I CUBERO*****

quarhis

15

Montjuïc i Barcelona

La història de Montjuïc sempre ha estat unida a la història de la ciutat de Barcelona, fins i tot es podria dir que n'és el bressol. D'una banda, ha estat la pedrera principal de Barcelona i les seves rodalies i l'extracció de la pedra ha canviat molt la fesomia física de Montjuïc. De l'altra, la ubicació geogràfica de la muntanya és estratègica, als seus peus hi ha el mar, una de les vessants dona al riu Llobregat –important via de comunicació vers l'interior–, i l'altra a la ciutat de Barcelona. Aquests fets han marcat la muntanya, ja que molts successos històrics, relacionats amb el cap i casal, han tingut lloc o han estat en relació amb Montjuïc.

La historiografia ens ha deixat diversos escrits que parlen de la muntanya de Montjuïc, la seva història i la seva evolució, en molts dels quals es barreja fantasia i realitat, i a voltes és difícil la separació dels dos conceptes.

Així mateix, una idea plana per la història de la muntanya. Tot canvi físic ha comportat un canvi històric. En un principi, la primera extracció de mineral de jaspí, en època epipaleolítica, va comportar una primera transformació antròpica de la zona del Morrot. Posteriorment, l'explotació de pedra de la muntanya, documentada arqueològicament des d'època romana. Així i tot no podem obviar que en època ibèrica s'hi produí una extracció més local per a la fabricació de molins i altres estris de pedra, ja que s'han localitzat molins de pedra de Montjuïc en diversos poblats ibèrics del voltant, com per exemple a la Penya del Moro (fig. 6). L'explotació ha canviat la forma del turó, d'una banda ha fet grans fronts de pedrera; i de l'altra, grans buits que han estat reblits per enderrocs i deixalles de noves extraccions. Per tant, és difícil de conèixer la seva geomorfologia originària, amb tot el que ha canviat al llarg de la història.

Així mateix, les grans descobertes arqueològiques que s'han produït a la muntanya són fruit de diversos projectes urbanístics d'arranjament i millora del sector (fig. 1): la construcció de l'estadi olímpic a principis del segle XX

va comportar la descoberta d'un conjunt de sitges i unes estructures pertanyents a una possible vil·la romana; l'obertura de la via fèrria que menava de Magòria al Port, el gran conjunt de sitges; les obres de l'Exposició Universal de 1929, l'obertura d'un nou camí cap al castell i la construcció del parc d'atraccions van posar al descobert una gran àrea de la necròpolis del call jueu de Barcelona, cementiri que dona nom a la muntanya; la construcció del cementiri del sud-oest va comportar la descoberta de diverses estructures d'època romana i d'un forn de material de construcció datat al segle XVIII; i finalment, la gran remodelació de la muntanya arran de les obres olímpiques va aportar nous coneixements per a la història i el patrimoni de la nostra ciutat (fig. 11).

Montjuïc en època ibèrica

L'emplaçament geogràfic de Montjuïc, amb una gran percepció del pla de Barcelona i la serralada Prelitoral amb el mar al seus peus, i un gran riu –el Llobregat– que a l'època era navegable, vies bàsiques de comunicació i intercanvi, va ser un dels motius pels quals els ibers s'hi instal·laren per fundar un lloc de poblament i un gran nucli comercial.

Amb el pas dels anys, i amb les diverses actuacions arqueològiques que s'han dut a terme, s'ha anat millorant el coneixement històric i arqueològic del Montjuïc ibèric, i actualment es pot parlar de diversos assentaments, com també de troballes disperses que encara no es poden interpretar de forma definitiva (fig. 1).

FONT DE LA MAMELLA

Les primeres restes que podem adscriure a la cultura ibèrica aparegudes a la muntanya es daten als segles VII i VI aC, i es localitzen al vessant sud-oest del turó, entre el castell i el cementiri, a la confluència dels camins del Molí Antic i de la Font de la Mamella¹. Es tracta d'una possible cabana de la qual es va localitzar una sitja, les restes d'una llar de foc domèstica i una sèrie de forats de pal. Per les

* David Asensio. Rocs SL. Universitat Autònoma de Barcelona. davidasensio@ozu.es

** Xabier Cela. xabiercela@hotmail.com

*** Carme Miró. MHUBA. cmiro@bcn.cat

**** M. Teresa Miró. Servei d'Arqueologia i Paleontologia. maitemiro@gmail.com

***** Emili Revilla. emilir@gmail.com

1. En aquest sector de la muntanya es varen fer dues intervencions, una l'any 1984 dirigida per Lourdes Mazaira, Teresa Miró, Carolina Rovira i Dolors Salgot en què es varen fer una sèrie de sondejos. El treball organitzat pel Servei d'Activitats Arqueològiques de l'Ajuntament de Barcelona va rebre l'ajut del Pla de Lluita contra l'Atur, que posaren en marxa les conselleries de Treball i de Cultura de la Generalitat de Catalunya. Una segona intervenció es va fer l'any 1988 dirigida per Albert Freixa i Vicenç Moreno. La documentació d'aquestes excavacions està a la memòria conjunta AAVV 1994. *Intervencions arqueològiques a la muntanya de Montjuïc (1984 – 1990)*. Memòria inèdita. Centre d'Arqueologia de la Ciutat. Ajuntament de Barcelona. Document inèdit.

estructures conservades no es pot parlar d'un gran assentament, sinó més aviat d'un enclavament estacional d'un primer moment de la cultura ibèrica. No es pot oblidar, però, que aquest sector de la muntanya ha patit una forta erosió i les restes es conserven molt arrasades.

EL CASTELL DE PORT

A la rodalia del poc que resta del Castell de Port també varen aparèixer restes pertanyents a la cultura ibèrica². El ventall cronològic del material arqueològic va des del segle VI fins al III-II aC. Altres sondejos fets sobre la mateixa carena de la muntanya, al vessant sud-oest, van posar en relleu la presència de ceràmiques de pasta grollera decorades amb cordons plans amb ditades i esclats de sílex i jaspi; de moment, però, en tot aquest sector no s'ha pogut documentar cap mena d'estructura que ens delimiti una zona de poblament o d'establiment eventual. Simplement podem parlar d'una ocupació de l'espai en aquest moment històric.

CEMENTIRI DEL SUD-OEST

A la part alta del cementiri del sud-oest, l'any 1931, a l'inici del penya-segat del fossar de la pedrera, Josep de Calassanç Serra i Ràfols va excavar dues sitges d'època ibèrica (fig. 4). L'única documentació que s'ha conservat d'aquesta intervenció és un plànol dipositat a l'Arxiu Serra i Ràfols de l'Institut d'Estudis Catalans³. Són dues sitges de planta globular, de 2,5 m de diàmetre i alçada màxima. Excavades a la pedra sorrenca del turó, una presenta una estratigrafia on s'assenyala que hi havia pedres antigues amb ossos; però l'element important d'aquesta documentació és el fet que dins d'una de les sitges es varen excavar quatre esquelets humans (fig. 8), trobats en posició horitzontal, ben dipositats en paral·lel, l'un al costat de l'altre, i tots cap per avall. No sabem si hi havia material associat, però el fet que Josep de Calassanç Serra i Ràfols els classifiqui com a sitges ibèriques ens dóna tota la seguretat que va trobar elements de datació al llarg de

la intervenció. Posteriorment parlarem del fet de trobar enterraments dins de sitges d'època ibèrica.

PONT DE L'ESPARVER – VIA DE MAGÒRIA

Ens resta parlar de l'àrea que ha donat més fruit pel que fa a les troballes arqueològiques d'època ibèrica a Montjuïc. Es tracta del sector on es trobava l'anomenat Pont de l'Esparver, per on passava la Via de Magòria i el que actualment és l'avinguda dels Ferrocarrils Catalans, i que és l'objecte d'aquest treball⁴ (fig. 2). En un petit promontori proper a aquesta zona, s'hi ha pogut localitzar les restes del que sembla el poblat ibèric de Montjuïc, ja que hi ha una sèrie d'estructures que podrien correspondre a hàbitat. Cal assenyalar un gran mur, fet de pedra seca unida amb fang, d'un metre d'amplada, que podria tractar-se d'un gran mur de tanca o de la muralla del poblat (fig. 12). Així mateix, aquesta gran estructura va ser localitzada en dos indrets diferenciats del talús de la zona d'intervenció, on es va poder excavar en part. L'estructura té una amplada màxima d'1,10 m, encara que per la banda nord-est s'estreny fins a 70 cm. Pel que fa a la seva alçada, per la zona tallada del talús, se'n conservava una altura d'un metre i mig, mentre que a mesura que s'endinsava cap al talús no excavat, perdía alçada (fig. 7). També es va localitzar i excavar, en part, una banda de la seva trinxera de fundació. Aquest mur, malgrat que per la seva morfologia sembla indicar una gran construcció, no es pot afirmar categòricament que sigui una muralla d'un poblat. Es pot apuntar la idea d'un gran mur de tanca, relacionat amb una possible zona de poblament o d'encerclament de la zona de les sitges. A l'arxiu fotogràfic del Centre de Documentació del Museu d'Història de Barcelona, s'hi conserva una fotografia de l'any 1946 on es pot veure un gran mur de fàbrica ibèrica, molt similar al localitzat a la intervenció de l'any 1990, i que té un peu que diu «mur ibèric». És difícil saber-ne la localització exacta, però l'indret representat no es troba lluny de la zona del talús; si bé podria estar més

² Intervenció dirigida per Julia Beltrán de Heredia i Maria Sardà, l'any 1987. S'ha pogut consultar la memòria inèdita: Beltrán de Heredia, J.; Sardà, M. (1987). - *Informe preliminar de la Campaña de prospecciones arqueológicas intensivas a l'àrea del Parc del Migdia*. Montjuïc. La intervenció finançada per AOMSA va consistir en una prospecció general de tota la superfície afectada, des de les proximitats de l'estadi fins a les restes de la torre del turó del Castell de Port. Barcelona. A partir d'aquí citarem les intervencions per l'any, sense tornar a posar la referència.

³ Volem agrair especialment a Mar Palomo, del Servei de Documentació i Arxiu de l'Institut d'Estudis Catalans, totes les facilitats donades per poder consultar l'Arxiu Josep de C. Serra i Ràfols de l'Institut d'Estudis Catalans. Així mateix, volem agrair a Blanca i Eva Serra, l'autorització per poder reproduir part de la documentació de les recerques del seu pare, totalment inèdita i que ha desvelat molts interrogants que hi havia sobre l'excavació de les sitges del port. Totes les referències fetes a Serra i Ràfols, si no es diu el contrari, es basen en la documentació dipositada a l'Arxiu de l'Institut d'Estudis Catalans. Així mateix, agraim la col·laboració desinteressada de Maria Alaix en l'elaboració d'aquest article.

⁴ La intervenció de l'any 1990 va ser dirigida per l'equip d'arqueòlegs format per Rosa Maria Blanch, Helena Miró, Emili Revilla i Albert Vilaseca, sota la coordinació de Carme Miró. Va ser finançada en la seva totalitat per IMPUSA i AOMSA.

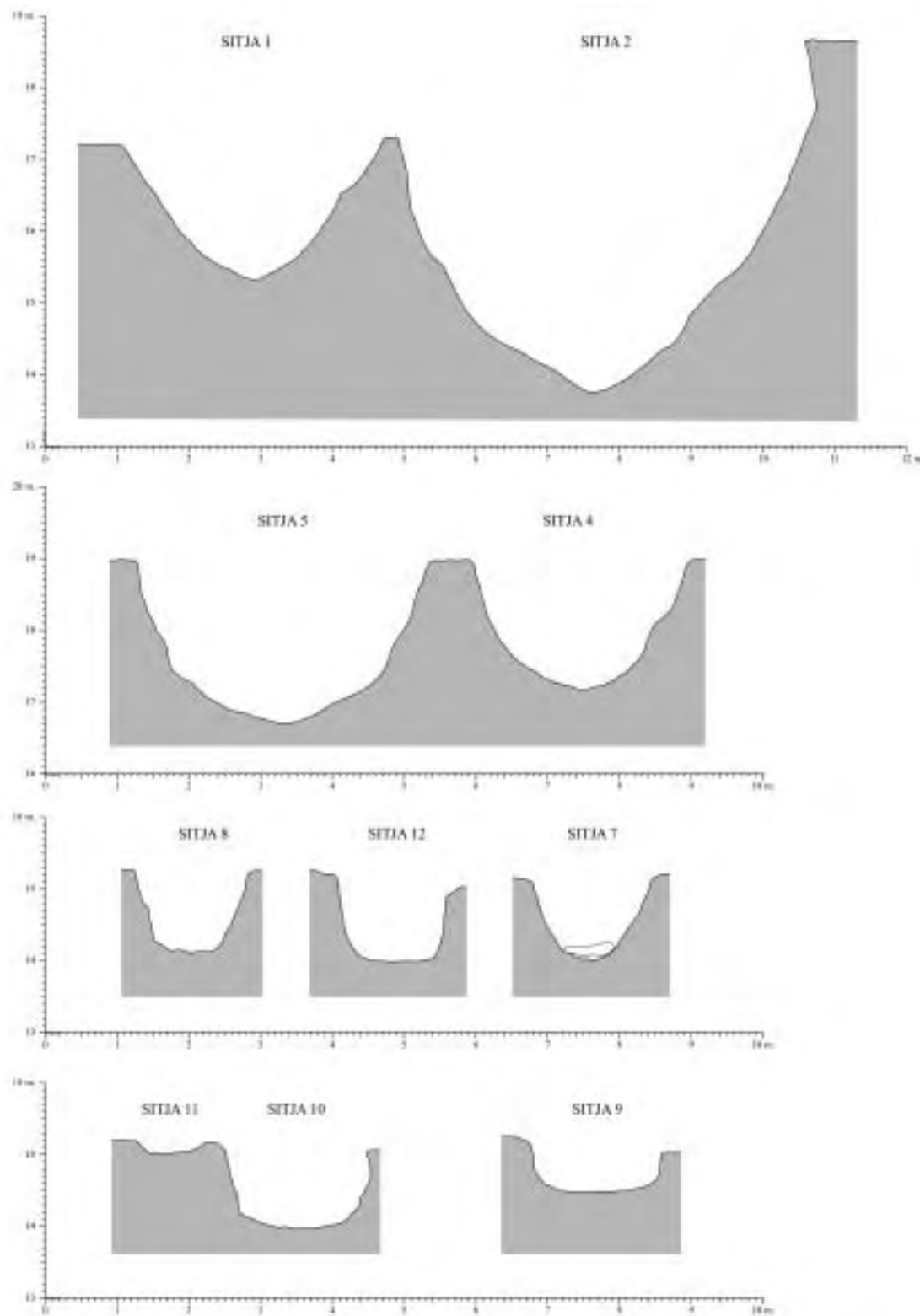

Figura 3
Secció de les sitges 1, 2, 4, 5, 7, 8, 9, 11 i 12. (Dibuix: Emili Revilla-MUHBA)

pròxim al Fossat de la Pedrera, a la part alta, a prop del Castell del Port.

Així mateix, cal destacar que aquesta zona estava ocupada per unes barraques que varen ser successivament abandonades i enderrocades, ja que no és fins a les obres olímpiques que s'enrunen totalment les estructures d'aquest sector. En el moment en què nosaltres ens fem càrrec dels treballs, ja s'ha produït l'enderrocament de les barraques, però podem comprovar visualment que en algunes s'havien utilitzat estructures de fàbrica ibèrica en la seva construcció. Per tant, no és agosarat afirmar que en part de les barraques s'hi utilitzessin restes del poblat, cosa que no va poder ser comprovada arqueològicament. A la plana, al peu del turó, s'hi varen poder excavar un conjunt d'estrats, els més antics dels quals es daten al segle IV aC. Aquestes capes presenten totes una inclinació vers el riu, i segurament corresponien a esllavissaments del petit promontori on hi havia el poblat. L'esllavissament es va produir per una torrença que corria paral·lela a l'antiga Via de Magòria, i que funcionava alternadament durant tota l'època ibèrica. Així mateix, en aquesta zona s'hi va poder excavar un forat de pal que podria correspondre a qualsevol tipus de construcció efímera, com una mena de tanca que envoltés el conjunt de sitges, més que no pas en relació amb una estructura d'una casa o un habitatge.

LA PEDRERA ROMANA

Pel que fa a restes d'època romana s'ha de remarcar l'excavació, l'any 1990, d'una pedrera, de moment l'única documentada a Barcelona amb exactitud d'aquest moment històric. L'excavació va implicar una actuació en una àrea de 200 m² que va posar al descobert un front de pedrera d'uns 50 metres de longitud i uns 10 metres d'alçada, ja que per problemes tècnics de la construcció no es va poder arribar a excavar el límit final de l'extracció. Es tracta, doncs, d'una gran explotació a cel obert dels gresos de la zona, on es treballava en diversos plans d'extracció, tant en sentit horitzontal com vertical, que

produïa l'esglaonat que caracteritza aquest tipus de pedrera.

Així mateix, a les notes consultades de Josep de Calassanç Serra i Ràfols, s'hi descriu un camí empedrat, pel qual ell encara s'ha passejat, per sobre del pont de l'Esparver, i proper a la masia del mateix nom, a uns 200-300 m de les sitges, i que ell atribueix a l'època romana.

També cal remarcar la presència de dues sitges amb material d'època republicana a l'excavació de l'any 1990, a la zona del Pont de l'Esparver, una de les quals amb un crani humà dins el rebliment.

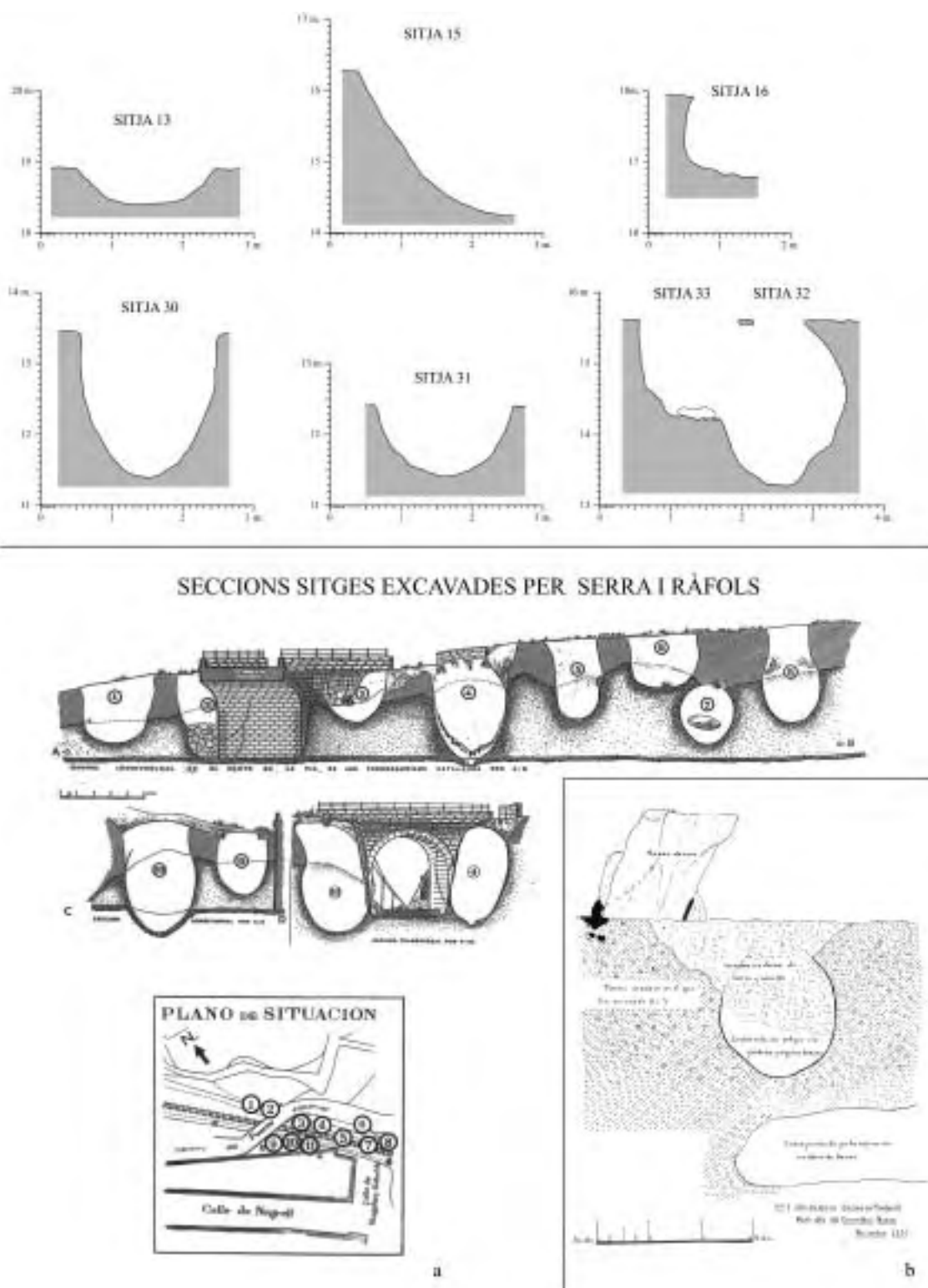
El sector del Pont de l'Esparver. Les sitges⁵

Aquest sector de la muntanya de Montjuïc ha rebut diversos noms al llarg de la seva història, normalment en relació amb les diferents troballes arqueològiques que s'hi han dut a terme. S'ha optat per conservar el de Pont de l'Esparver, ja que és un topònim conegut des de l'alta edat mitjana.

La primera notícia que es coneix d'aquest sector data de l'any 1928, quant en obrir la trinxera per on havia de passar el tren que anava de Magòria⁶ al port es varen localitzar un conjunt de sitges de grans dimensions, amb material que es podria adscriure a la cultura ibèrica (fig. 13). Aquesta troballa, malgrat tenir una rellevància en el moment de la descoberta va quedar oblidada, fins que l'any 1946 Josep de Calassanç Serra i Ràfols, aleshores delegat d'Excavacions a Barcelona, va redactar un pla d'actuació en relació al patrimoni de la ciutat, i va posar les sitges del port com un punt d'interès prioritari. El seu informe va ser ben acollit, i al mes de març de l'any 1946 inicia una campanya d'excavació a la zona (fig. 9) en què localitza un total d'onze sitges, algunes de totalment estèrils i d'altres amb materials importants, i data tot el conjunt a l'època ibèrica sense cap dubte. Posteriorment, l'any 1984, es fa una nova campanya d'excavacions a la zona, que tenia com a objectiu localitzar de nou les àrees arqueològiques conegudes i delimitar-les. La tercera intervenció es va dur a terme el 1987, prèviament a la plan-

⁵ La base planimètrica d'aquest article ha estat dibuixada per Emili Revilla i Albert Vilaseca. El tractament informàtic, digitalització, tractament d'imatge i la realització final és d'Emili Revilla. Pel que fa als dibuixos de material, el dibuix original és de David Asensio, Xabier Cela, Cristina Ibàñez, Sílvia Lezana, Emili Revilla i Gemma Vieyra. El tractament informàtic i l'elaboració de làmines és de David Asensio, Xabier Cela i Emili Revilla.

⁶ Aquest és un dels motius pels quals aquest sector, o millor, el conjunt de sitges, s'ha conegut com Magòria, un topònim que realment queda a la zona de la Gran Via, i és vigent encara a l'actualitat.

Figura 4

Secció de les sitges 13, 15, 16, 30, 31, 32 i 33. (Dibuix: Emili Revilla-MUHBA)

a. Planta i secció de les sitges de Magòria (any 1946). (Dibuix: Josep de Calassanç Serra i Ràfols-MUHBA)**b.** Secció de les sitges documentades per Josep de Calassanç Serra i Ràfols a la part alta del cementiri, any 1931. (Dibuix: Josep de Calassanç Serra i Ràfols. Fons Serra Ràfols-IEC)

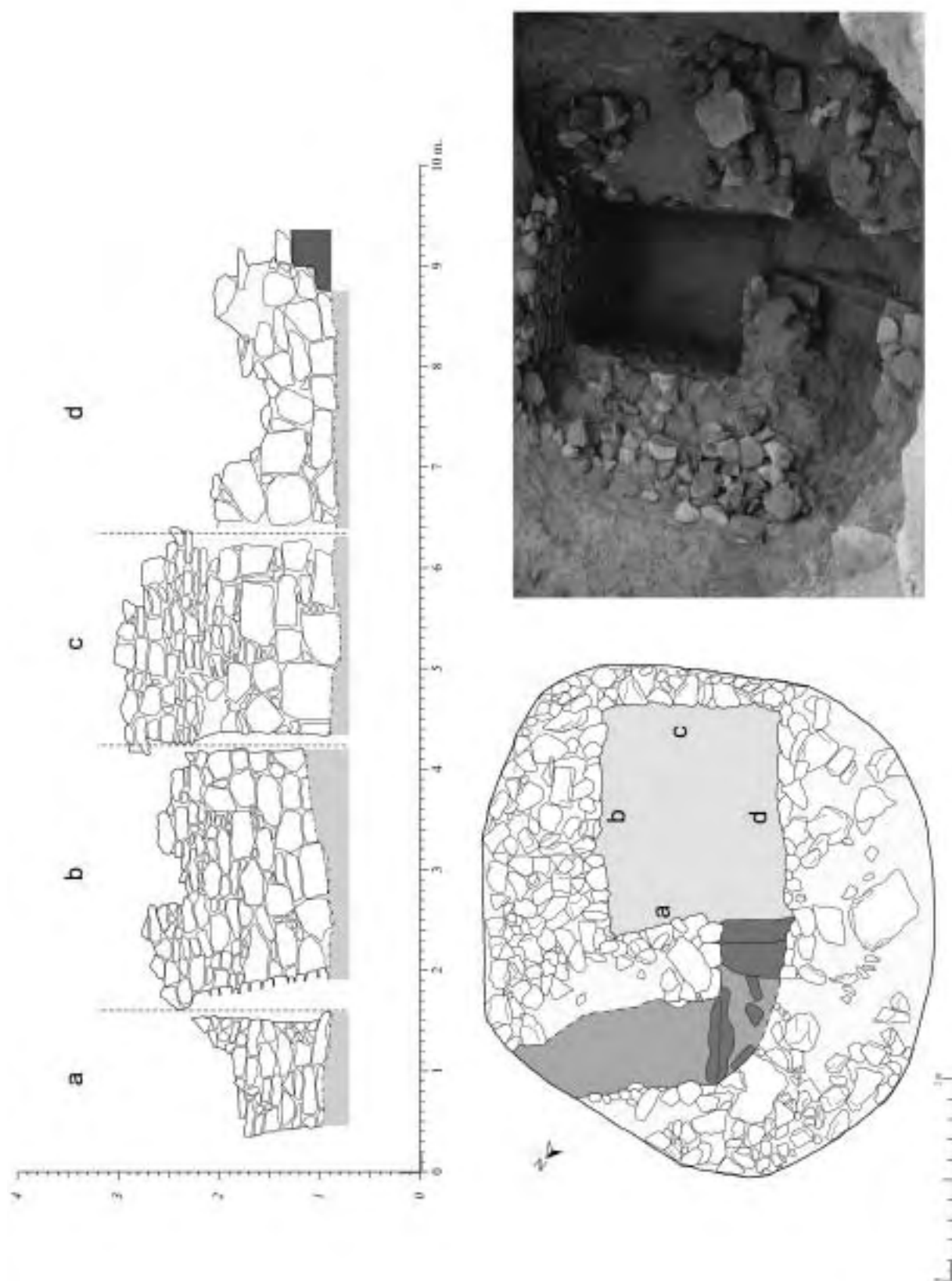
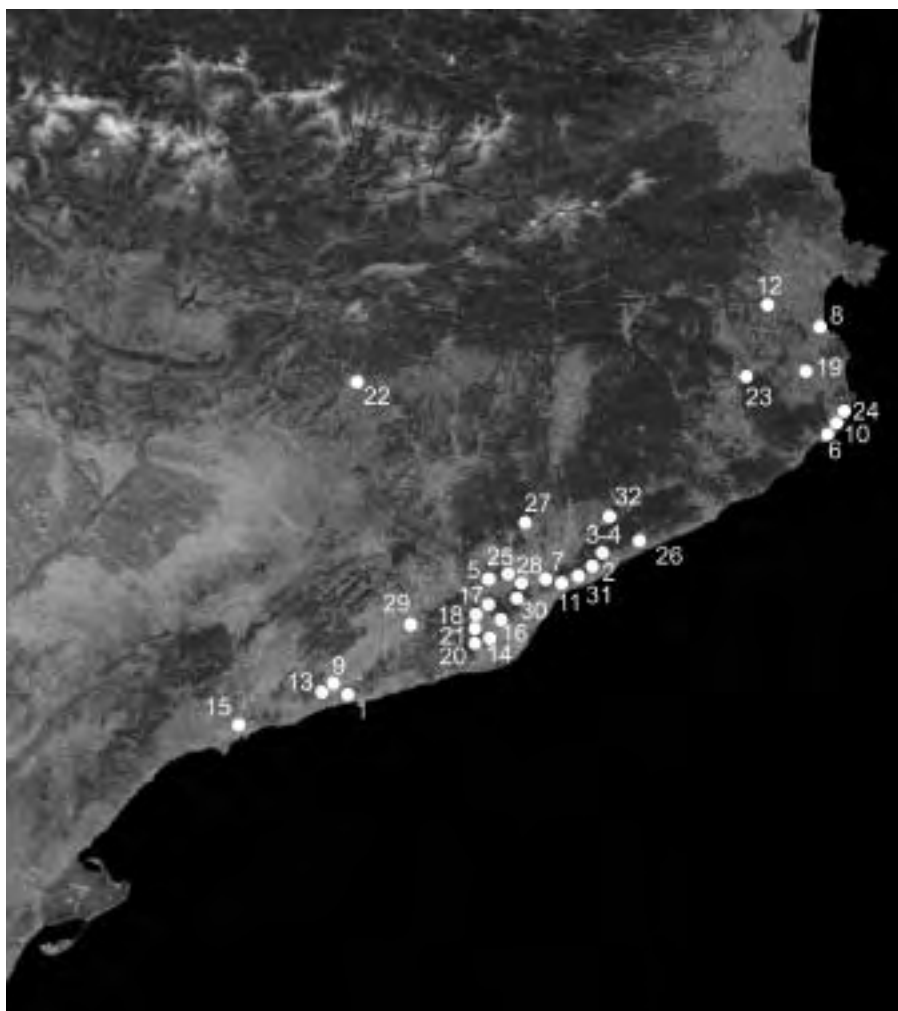

Figura 5
Planta de la sitja 3, amb el pou-cisterna. Alçats de les parets del pou-cisterna.
(Dibuix: Emili Revilla. Fotografia: Carme Miró-MUHBA)

Figura 6

Plànol de localització dels jaciments ibèrics de l'àrea catalana esmentats al text.

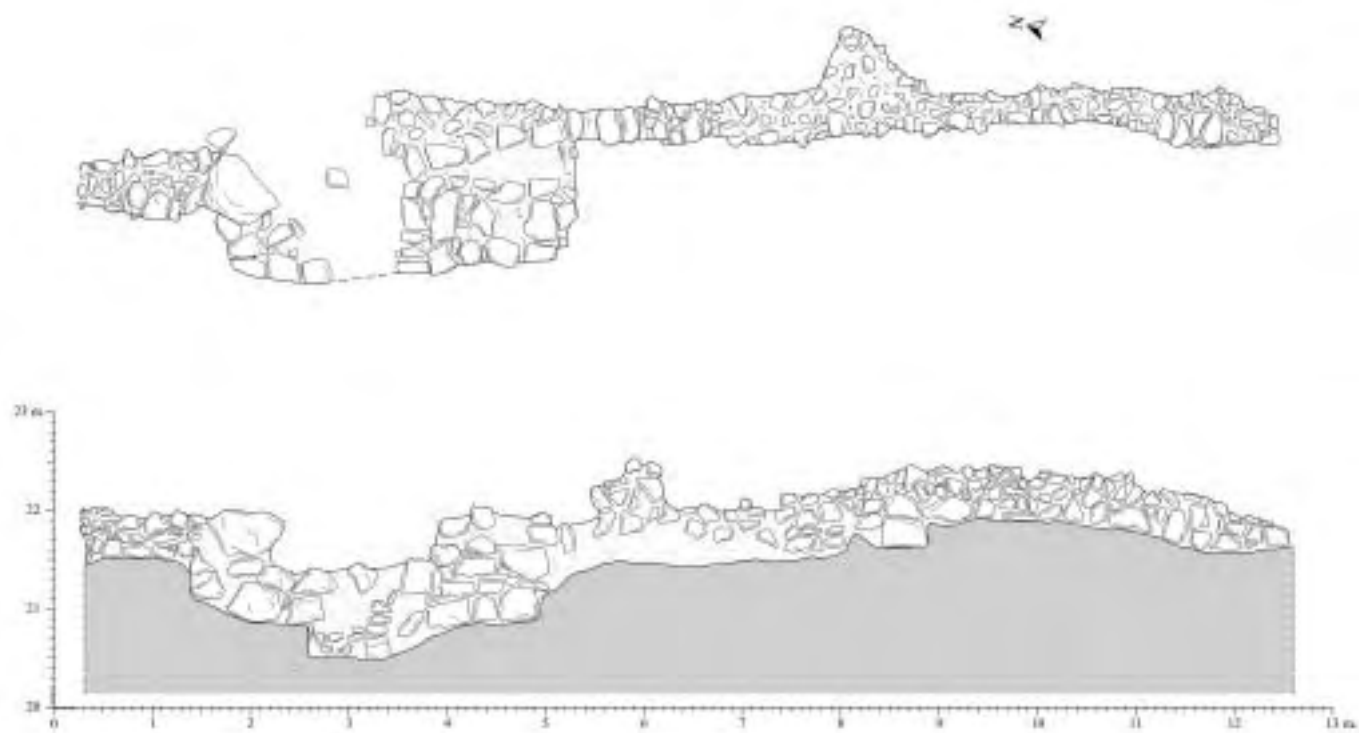
1. Alorda Park, Calafell
2. Burriac, Cabrera de Mar
3. Can Bartomeu, Cabrera de Mar
4. Can Miralles, Can Modolell, Cabrera de Mar
5. Can Xercavins, Cerdanyola del Vallès
6. Castell de Palamós
7. Castellruf, Sant Fost de Campsentelles,
8. Empúries, l'Escala
9. Les Guàrdies, el Vendrell
10. Llafranch
11. Mas Boscà, Badalona
12. Mas Castellar, Pontós
13. Mas d'en Gual, el Vendrell
14. Nucli antic de Sant Boi de Llobregat
15. Nucli ibèric de *Tarrakon*
16. Peña del Moro, Sant Just Desvern
17. Plaça de les Bruixes i Santa Creu d'Olorda, Molins de Rei
18. Puig Castellar, Sant Vicenç dels Horts,
19. Puig de Sant Andreu, Ullastret,
20. Puig del Castell, Sant Ramon i la Muntanyeta, Sant Boi de Llobregat
21. Sant Antoni, Santa Coloma de Cervelló,
22. Sant Esteve d'Olius
23. Sant Julià de Ramis
24. Sant Sebastià de la Guarda
25. Sitges de Bellaterra
26. Torre dels Encantats, Arenys de Mar
27. Torre Roja, Caldes de Montbui
28. Turó de Ca n'Olivé, Cerdanyola del Vallès
29. Turó de la Font de la Canya, Avinyonet del Penedès
30. Turó de la Rovira, Barcelona
31. Turó de Mongat
32. Turó del Vent, Llinars del Vallès

tació general d'arbres sobre l'àrea destinada a la construcció del parc del Migdia. La quarta, l'actuació més extensa, va tenir lloc el 1990 en el moment de la construcció de l'avinguda dels Ferrocarrils Catalans.

El sector excavat l'any 1990, anomenat zona de les sitges, ocupava una extensió de 600 m². Els seus límits eren, pel sud-est, l'entrada a una mina de terra d'escudella situada en el punt on començava l'aflorament de la roca sedimentària que a poca distància fou aprofitat en època romana com a pedrera. La via de Magòria seccionava el sector en direcció sud-est/nord-oest, i deixava visibles, a banda i banda de l'antiga via fèrria, restes dels retalls de sitges d'època ibèrica, algunes ja documentades per Josep de Calassanç Serra i Ràfols. Al nord-est, el límit quedava marcat per un gran retall, reblit per runa i deixalles d'època moderna i pel talús que marcava l'alineament topogràfic de la construcció del nou accés viari. Per últim, al nord-oest, el sector connectava amb la zona del

Pont de l'Esparver i el límit establert estava marcat per la presència del desaparegut pont sobre el ramal ferroviari, el qual havia provocat en el moment de la seva construcció un pronunciat desnivell entre un sector i l'altre (fig. 14).

En el moment d'iniciar-se l'excavació, aquest sector formava una llenca de terra paral·lela a la via de Magòria, sobre la qual s'havia construït el pont de l'Esparver, i el camí que portava al castell del Port. Al seu voltant s'havien anat edificant, a mitjan segle XX, petites barraques sense fonamentació, bastides amb materials reaprofitats i amb unes condicions d'habitabilitat molt precàries. Aquestes estructures foren enderrocades amb retroexcavadora i un cop la zona fou netejada de runa s'hi aprecià la quasi total inexistència d'estratigrafia arqueològica. A tot el sector hi apareixia el terreny natural amb la seva diversitat d'afloraments i solament hi havia sedimentació arqueològica en els punts on s'apreciava el

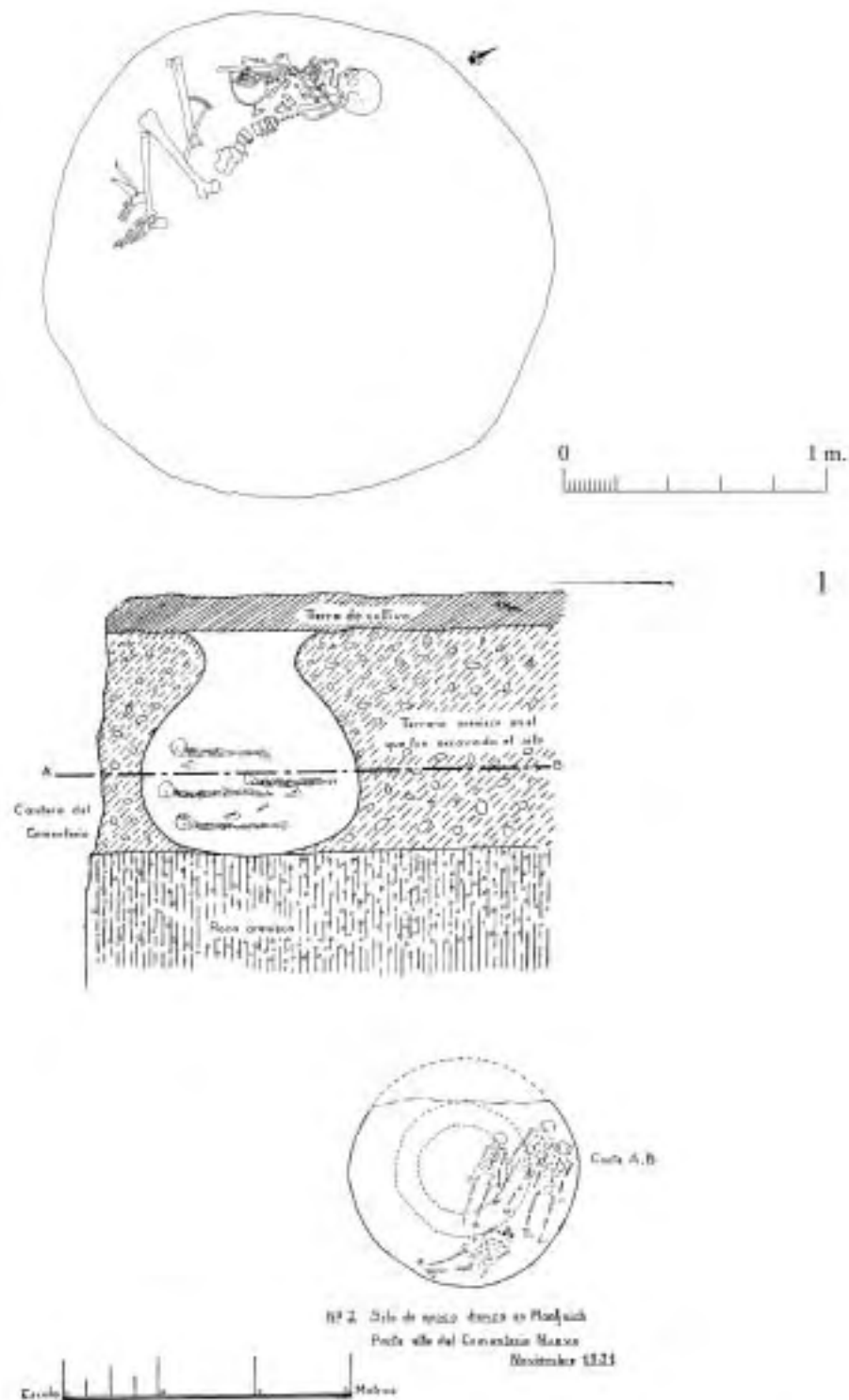
rebliment d'una sèrie de retalls de planta circular i en la zona de contacte amb el sector del Pont de l'Esparver, on apareixien estrats d'esllavissament de formació geològica i amb força quantitat de material arqueològic. Els estrats apareguts al nord de la zona de les sitges s'han de relacionar amb els apareguts al sector del Pont de l'Esparver i, per tant, amb els nivells d'aportació del torrent que antigament havia recorregut aquest vessant de la muntanya. Els retalls, als quals abans fèiem esment, foren interpretats com a sitges i se'n localitzaren 21, de les quals se n'excavaren 15, se'n delimitaren 3 –que no s'excavaren–, mentre que les tres restants havien estat ja excavades per Josep de Calassanç Serra i Ràfols (fig. 10). Hi havia sitges reblides amb pedres i argila, sense cap tipus de material arqueològic, d'altres amb terra i poc material, i algunes amb força material (fig. 2-4). Les sitges, enteses com a dipòsits d'emmagatzematge de productes, especialment cereals, es documenten a diverses àrees de la Mediterrània, des del neolític fins a l'arribada dels romans, amb una prolongació molt important en època medieval. Així, C. Plini Segon a la Història Natural llibre XVIII, 306 ja recull que les sitges són una de les millors maneres de conservar el gra perquè no es faci malbé i duri sense germinar. Aquests dipòsits subterranis, si bé en general responen a aquesta funció, poden

Figura 7

Planta i alçat del mur possible límit del poblat o del camp de sitges. (Dibuix: Helena Miró i Albert Vilaseca. Digitalització: Emili Revilla-MUHBA)

variar substancialment a nivell morfològic, segons el terreny on estan excavats, físic, de mesures, capacitat i conceptual si estan aïllats o bé formen part d'una concentració o camp de sitges. Un dels trets a destacar, en relació a la conservació de gra en sitges, és el fet que conserva totalment la qualitat alimentària del contingut i manté el gra en un estat perfecte de conservació. Així mateix, impedeix l'acció destructiva dels microorganismes, insectes i fongs, sempre que hi hagi un tancament totalment hermètic. El gra, ben conservat, es pot mantenir fins a 5 o 6 anys.

En relació amb les mesures i, per tant, amb la capacitat de cada sitja, i comparant-les amb les de l'àmbit ibèric més proper, el món laietà, hem de dir que les sitges de Magòria són de dimensions grans o molt grans (fig. 15), la qual cosa ens fa pensar en quina havia de ser la seva funcionalitat. Una sitja aïllada i de capacitat normal respon a unes necessitats domèstiques d'autoconsum fami-

Figura 8

Inhumacions.

1. Planta de la sitja 9 amb la inhumació excavada. (Dibuix: Emili Revilla-MUHBA)

2. Planta i secció de la sitja excavada per Josep de Calassanç Serra i Ràfols a la part alta del cementiri. (Dibuix: Serra i Ràfols. Fons Serra Ràfols-IEC)

Figura 9

Vista de la secció de la via de Magòria amb les sitges.
(Fotografia: Josep de Calassanç Serra i Ràfols. Fons Serra Ràfols-IEC)

Figura 10

Secció d'una sitja.
(Fotografia: Josep de Calassanç Serra i Ràfols. Fons Serra Ràfols-IEC)

liar. Un camp de sitges a l'interior d'un nucli habitat, o en una zona propera, implica un ús col·lectiu, bé per consum de la mateixa comunitat o, al mateix temps i en alguns casos, per generar una acumulació d'excedents que es pugui dedicar al comerç i a l'intercanvi.

El cas que ens ocupa creiem que respon a aquesta darrera hipòtesi. Aquests dipòsits ja van ser interpretats com a magatzems destinats a un comerç per via marítima pel Mediterrani per Josep de Calassanç Serra i Ràfols (1971), si bé ni a les antigues excavacions ni a les actuals s'ha pogut documentar amb precisió què contenien exactament. De tota manera, segurament es tractaria de cereals –blat, ordi, civada, etc.– com sol correspondre a una economia de tipus agropecuari, d'acord amb la producció que caracteritza el període ibèric ple. La capacitat d'una de les sitges més gran donaria gra per a 245 persones durant un any. Així mateix, per tal d'omplir totes les sitges en un mateix moment, es necessitarien 204 hectàrees conreades. Aquest càlcul s'ha fet si totes les sitges funcionessin alhora, la qual cosa no ha estat demostrada arqueològicament. Un fet a destacar és que hi ha sitges amb molta quantitat de material arqueològic, fins i tot amb objectes remarcables, pel que fa a la seva individua-

litat, cronologia, o quantitat. Una de les teories de Josep de Calassanç Serra i Ràfols era que potser no totes les sitges varen funcionar, ja que pensava que una de les hipòtesis a tenir en compte era que les sitges sense material no varen estar reblertes amb gra, o qualsevol altra matèria primera. Una altra de les seves idees era que no totes les sitges varen funcionar alhora, i que algunes, les estèrils, s'omplien amb la terra i les pedres de l'obertura de noves sitges.

En relació amb la cronologia d'aquests contenidors, no coneixem, òbviament, el moment de la seva construcció. Pel que fa al seus rebliments –no gaire llunyans del seu darrer moment d'ús– podem precisar diferents fases d'abandonament. Les sitges 1, 2, 6, 7, 8, 15, 17, 32 i 33 van ser reblertes al segle IV aC, mentre que les 4 i 16 van ser reblertes a final del segle III aC. Pel que fa a la sitja 3, on es va localitzar l'estructura del pou, és la que presenta una estratigrafia més complexa i s'hi poden veure dos nivells clars, els estrats en relació al pou datats al segle IV i els que colmataven l'estructura circular general del segle III. No podem oblidar les dues sitges localitzades al sector del col·lector del pont de l'Esparver, amortitzades al segle II aC, fet que confirma la presència de sitges en

aquesta zona, en un moment en què ja s'ha produït l'arribada dels romans. Aquestes cronologies coincideixen amb les de l'abandonament del camp de sitges de Can Miralles, Can Modolell a Cabrera de Mar, i també és la d'una època important de canvis a la conca mediterrània, amb l'enfrontament entre les dues grans potències del moment, Roma i Cartago.

Pel que fa als estrats que reblen aquest retalls, hem d'assenyalar que uns tenen un origen natural –possibles aportacions torrencials–, i els altres antròpic. Això queda reflectit d'una banda pel tipus de sediment, i per l'altra per la presència o no de material arqueològic. Ja s'ha assenyalat anteriorment que algunes d'aquestes sitges no varen proporcionar cap resta material que permetés datar-ne l'abandonament, del qual és difícil pensar que hi hagués una sola causa, i encara més quan s'observa que en jaciments similars es produeix una obliteració d'aquests dipòsits en un moment contemporani. D'una banda, cal tenir en compte el marc històric de final del segle III –la segona guerra púnica– i els nous canvis culturals que es produïren a partir del 218 amb l'inici del desembarcament de les tropes romanes a la Península. Un paral·lel proper el tenim al conjunt de sitges excavat al nucli antic de Sant Boi, amortitzades totes al voltant del segle III aC,⁷ on se n'han localitzat un total de 13, 8 de malmeses i 5 de ben conservades, algunes fins i tot amb la tapa i sense cap tipus de rebliment.

També cal plantejar què passa amb tot el gra que s'emmagatzemava en aquests retalls en el moment de la seva obliteració. Hi ha la possibilitat que els magatzems fossin traslladats a una altra zona, o que canviés el tipus de construcció per a l'acumulació de mercaderies, com la introducció dels dolis. Una altra hipòtesi és que deixin de funcionar els mecanismes de concentració d'excedents en aquest sector i les relacions que els feien possibles. L'arribada dels romans comportà, així mateix, canvis en el sistema econòmic i en el tipus de conreus, com l'expansió de la vinya i de l'olivera, com és prou sabut de tots.

⁷ Agraïm la informació donada pels directors de les següents intervencions, ja que la memòria final està en procés de redacció. Josefa Huertas Arroyo. Carrers Alou, núms. 43-47 - Mossèn Francesc Albertí, núm. 1-3. Sant Boi de Llobregat. Juliol- setembre 2007; Prida Trujillo, David; Esteban Castanera, JJ. Plaça Constitució i carrers Mediterrani, Agramunt, Mossèn Francesc Albertí i Hospital. Sant Boi de Llobregat. Abril 2006- maig 2007.

Núm.	UE	UE rebliment	Capacitat conservada	Datació del nivell d'amortització
1	2000	2001	8.900 l	s. IV aC
2	2003	2002, 2033	80.300 l	s. IV aC
3	2006	2005, 2028, 2055, 2057, 2059		Vegeu quadre adjunt
4	2008	2007	7.500 l	Abans 250 aC
5	2010	2009	16.500 l	
6	2013	2014		s. IV aC
7	2018	2019, 2047	1.200 l	s. IV aC
8	2020	2021, 2030	1.2300 l	s. IV aC
9	2022	2023	1.300 l	
10	2024	2025, 2044	2.700 l	
11	2026	2027	76 l	
12	2034	2035	1.500 l	
13	2036	2037	800 l	
14	2031	2032		
15	2040	2041	16.200 l	s. IV aC
16=Serra 3	2045	2051, 2052	26.000 l	s. III aC
17=Serra 4	2068		64.000 l	s. IV aC
18=Serra 1	2069		50.000 l	
19=Serra 2	2070		55.000 l	
20	2071		No excavada	
21	2073	2074	No excavada	
22	2075	2076	No excavada	
23=Serra 5			22.600 l	
24=Serra 6			35.900 l	
25=Serra 8			40.900 l	
26=Serra 9			19.400 l	
27=Serra 10			62.600 l	
28=Serra 7				
29=Serra 11			No hi ha secció	
30	1049		4.000 l	
31	1052		1.700 l	
32	1018	1019, 1036	3.700 l	s. IV aC
33	1029	1030	1.500 l	s. IV aC

	UE rebliment	Datació
Sitja/Cisterna UE 2006	2005	225-200 aC
	2028	275-225 aC
	2055	300-250 aC
	2057	300-250 aC
	2059	300-250 aC
	2060, 2061, 2062, 2063, 2064, 2065, 2086, 2087, 2088, 2089, 2090	s. IV aC

Quadre 1

Figura 12
Secció del mur de tanca.
(Fotografia: Carme Miró-MUHBA)

Figura 13
Secció via de Magòria.
(Fotografia: Josep de Calassanç Serra i Ràfols-MUHBA)

Un tema que volem destacar de la colmatació d'aquests dipòsits és la reutilització d'un com a enterrament d'in-humació (fig. 8). El seu interior conservava les despulles humanes pertanyents a un individu de sexe femení, sense cap mena d'aixovar. L'esquelet pertany a un adult, d'una edat que s'ha de situar prop de les tres dècades de vida i que, pel seu índex cranial, pot ser identificat com un exemplar de la varietat dels braquimorfes corboccipitals; per tant, d'origen centreeuropeu (Vives, Miró, 1991). L'enterrament estava situat en un punt desplaçat cap al sud-est respecte de l'interior de la sitja, i s'orientava segons un eix nord-sud, en posició semiarreplegada o fetal i sense cap evidència de dipòsit funerari (fig. 16). El reaprofitament de sitges com a llocs d'enterrament és un fet inusual, però no insòlit, malgrat que normalment es trac-

ta d'incineracions. Així mateix, és freqüent la troballa de restes humanes disperses dins del rebliment de sitges ibèriques, a Montjuïc s'han localitzat dos crànies en el rebliment de dues sitges. El fet de trobar un enterrament d'in-humació d'època ibèrica és força excepcional, però no pas únic, ja que el ritual inherent a aquesta cultura era la incineració dels seus cadàvers. A la zona excavada al nucli antic de Sant Boi de Llobregat⁸, esmentada anteriorment, es va excavar dins d'una d'aquestes sitges un enterrament d'un individu adult, en posició de decúbit supí amb les cames flexionades, arraconat prop del límit de la sitja, una posició molt similar a l'excavada a les sitges de Magòria. També hi ha la documentació de la sitja excavada per Josep de Calassanç Serra i Ràfols a la part alta del fossar de la Pedrera, on es documenten quatre

8. Veure nota 7.

Figura 14

Vista general intervenció any 1990.
(Fotografia: Carme Miró-MUHBA)

Figura 15

Sitja 17 excavada.
(Fotografia: Josep de Calassanç Serra i Ràfols-MUHBA)

cossos en posició de bocaterrosa. Així mateix, hi ha d'altres restes humanes ibèriques conegudes, com un enterrament conservat al Museu de Montserrat, els dos cranis clavats apareguts a les excavacions del puig de Sant Andreu a Ullastret, diverses restes humanes recuperades al jaciment de Pontós i a d'altres jaciments de l'Empordà (Llafranc, Sant Julià de Ramis) (Agustí, 2002), i un enterrament a Burriac, entre d'altres. És difícil de fer una interpretació única i correcta al fet de trobar inhumacions en relació amb la cultura ibèrica, ja que el que els caracteritza és la incineració. Es podria tractar de persones foranes a la comunitat, fins i tot esclaus, cosa que donaria força a la interpretació de les sitges com a part d'un gran nucli comercial. També podria haver passat que no disposessin de temps per fer la pira funerària; per tant, l'enterrament és més fàcil i ràpid. S'hauria de diferenciar, però, els enterraments complets, tant si tenen dipòsit funerari com si no, de restes humanes aïllades, trobades dins de sitges o abocadors, o en relació amb llocs sagrats o de culte. D'aquestes restes cada cop se n'han localitzat més, especialment a la zona del Lluçanovet i a diverses zones de Catalunya i el País Valencià; ara bé, manca un estudi global que en faci una interpre-

tació concreta, si bé potser no hi ha una explicació única, i pot dependre del context i de la part del cos conservada. Així mateix, creiem que les inhumacions infantils dins de les cases és un tema molt diferent que exigiria una explicació més llarga.

Un altre element a destacar és la documentació d'una mena de cisterna-pou a l'interior d'una de les sitges (fig. 5). Un cop es va delimitar l'estructura pel tipus de rebliment, ja es va fer evident que era força diferent de la resta de sitges. D'una banda, la gran quantitat de material que hi apareixia, com també la destacada presència de matèria orgànica, cendres i carbons; i de l'altra, el gran contrast que hi havia entre els diferents estrats, que diferien molt del que fins aleshores havíem trobat. Els tres primers estrats de rebliment excavats ocupaven tota l'amplària de la sitja i feien bossada cap a l'est. La seva coloració, entre grisa i verda, estava determinada per la gran quantitat de matèria orgànica i de cendres que contenien. A partir d'aquest moment, els estrats es dipositaven en forma cònica i no ocupaven tota la superfície del retall, i la seva extensió era molt variable, encara que la composició fos molt similar a la de les capes superiors. A partir d'un moment hi ha un canvi notori en la composició dels

Figura 16
Sitja 9, amb l'enterrament.
(Fotografia: Carme Miró-MUHBA)

estrats, que formen un combinat a base de petites capes de llims, sorres i argiles, molt diferent dels estrats superiors. Fins a aquesta capa, l'obliteració de la sitja tenia un component clarament antròpic que a partir d'aquesta cota passa a ser segurament d'origen natural-geològic. Aquest nivell estratigràfic cobria una gran acumulació de pedres de petita i mitjana grandària, que corresponia a un enderroc sota el qual s'endevinaven algunes alineacions de pedres que semblaven indicar una estructura quadrangular. Un cop buidat el seu rebliment, se'ns definí una construcció de planta més o menys quadrangular, 2,10 x 2,50 m, que tenia en el seu extrem nord-oest una escala de dos graons i una zona d'accés poc precisada,⁹ formada per unes alineacions que semblaven marcar una zona de circulació (fig. 17). Per les seves característiques formals i la presència, a partir de certa cota, d'un nivell

freàtic, s'ha interpretat com un dipòsit subterrani o pou per a l'extracció d'aigua. Els revestiments d'aquest pou estan construïts amb pedra travada amb terra i margues i se'n conserva una alçada màxima de 2,20 m. El seu aparell està fet per unes fileres inferiors amb pedres de força grandària i unes de superiors amb pedres de menors dimensions. El tipus de parament correspon, doncs, a un paredat irregular que combina la col·locació de pedres grans amb la disposició de lloses més petites i allargades posades a lloset.

És incerta la interpretació d'aquesta gran estructura, ja que no hi ha una hipòtesi única. Es creu que en un principi es va voler fer una sitja, però en trobar un nivell aquífer es va fer una mena de pou o cisterna. Com funcionava aquesta estructura és difícil de definir, ja que no s'ha trobat cap paral·lel d'una època similar. Per les seves característiques formals i per la presència d'un nivell freàtic, es va interpretar com un dipòsit d'aigua subterrani o, més segurament, un pou per a l'extracció d'aigua potable. Un altre aspecte que volem destacar d'aquest retall, i que no es va documentar en cap altra de les sitges, és que en algunes zones de la paret de la sitja s'hi van localitzar les restes d'un revestiment de tovots, que podia tenir una funció de regularització en llocs puntuals, o bé podia protegir-la d'esllavissaments o, fins i tot, ser fruit d'alguna reparació.

El material arqueològic

Els materials arqueològics que s'han recobrat del rebliment de les sitges de Port excavades l'any 1990 són d'una gran rellevància ja que constitueixen els primers conjunts de procedència estratigràfica fiable coneguts del nucli ibèric de Montjuïc. Malgrat tot, hi ha una quantitat molt important de materials procedents tant dels nivells heterogenis de la mateixa campanya de l'any 1990 com d'intervencions anteriors (campanya de 1984, excavacions antigues de Josep de Calassanç Serra i Ràfols), que tenen prou interès com perquè siguin tinguts en compte. Ara bé, la voluntat d'incloure en la nostra anàlisi la més gran

⁹ Aquesta zona fou excavada parcialment, ja que es va trobar durant els darrers dies de la intervenció, quan es tenia molt poc temps i escàs personal per desenvolupar els treballs.

quantitat de peces possible, provinents de contextos molt diferents, comporta dificultats evidents. Per tal de facilitar al màxim la claredat en la presentació dels materials hem optat per aplicar un procediment diferent segons el tipus ceràmic. Així, les ceràmiques importades, en poder-les atribuir una cronologia de producció per si mateixes, es presenten totes barrejades, conjuntament, per categories (vaixel·la fina, àmfores, ceràmiques comunes) i en un cert ordre cronològic. Amb el propòsit de no perdre la referència de la procedència de cada peça, aquesta dada es concreta amb una breu sigla, on s'assenyala sempre la unitat estratigràfica i la sitja dels materials de nivells homogenis i, com a mínim, el sector o intervenció d'on provenen els exemplars descontextualitzats o de nivells superficials i/o heterogenis¹⁰.

Per la seva banda, les ceràmiques de producció local, en no tenir cronologia per si mateixes, sí que apareixen agrupades en funció dels contextos concrets de procedència. I en aquest cas, per raons òbvies, s'ha prioritzat la presentació d'anàlisis de les peces procedents dels conjunts tancats de reompliment de les sitges excavades l'any 1990.

En darrer terme, per no perdre la possibilitat d'oferir una visió integral de les dades quantitatives i tipològiques d'aquests conjunts tancats, hem elaborat un quadre resum (vegeu quadre 2) on apareixen conjuntament el total de peces d'importació i de producció local ben contextualitzades. S'ha optat per compondre'n un de sol, producte de la suma de materials provinents de la totalitat d'estrats de reompliment datables del segle IV aC (que són la gran majoria dels documentats durant la campanya de 1990 a les Sitges de Port).

ELS CONJUNTS CERÀMICS

La ceràmica fina d'importació

La ceràmica fina d'importació està molt ben representada tant a les sitges de Port com als altres sectors on s'han documentat nivells d'època ibèrica¹¹. Hi trobem diferents

Figura 17

Sitja 3 amb la cisterna-pou.

(Fotografia: Carme Miró-MUHBA)

tipus de produccions que comprenen un ventall cronològic des del primer quart del segle VI aC fins a la segona meitat del segle II aC.

Les diferents produccions documentades són la ceràmica àtica de figures negres, figures roges i vernís negre, ceràmica apúlia, *bucchero nero* etrusc, ceràmica grega d'Ocident, ceràmica massaliota, ceràmica punicoebusitana, i entre la ceràmica de vernís negre dels segles III i II aC, tallers occidentals com el taller de Roses, taller de les petites estampetes, produccions etrusques i campaniana A i B.

Ceràmica etrusca

Tot i que fora de context, cal assenyalar la presència d'un fragment del perfil superior d'un càntar etrusc de *bucchero nero*, del tipus 5 B de Ramage / Tipus 2 de M. Gras

¹⁰. Totes les referències emprades són: esparver (estrats heterogenis formats per una successió de capes d'esllavissaments de terres de cotes més altes de la muntanya), talús (nivells superficials d'un sector de talús a tocar dels límits de l'excavació, on va aparèixer un tram de probable muralla ibèrica), pedrera (nivells heterogenis de l'excavació d'aquest sector del jaciment), Serra i Ràfols (excavacions antigues dels anys 40') i sitges (nivells superficials del sector de les sitges).

¹¹. No s'ha realitzat un recompte específic per calcular els percentatges per tipus, atès el gran predomini de la ceràmica àtica en els conjunts del segle IV aC (els més nombrosos), dels tallers occidentals en els del III aC i de la campaniana A en els del II aC.

Categoria	NTF	NMI pond	NMI	Tipus	Elements representats	Altres
Àtica figures roges	10	5	5	Crater campana	1 vora, 1 base	
				Cílix indeterminada, copa	1 carena	
				Escif, copa amb nanses	2 vores	
				Copa-Escif	1 vora	
Àtica vernís negre	65	13	13	Lamb. 23, plat	1 vora	
				Lamb. 21, pàtera	1 vora	
				Lamb. 22, pàtera	5 vores	
				Cílix, <i>Castulo Cup</i>	1 vora	
				Cílix peu alt, copa	1 base	
				Escif, copa amb nanses	1 base	
				Llàntia	2 vores	
				Indeterminat		
Vernís negre ebussità	22	7	7	Lamb. 23, plat	2 vores	
				Lamb. 22, pàtera	5 vores	
Vernís negre altres	2	1	1	Gerra indeterminada	1 base	itàlic?
Total Vaixella Importació	99	26	26			
Comuna punicoebusitana	6	3	3	Morter tipus antic	1 vora	
				Morter, tipus AE20/I-167	1 vora	
				Bol indeterminat	1 vora, 1 base	1 pintada
Comuna púnica Centre Mediterrània	8	1	1	Gerra indeterminada	1 vora	
Comuna altres	2	2	2	Morter	1 p.c.	grec?
				Bol	1 vora	
Total comuna importació	16	6	6			
Àmfora púnica Ebusitana	899	10	10	T.8.1.1.1.	9 vores	1 moderna
				PE-22	1 vora	
Àmfora púnica Centre Mediterrània	61	2	2	T.4.2.1.2.	1 vora	
				T.4.2.1.5.	1 vora	
Àmfora púnica Cercle de l'Estret	13	1	0			
Àmfora massaliota	20	2	2	Py 7	2 vores	
Àmfora grega	26	3	3	<i>Corcyra</i> (?)	1 vora	
				Samos	1 pivot	
				Indeterminat	1 coll/nanses	
Àmfora itàlica	1	1	0			
Àmfora altres	7	1	0			
Total àmfores importació	1.027	20	17			
Total importacions	1.142	52	49			

Categoria	NTF	NMI pond	NMI	Tipus	Elements representats	Altres
Àmfora ibèrica	191	92	92		92 vores, 10 pivot	
Comuna ibèrica oxidada	231	79	79	Tenalla tipus <i>Pithos</i>	1 vora	
				Olla/tenalla llavi "coll de cigne"	28 vores	2 pintades
				Olla globular vora exvasada	7 vores	
				Olla amb broc superior	1 vora	
				Olla vora acanalada	1 vora	
				Gerrot	1 vora	
				Gerra vora exvasada	12 vores	
				Gerra tipus enòcoa	1 vora	
				Gerra nansa cistella	5 vores	
				Gerreta	6 vores	
				Plat vora reentrant	1 p.c., 6 vores	
				Plat vora vertical	3 vores	
				Tassa fons umbilicat	1 base	
				Tapadora	3 vores	
				Indeterminat	2 vores	
Informes ibèrica oxidada	6.742					
Comuna ibèrica reduïda	245	11	11	Gerreta bicònica	1 p.c., 4 vores	
				Plat vora reentrant	3 vores	
				Copa imitació escif	2 vores	
				Indeterminat	1 vora	
Ceràmica a mà	624	75	75	Olla	50 vores	
				Tapadora	1 p.c., 19 vores	
				Gerra amb nansa	2 vores	
				Tassa parets verticals	1 vora	
				Indeterminat	2 vores	
Total produccions locals	8.033	257	257			
TOTAL	9.175	309	306			

(lâm. 1, fig. 1), amb una cronologia que varia segons els autors. Per a F. Villard, el límit *ante quem* és 580-575 aC, per a Albore-Livadie, 570-560 aC i per a Bouloumié, 540-530 aC. Malgrat aquesta oscil·lació, aquest exemplar és el que proporciona una cronologia més antiga per a època ibèrica a Montjuïc.

Ceràmica àtica

La ceràmica àtica és, amb diferència, el tipus ceràmic més representat en la ceràmica fina d'importació, com és habitual en els jaciments ibèrics dels segles V i IV aC. A Montjuïc s'hi han documentat exemplars de totes les produccions àtiques (fig. 21).

Ceràmica àtica de figures negres. És una producció ceràmica elaborada a Atenes al llarg del segle VI i primers anys del segle V aC, caracteritzada per la decoració de

Quadre 2

figures en negre sobre un fons reservat, amb els detalls incisos. D'aquesta producció ens ha arribat un fragment de vora d'una clix amb una escena que representa dues mènades que pertanyen a un seguici dionisiac. És de l'estil del Pintor d'Haimon, present abundantment a *Emporion* i datat al primer quart del segle V aC (lâm. 1, fig. 5; fig. 21 a). La presència d'aquest taller és força infreqüent en els assentaments ibèrics més allunyats de l'àrea emporitana.

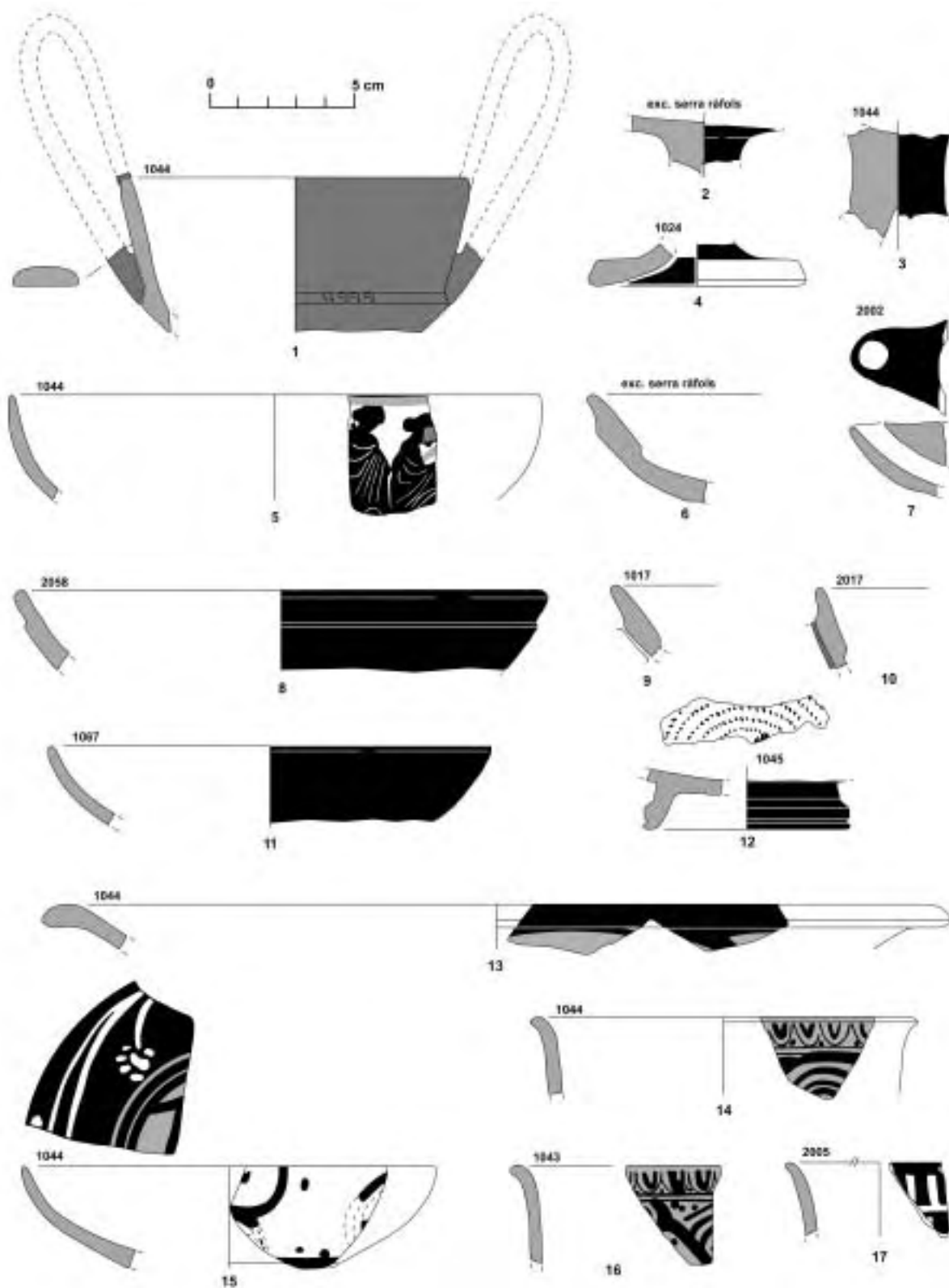
Ceràmica àtica de figures roges. Producció ceràmica elaborada a Atenes al llarg dels segles V i IV aC (fins al 325 aC), caracteritzada per la decoració de figures en roig sobre un fons de vernís negre. A Montjuïc aquesta producció està força representada al segle IV aC i és gairebé testimonial al segle V aC, tot i que cal tenir en compte que el material més antic s'ha localitzat en nivells del segle IV, per la qual cosa la seva presència és important, ja que ens proporciona informació sobre fases anteriors del poblat. Les formes localitzades no són gaire abundants i corresponen a les formes més comercialitzades entre els assentaments ibèrics catalans; és a dir, les pertanyents al servei de taula compost per un crater i diferents tipus de copes. Pel que fa a les copes se n'han localitzat tots els tipus possibles a finals del segle V aC i al segle IV aC com l'escif, la cília (sobretot la de peu baix), la cília-escif i el càntar *sessile*, amb un predomini aclaparador de l'escif per davant de les altres copes; de craters se n'han identificat diversos exemplars de campana, que és, amb diferència, el tipus més popular en aquesta cronologia. Entre el material podem destacar diversos escifs amb escenes de palestra (lâm. 1, fig. 14, 16; lâm. 2, fig. 7, 9-13), dos dels quals, procedents de les excavacions de Josep de Calassanç Serra i Ràfols, estan gairebé complets i es poden atribuir al Grup del Noi Gras (lâm. 2, fig. 8, 14); una cília amb escena de palestra, on hi ha representats atletes nus, un dels quals està conversant amb una dona, que es pot atribuir al Pintor Q, datada al primer quart del segle IV aC (lâm. 2, fig. 1-2; fig. 21 b); una cília de peu baix amb una garlanda de flors en pintura blanca a la part interna del llavi, que es pot adscriure al Pintor de Viena (lâm. 1, fig. 15); un fragment de cília amb una escena indeterminada (lâm. 2, fig. 6); un escif amb decoració pintada d'una garlanda de fulles de llorer de finals del segle V-inicis del IV; un càntar *sessile* de l'estil de sant Valentí (lâm. 1, fig. 17) datat al darrer quart del segle V aC; dos craters de campana amb escena de conversa entre nois coberts amb himatió, que corresponen a la cara B del crater, datats al segon quart del segle IV aC,

d'un se'n conserva la cara del noi (lâm. 2, fig. 3) i de l'altre un roleu i la part inferior del noi (lâm. 2, fig. 5); una vora d'un crater de campana amb decoració d'una garlanda de fulles de llorer (lâm. 1, fig. 13), i un vas tancat amb decoració sobrepintada en pintura blanca (lâm. 5, fig. 6). A Catalunya, al segle IV aC les troballes de ceràmica àtica de figures roges i, sobretot, les de vernís negre¹² són molt més nombroses que al segle V, fet que també s'ha pogut constatar a Montjuïc, i l'àrea de dispersió és força més gran. Ja no trobem ceràmica de figures roges tan sols als jaciments dels voltants d'Empúries o costaners, sinó que aquesta producció es documenta profusament en jaciments de l'interior. En aquest període s'amplia el repertori formal documentat que, malgrat tot, és força limitat. Hi continuen predominant els vasos per a beure: cília, cília-escif i escif, que és la copa preferent en molts jaciments, seguits de craters i lecànides, vas que, si bé en proporcions molt reduïdes, es localitza en un bon nombre de jaciments, tot i que segurament tindria un ús diferent del que tenia en un context grec. De manera més aïllada s'han documentat altres formes com la pèlica, l'hídria, l'enòcoa, la lècit panxuda o el plat de peix. A l'àrea laietana, la majoria de poblats presenten un repertori formal de figures roges similar o inferior al de Montjuïc, tot i que a la penya del Moro de Sant Just Desvern (Barberà, 1986-1989) i al turó de Ca n'Olivé de Cerdanyola del Vallès (Asensio, Francés, Ferrer, Guàrdia, Sala, 2000) s'hi ha documentat un repertori força més ampli.

Ceràmica àtica de vernís negre. A més de les produccions decorades amb figures o elements vegetals i geomètrics, els tallers atenencs també produeixen ceràmica simplement recoberta amb vernís negre, decorada opcionalment amb impressions, al llarg dels segles VI, V i IV aC. A Montjuïc, la ceràmica àtica de vernís negre és la més abundant de les produccions àtiques, en la línia de la proporció documentada a la costa central de Catalunya. S'ha constatat l'escassa presència d'exemplars del segle V aC¹³ i una presència molt més nombrosa al segle IV aC,

¹². Al segle IV aC, a la costa central de Catalunya, la proporció entre els vasos de vernís negre i les figures roges és d'un 76,2% a un 23,8% (Sanmartí, 2000), percentatge considerable si es té en compte el del segle precedent, on les troballes de vasos de figures roges són força escasses, tot i que hi arriben produccions de vernís negre.

¹³. Tal com hem comentat en parlar de les figures roges, la ceràmica del V aC és residual en nivells del segle IV aC o posteriors, tot i que la seva presència és molt destacable.

Làmina 1

amb un ampli repertori de formes. En el grup de vasos per beure, pel que fa a les copes amb nanses, destaca, al contrari que en la producció de figures roges, la major presència de cílixs per davant dels escifs, de les quals s'han pogut individualitzar les següents formes: cílix-escif de la classe delicada, datada cap al 430 aC (lâm. 1, fig. 12), cílix de peu alt de finals del segle V aC (lâm. 1, fig. 2), cílix del tipus *Castulo* del segle V aC (lâm. 1, fig. 6, 8-10), cílix de peu baix, datat al segle IV aC (lâm. 1, fig. 11; lâm. 3, fig. 3-4), copa-càntar del IV aC (lâm. 3, fig. 11; lâm. 4, fig. 4), i escif (lâm. 3, fig. 16, 21-23). El grup de copes sense nanses o bols també és força nombrós i variat en formes: pàteres de vora reentrant o Lamboglia-21 (lâm. 3, fig. 15; lâm. 4, fig. 1; lâm. 5, fig. 2), pàteres de vora sortint o Lamboglia-22 (lâm. 3, fig. 3; lâm. 4, fig. 2-5; lâm. 5, fig. 4-5), pàteres indeterminades (lâm. 4, fig. 4, 6-7), petits bols (lâm. 3, fig. 17, 19-20), saleret (lâm. 3, fig. 18), plat de peix (lâm. 3, fig. 5-6, 10), bona part dels fons estan decorats amb palmetes impreses lligades amb semicercles, òvuls i decoració a rodeta. En el grup dels vasos per a barrejar hi trobem un crater amb decoració de gallons (lâm. 3, fig. 14) i un crater (lâm. 3, fig. 12); en el grup de vasos per a servir s'ha documentat una enòcoa (lâm. 3, fig. 1-2); en el grup de vasos per a perfums s'ha localitzat una làcit datada al segle V aC (lâm. 1, fig. 4); en el grup de contenidors d'objectes femenins, una tapadora de lecanís datada al segle IV aC (lâm. 1, fig. 3), i finalment cal destacar la presència d'una llàntia del segle IV aC (lâm. 1, fig. 7). Com ja hem comentat, la majoria del conjunt està relacionada amb el servei de vi: copes, bols, gerros i contenidors per a barrejar, el que ens conforma una tipologia semblant a la que apareix als poblats ibèrics, tot i que cal apuntar que hi ha una varietat una mica superior a l'habitual. D'altra banda, cal destacar especialment la lecanís, la làcit i la llàntia entre les formes poc habituals fora dels ambients grecs.

Ceràmica apúlia

Durant el segle IV aC, algunes ciutats gregues de la Magna Grècia elaboren diferents produccions amb figures roges, a partir de la imitació de la ceràmica àtica, tot i que amb un repertori formal i decoratiu propi. Entre les produccions italiotes destaquen les d'Apúlia, Lucània, Campània, *Paestum* i Sicília. A Montjuïc, a més de la ceràmica àtica de figures roges cal destacar també la presència de ceràmica italiota, concretament un fragment d'un possible crater de ceràmica apúlia de figures roges amb

una escena dionisiàca, on es veu el cap d'un sàtir jove datat al segle IV aC, d'un taller proper al Pintor de Dijon (lâm. 2, fig. 4; fig. 21 c). Aquesta producció està ben representada a *Emporion*, tot i que no és gaire freqüent en poblats ibèrics, ja que no se'n coneix una forta dispersió lluny de les àrees de producció.

Ceràmica grega d'Occident

També s'han localitzat a Montjuïc diversos exemplars de ceràmica grega d'Occident, producció present abundantment a *Emporion* en els nivells de principis del segle IV aC.

Aquesta producció es caracteritza per tenir un pasta clara, de color beix. Les formes documentades són una gerreta tipus làcit amb restes de decoració pintada en marró (lâm. 3, fig. 8), un vas amb fons umbilicat, un bol i un vaset.

Ceràmica fina massaliota

Entre les produccions gregues occidentals cal assenyalar la presència de ceràmica fina de procedència massaliota, la qual té una pasta clara i segurament fou comercialitzada al mateix temps que les àmfores. Durant el segle IV aC es localitza de manera força abundant en els jaciments que depenen directament de l'àrea massaliota, on fa la competència a la ceràmica àtica. A Montjuïc se n'ha documentat una copa (lâm. 3, fig. 7).

Ceràmica punicoebusitana

També cal apuntar la presència de produccions de ceràmica fina de producció punicoebusitana, amb unes formes que imiten la ceràmica àtica, datades al segle IV aC. Entre les formes es documenten plats de peix (lâm. 5, fig. 1) amb decoració d'una roseta, i una pàtera (lâm. 3, fig. 9).

Taller de les petites estampetes

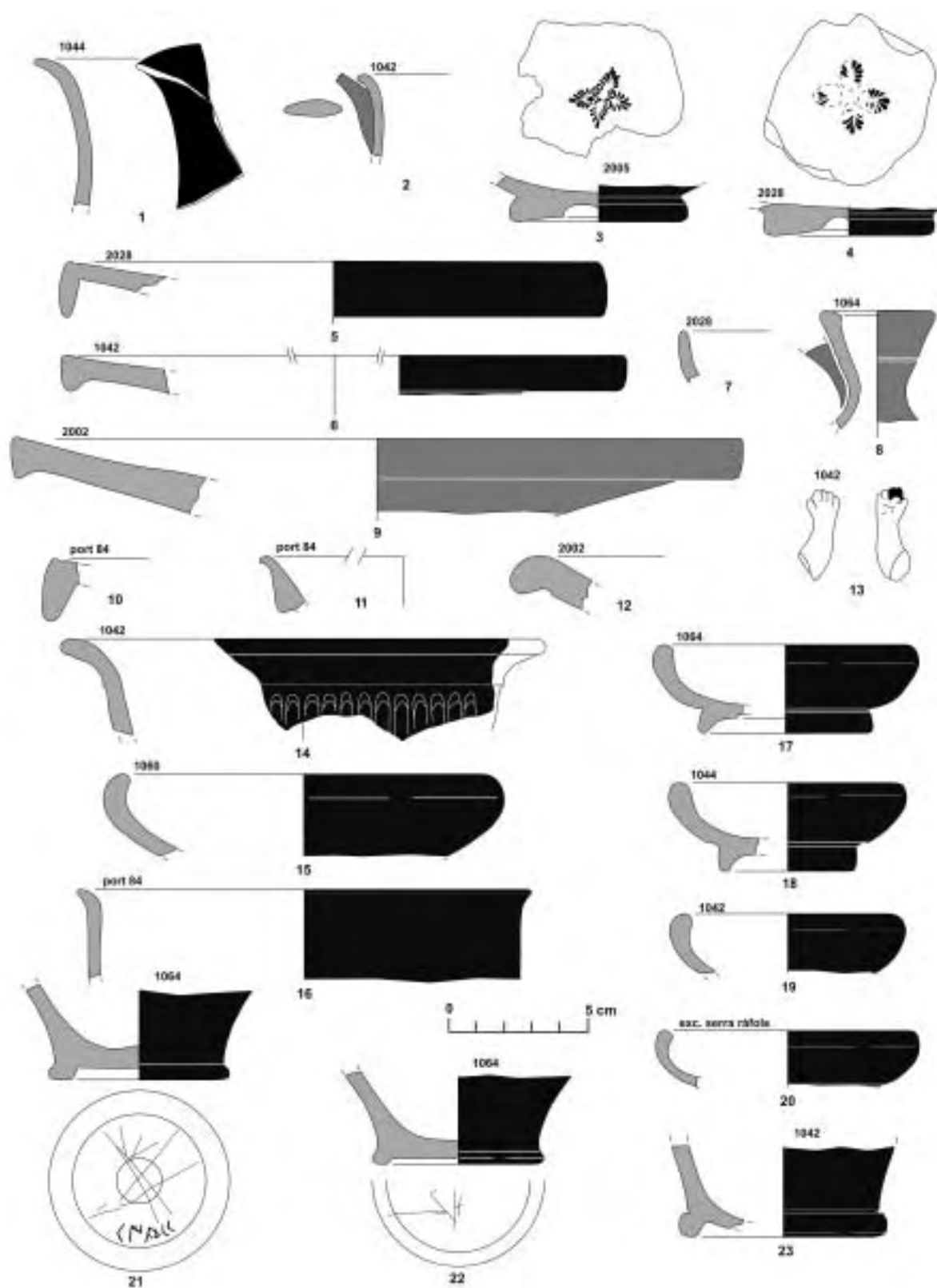
Aquesta producció de ceràmica de vernís negre del Laci, datada al segle III aC està poc representada. Entre les formes s'hi ha pogut identificar la Lamboglia – 27 (lâm. 3, fig. 7-8).

Ceràmica de vernís negre dels tallers etruscos

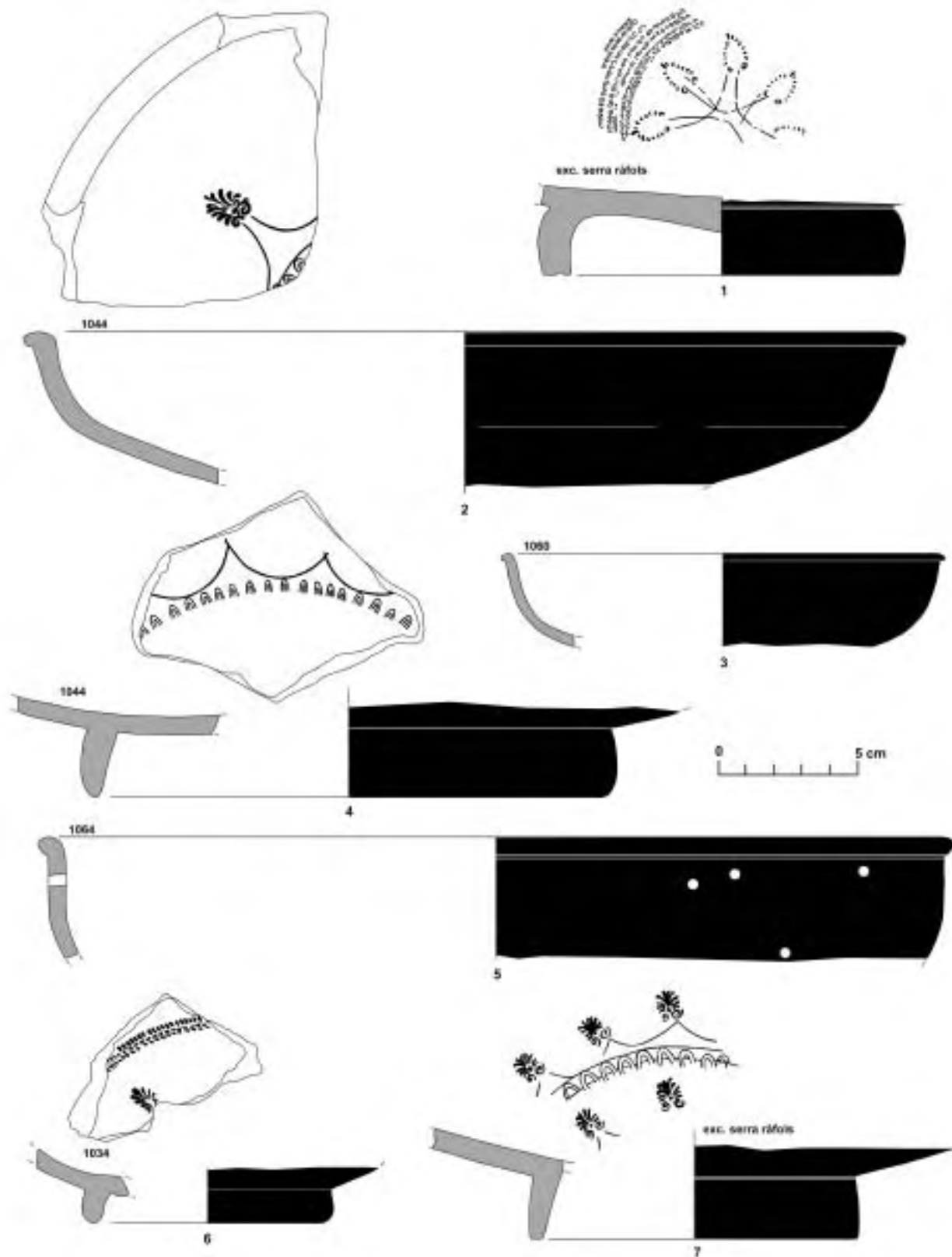
També és una producció força escassa, de la qual només s'ha identificat un sol exemplar: una gerra d'una sola nansa de parets rectes, Morel 5521 o 5522, datada al segle III aC.

Làmina 2

Làmina 3

Làmina 4

Taller de Roses

Els tallers occidentals de vernís negre del segle III aC estan força ben representats. Se n'han documentat les següents formes: Lamboglia – 27 / Morel 2788 (lâm. 6, fig. 2, 6), Lamboglia – 27 / Morel 2783 (lâm. 3, fig. 8), Lamboglia – 25, Lamboglia 24 – 25 / Morel 2540 (lâm. 6, fig. 3). Alguns fragments presenten la decoració de roses i palmetes estampades típiques d'aquest taller.

Campaniana A

La campaniana A és la producció amb una presència més nombrosa i que té una durada més dilatada en el temps. S'han identificat formes de les produccions arcaïques del segle III aC com la Lamboglia – 48 / Morel 3140 i la Lamboglia – 26 / Morel 2812 (lâm. 6, fig. 7). Tot i això, la major part es poden datar durant el segle II: Lamboglia – 33 / Morel 2970, Lamboglia – 43 / Morel 4380, plat de peix Morel 1125, Lamboglia – 26 (lâm. 6, fig. 16), Lamboglia – 27. A part de les formes més clàssiques esmentades, cal fer notar la presència d'un fragment compost per un braç i una mà que correspon a un vas plàstic d'aquesta producció (lâm. 3, fig. 13).

Campaniana B

De la segona meitat del segle II aC s'han recuperat algunes formes d'aquesta producció del Laci, tot i que cal esmentar que no tots els fragments presenten unes característiques de pasta que s'hi puguin associar amb claredat: Lamboglia – 1 (lâm. 6, fig. 10, 15), Lamboglia – 3 / Morel 7553 (lâm. 6, fig. 13), Lamboglia – 5 (lâm. 6, fig. 12), forma oberta (lâm. 6, fig. 5). També cal destacar que hi ha tres fragments de ceràmica campaniana B amb grafit ibèrics, estudiats per Maria Isabel Panosa (Panosa, 1992). Es tracta del fons d'un vas Lamboglia 1 amb una inscripció que podríem reproduir com UATINAR i que, probablement, fa referència al nom del propietari del vas. Així mateix (fig. 6, 12), hi ha una base de Lamboglia 5 amb un signe "E". L'altre es tracta d'un fragment d'un vas sense forma, amb un grafit ibèric, i representaria la "R" actual.

Tallers indeterminats de ceràmica de vernís negre

També s'han recuperat alguns fragments que no s'han pogut associar clarament a cap de les produccions conegudes, però se n'han pogut identificar les formes: Lamboglia-28/Morel 2850 (lâm. 6, fig. 1), Morel 7522 (lâm. 6, fig. 14), Lamboglia-1, Morel 2680 (lâm. 6, fig. 11)

i una gerra d'una sola nansa, Morel 5343, que és una producció de Minturnae datada al segle III aC.

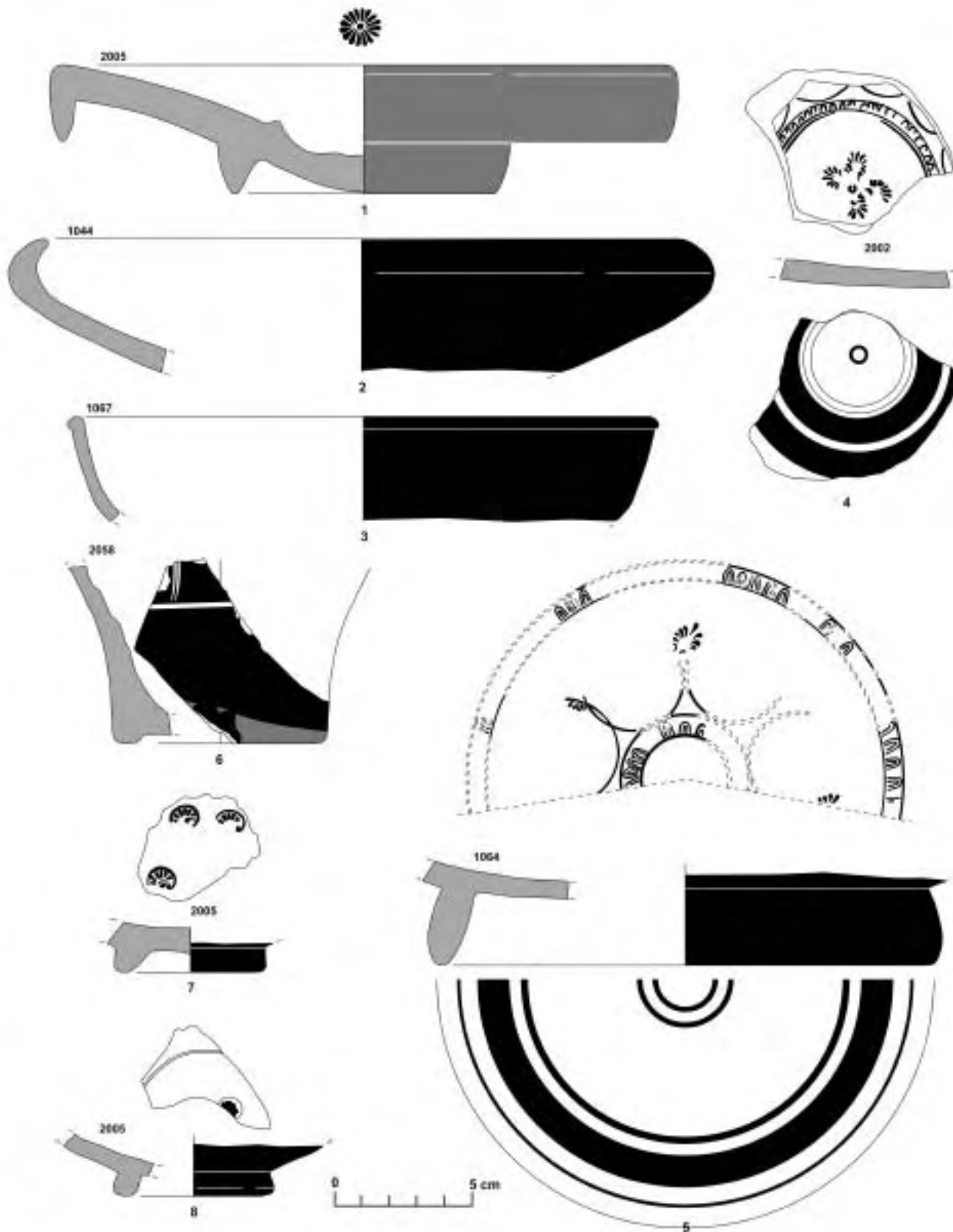
Ceràmica comuna importada**Àmfores d'importació**

La categoria de les àmfores importades està molt ben representada en el registre ceramològic del nucli ibèric de Montjuïc. Així, en els conjunts ceràmics quantificables s'hi port observen com una mitjana del 35% del total d'individus importats ponderats són recipients de transport forans. Aquesta proporció, de més d'un terç del total de les importacions, és molt més alta del que és habitual a la majoria d'altres jaciments ibèrics contemporanis en aquest sector del nord-est peninsular (Asensio, 2001-2002).

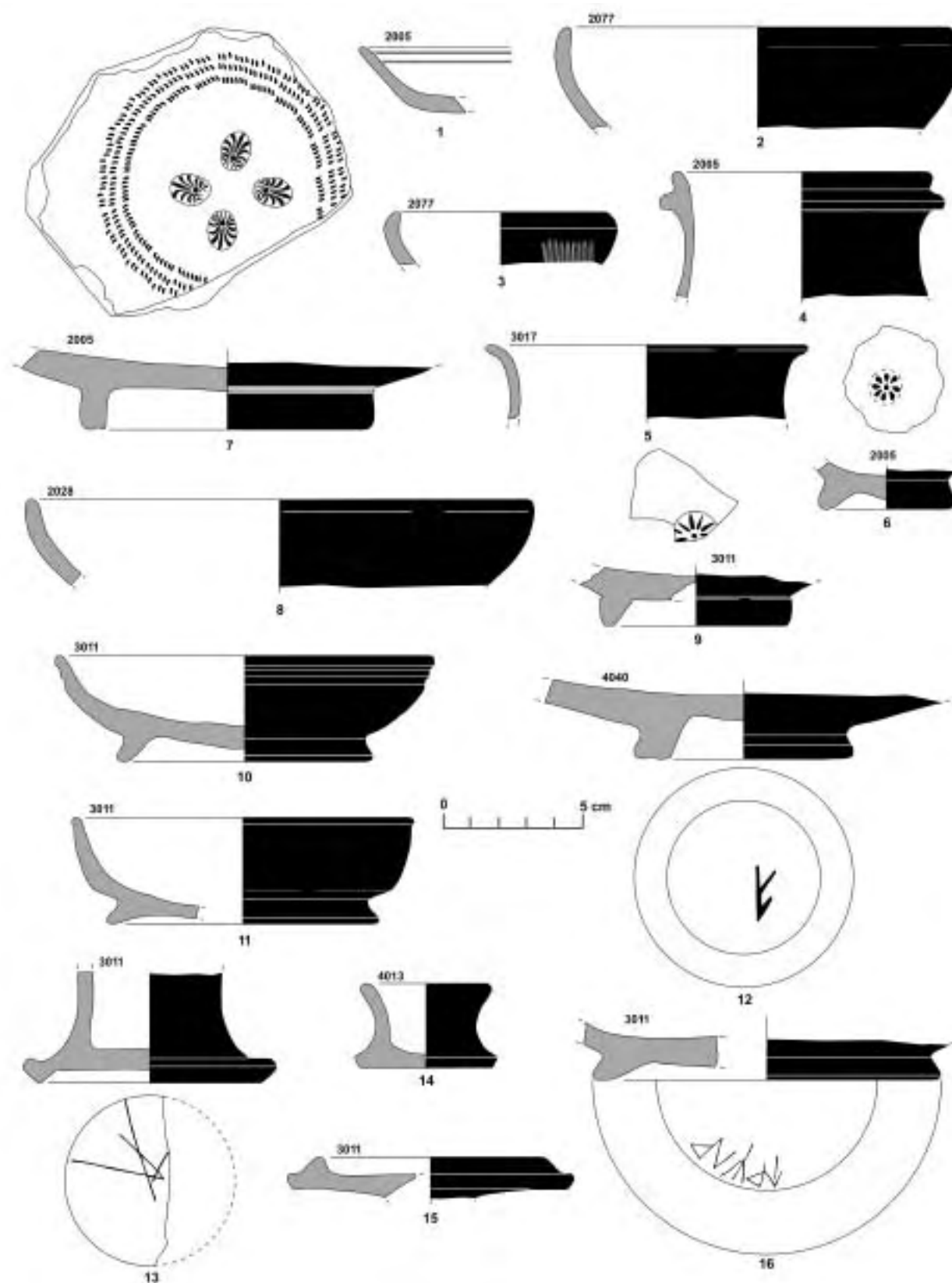
Àmfores ebusitanes

D'entre les àmfores importades, les fabricades a *Ebusus* predominen molt per damunt de qualsevol altra procedència. En els conjunts quantificables presenten índexs altíssims, amb un 87% del total de fragments amfòrics d'importació en contextos del segle IV aC i del 73,5% en els del segle III aC. El tipus ebusità més antic documentat en el jaciment és un únic exemplar de T.1.3.1.2 PE-12 de J. Ramon (Ramon, 1995). Aquesta vora (lâm. 7, fig. 1) prové dels nivells descontextualitzats del sector de l'Esparver però té una cronologia de producció ben coneguda anterior al 450 aC; és a dir, correspon a un horitzó propi del període ibèric antic, del qual fins al moment no hi ha documentats nivells arqueològics *in situ*. Es tracta d'una peça molt destacable per la seva excepcionalitat; de fet, a tot Catalunya només en coneixem amb seguretat un segon exemplar del puig de Sant Andreu a Ullastret, inèdit, i un tercer del nucli ibèric de *Tarrakon*.

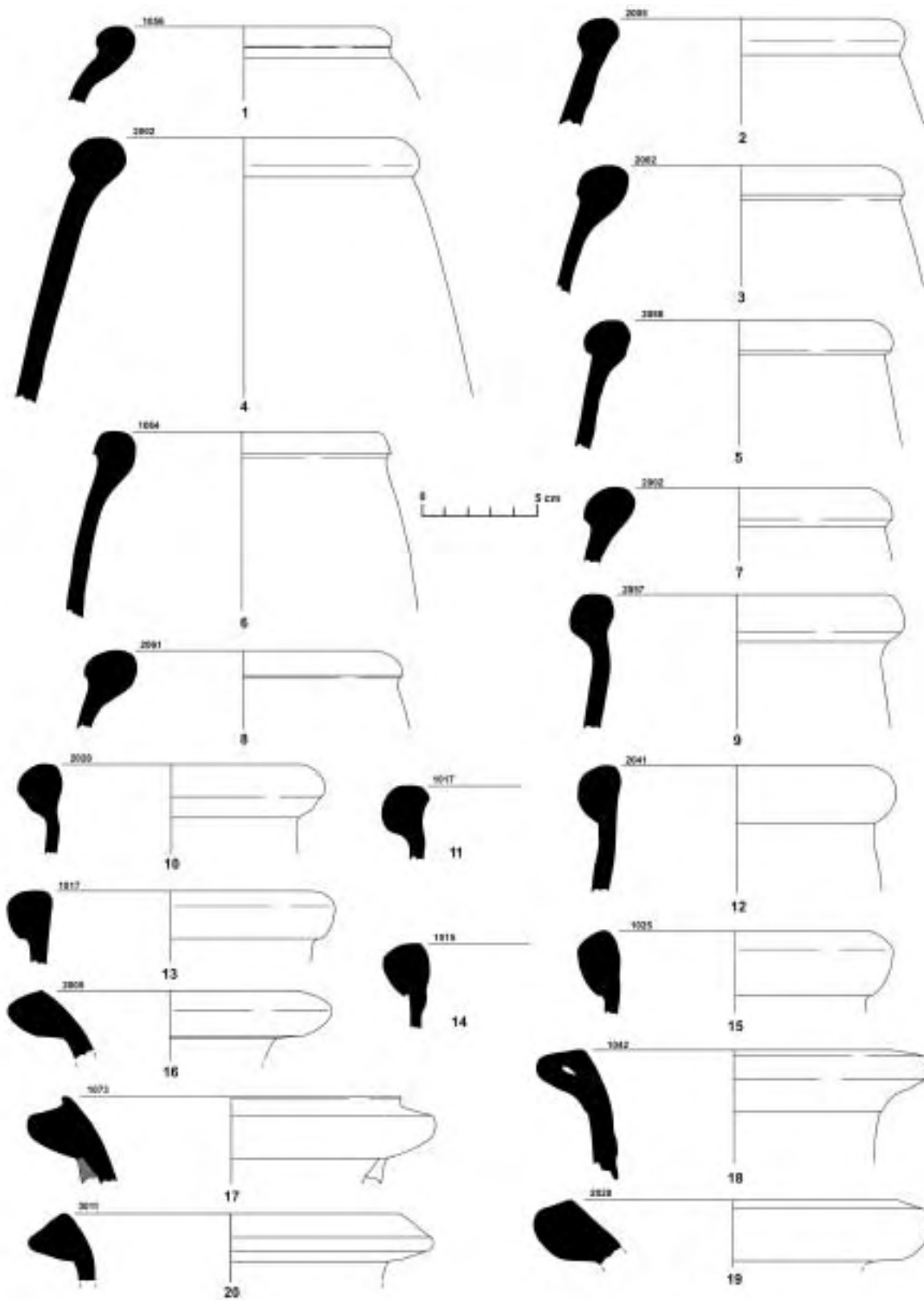
Del tipus propi de la segona meitat del segle V aC, el T.1.3.2.3 PE-13 de J. Ramon, també en disposem d'un únic individu, una vora (lâm. 7, fig. 2) de variant evolucionada gairebé de transició amb les T.8.1.1.1 localitzada en el rebliment de la sitja 3, a la zona de la cisterna. La forma més àmpliament documentada amb diferència és el T.8.1.1.1 PE-14 de J. Ramon, en ús al llarg de la major part del segle IV aC. Entre els nivells heterogenis del sector de l'Esparver i els conjunts tancats de les sitges s'hi han localitzat un total de 27 exemplars de vora d'aquest T.8.1.1.1 ebusità (lâm. 7, fig. 3-8). Una eclosió tan forta

Làmina 5

Làmina 6

Làmina 7

d'aquest tipus, més enllà de les particularitats de cada jaciment, és un fet generalitzat en l'evidència ceramològica d'aquesta àrea del món ibèric. També és habitual una menor representació de la forma pròpia de ple segle III aC, el T.8.1.2.1 PE-15 de J. Ramon, del qual hem localitzat un total de sis exemplars (lâm. 7, fig. 9-11). El tipus PE-22 és una imitació ebusitana, força particular, de les àmfores massaliotes que es produeix al llarg dels segles IV i III aC, en paral·lel als tipus T.8.1.1.1 i T.8.1.2.1. Dels diferents contextos de Montjuïc hem identificat un total de cinc exemplars d'aquesta forma (lâm. 7, fig. 16-19), de les quals només dos provenen de conjunts ben estratificats, en concret dels nivells d'amortització de la sitja 3 o cisterna (lâm. 7, fig. 16, 19).

Per acabar amb l'evidència de les àmfores ebusitanes de Montjuïc cal esmentar la presència de tipus més recents, amb una cronologia de producció de la qual no hi ha registre de nivells arqueològics conservats. Es tracta d'un total de set exemplars (lâm. 7, fig. 12-15) del T.8.1.3.1 o PE-16, datables de l'entorn de 200 aC, com també dues vores més del tipus PE-24 (lâm. 7, fig. 20), la imitació ebusitana de les àmfores greco-itàliques, també d'aquest mateix període de les darreries del segle III aC i primer quart del segle II aC.

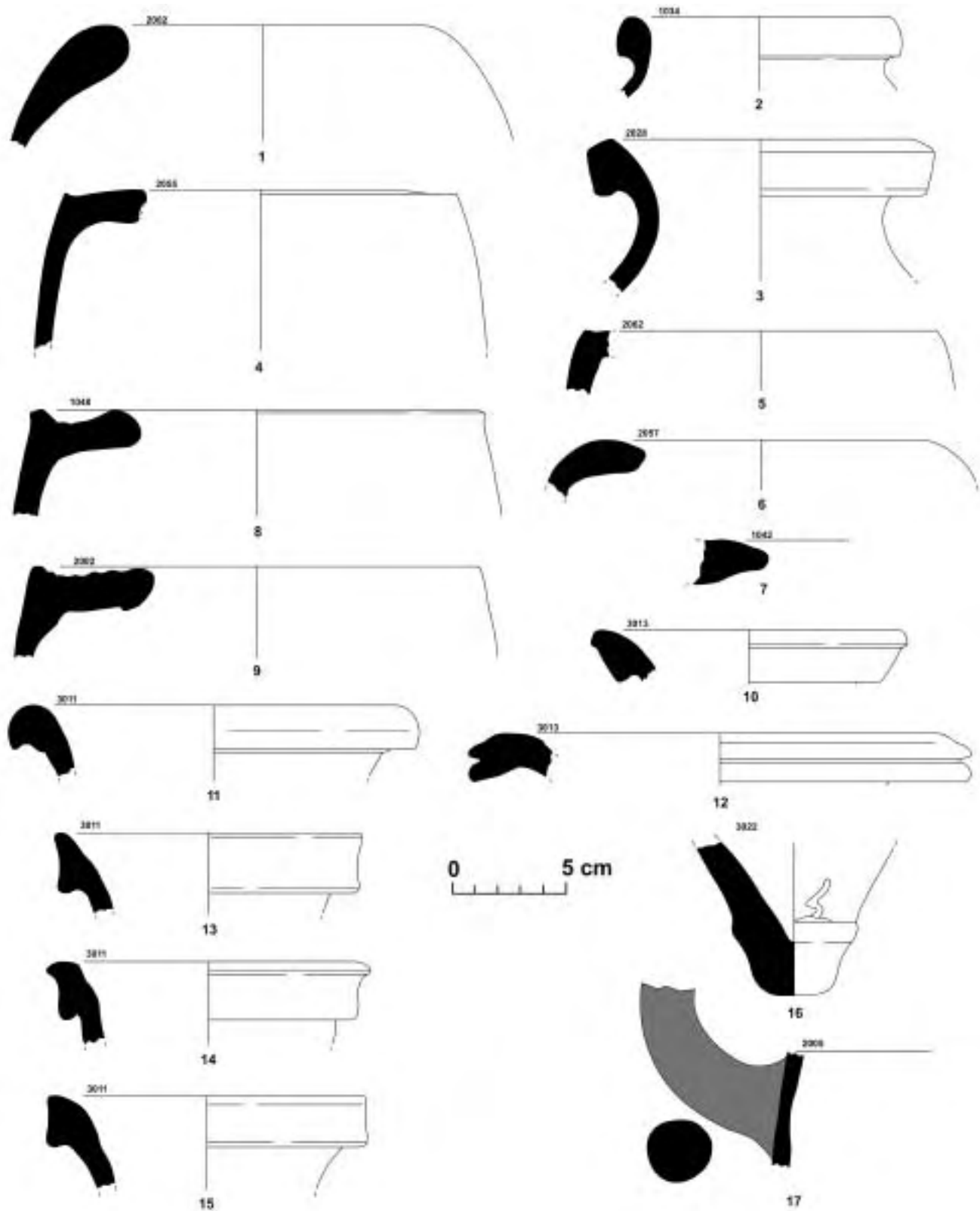
A nivell quantitatiu, en les dues fases amb conjunts quantificables presents a Montjuïc, sempre apareixen en segon lloc les àmfores púniques centremediterrànies, amb un 6% del total de fragments d'àmfores importades en els nivells del segle IV aC i un 13% en els del III aC. La major part de sitges del jaciment estan amortitzades amb conjunts de ple segle IV aC, fet que es reflecteix en la notable representació de tipus centremediterranis fabricats en aquest moment. En total, disposem de cinc exemplars conformats per una vora de T.4.2.1.2 (lâm. 8, fig. 1), dues més del T.4.2.1.5 (lâm. 8, fig. 4-5), una altra del T.7.1.2.1 (lâm. 8, fig. 2) i una darrera del T.2.2.1.2 (lâm. 8, fig. 3), sempre a partir de la classificació de J. Ramon (Ramon, 1995). Els tres últims esmentats, T.4.2.1.5, T.2.2.1.2 i T.7.1.2.1, són tipus àmpliament comercialitzats al llarg del segle IV aC, també a la península Ibèrica, tal com mostra, per exemple, la seva presència en el carregament del derelict del Sec (Arribas, Trías, Cerdà i De Hoz, 1987). En canvi, el model T.4.2.1.2, formalment emparentat amb els T.4.2.1.5, és un envàs molt més excepcional, amb una documentació molt reduïda, gairebé inèdita, en contextos ibèrics (Ramon, 1995: mapa 41, 614). Cal precisar, però, que a

Montjuïc dues d'aquestes peces, una T.4.2.1.5 i una T.2.2.1.2, han aparegut en nivells formats a mitjan i primera meitat del segle III aC, concretament en els estrats d'amortització de la sitja 3 o cisterna, posteriors a la cronologia de producció d'aquests tipus.

La representació d'envasos púnics centremediterranis del segle III aC és igual a la del segle anterior, també amb un total de cinc exemplars. Els tipus documentats són els més comuns d'aquesta cronologia, amb una vora del T.7.2.1.1 (lâm. 8, fig. 10), dues del T.5.2.3.2 (lâm. 8, fig. 6-7) i dues més del T.5.2.3.1 (lâm. 8, fig. 8-9). Tant sols un dels exemplars de T.5.2.3.2 (lâm. 8, fig. 6) prové d'un context estratigràfic homogeni, concretament del reompliment de la cisterna, datat dins del segle III aC, amb tota seguretat en un moment anterior al 225 aC. Aquesta és una dada interessant per fixar la cronologia inicial de la producció d'aquest característic tipus centremediterrani (Ramon, 1995: 199). Per la seva banda, les dues vores de T.5.2.3.1 sembla que pertanyen a una variant poc evolucionada de la forma, amb el disc horitzontal del llavi poc desenvolupat i, en un dels casos, amb absència d'acanaladores. Aquest fet podria situar-les també en un moment una mica anterior al 220/210 aC, quan arrenca amb força el model "clàssic" de les T.5.2.3.1. En canvi, la vora de T.7.2.1.1 sí que es pot situar, sense problemes, en un horitzó cronològic propi d'entorn el 200 aC.

Mentre que la representació de tipus ebusitans s'atura en aquest horitzó de principis del segle II aC, no succeeix el mateix pel que fa a les àmfores centremediterrànies. Així, del sector de la pedrera coneixem una vora de la forma T.7.4.3.1, amb una cronologia centrada en la primera meitat del segle II aC (lâm. 8, fig. 12). Molt més abundosa és la documentació de les anomenades àmfores "tripolitanes antigues", les quals poden aparèixer en contextos de ple segle II aC, tot i que és a finals d'aquest segle o a principis del segle I aC quan tenen una forta incidència en el registre arqueològic (Asensio, Devenat, Sanmartí, 1998). Tots els exemplars d'aquest tipus es localitzen en el sector de la pedrera, tant les diferents vores (lâm. 8, fig. 13-15) com un pivot amb un grafit incís *ante-coctionem* (lâm. 8, fig. 16). També d'aquest període d'entorn el 100 aC s'ha de destacar una vora del tipus T.7.6.1.1 (lâm. 8, fig. 11), amb una difusió mediterrània molt reduïda (Ramon, 1995: mapa 91, 639).

La presència d'àmfores púniques de l'àrea del Cercle de l'Estret és força testimonial, amb proporcions que no depassen mai l'1% del total de fragments d'àmfores d'im-

Làmina 8

portació. Tant sols disposem d'un element amb forma, una nansa fragmentada, la qual, atès que ha aparegut en els estrats superiors de la sitja 3 o cisterna, podria atribuir-se versemblantment a una T.12.1.1.1 de J. Ramon (lâm. 7, fig. 17), el tipus amb una cronologia de producció centrada en el segle III aC (Ramon, 1995: 238).

Les àmfores foranes no púniques són força minoritàries; en les dues fases amb conjunts quantificables mai no superen el 13% del total de fragments d'àmfores importades, entre les quals l'única producció amb una presència mínimament significativa és la de les àmfores massaliotes, especialment en els contextos de segle III aC, on arriba al 10% del total de fragments d'àmfores importades. En els reompliments de les sitges excavades, a l'any 90 han aparegut dues vores del tipus Py-7 (lâm. 10, fig. 10-11) i dues més del tipus Py-8 (lâm. 10, fig. 8-9). Es tracta d'unes formes amb una cronologia de producció molt àmplia, que abasta tot el segle IV aC i la primera meitat del segle III aC (Py, 1993), amb plena coincidència amb la datació de l'amortització de les estructures de Montjuïc. Els estrats no homogenis completen la documentació d'àmfores massaliotes del jaciment, amb dos exemplars més de vora Py-7 (lâm. 10, fig. 3-4), un altre del Py-8 (lâm. 10, fig. 2) i dos més de la variant Py-6 (lâm. 10, fig. 6-7), aquesta última amb una cronologia similar a la dels altres dos tipus esmentats. Finalment, d'aquests nivells remenats cal destacar la presència de dues peces que sens dubte pertanyen al tipus Py-5 (lâm. 10, fig. 1, 5), amb una datació centrada al llarg del segle V aC i, per tant, clarament anteriors a la cronologia de formació dels estrats que colmaten les sitges excavades l'any 1990.

Àmfores gregues

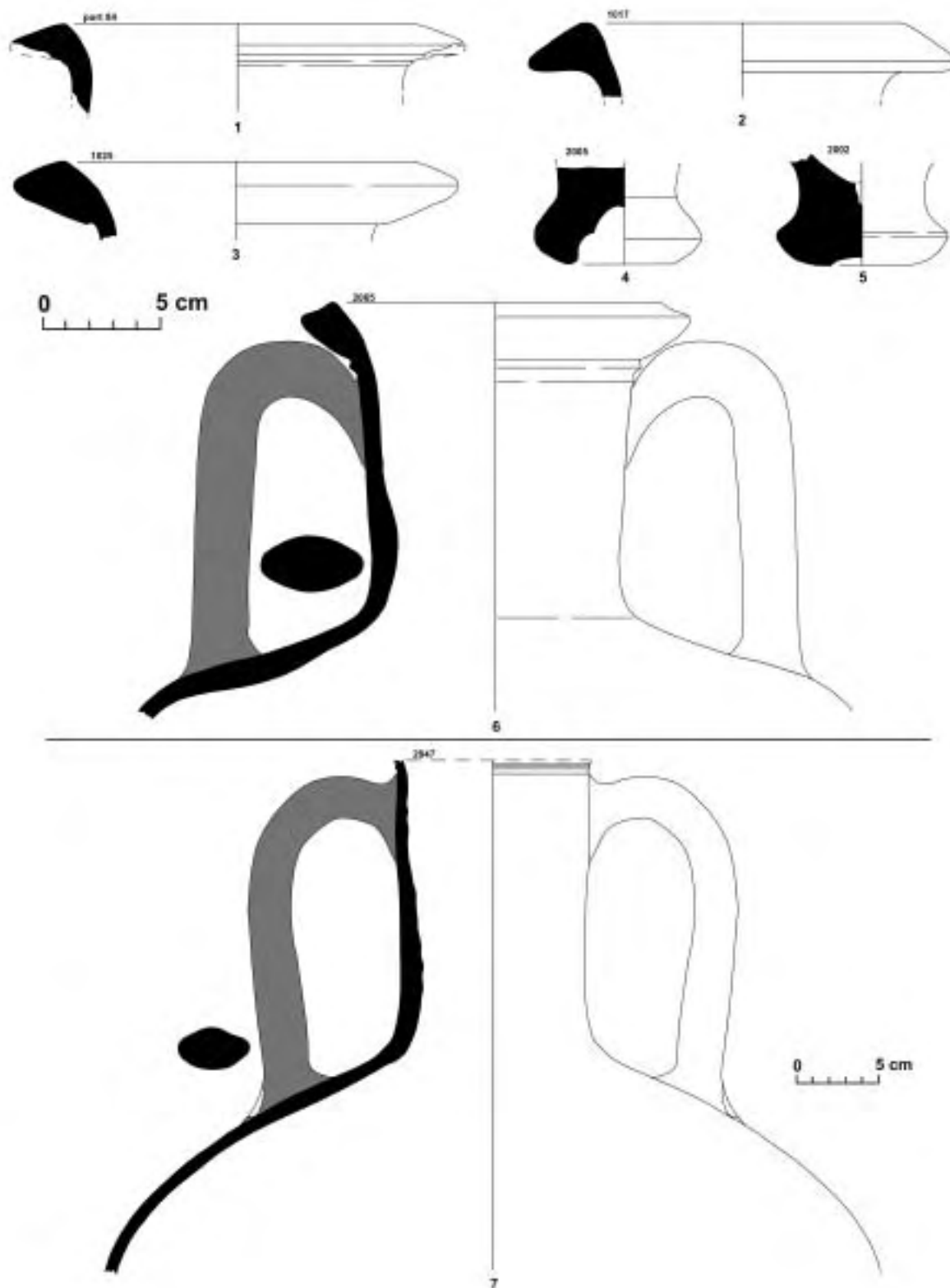
L'evidència d'àmfores gregues no massaliotes és quantitativament escassa, amb proporcions inferiors al 3% del total de fragments d'àmfora importada. Ara bé, cal dir que aquest índex, obtingut dels conjunts quantificables del segle III aC, és notable, sobretot si atenem al fet que sovint les àmfores gregues són del tot absents en la majoria dels nuclis indígenes contemporanis. Per altra banda, el lot de peces d'aquesta procedència és reduït però força variat i amb alguns exemplars que destaquen per la seva raresa i excepcionalitat. En primer lloc hi ha el terç superior complet d'una peça (lâm. 9, fig. 6) que amb tota seguretat correspon a la categoria de les anomenades àmfores corínties de tipus B, seguint la classificació clàssica de Koehler (Koehler, 1982). En la classificació més

recent d'àmfores gregues de Py i Sourisseau pertany al tipus A-Gre/CorB3, amb una datació que abasta tot el segle IV aC (Py i Sourisseau, 1993: 39). Sigui com sigui, es tracta d'una denominació molt equívoca ja que en realitat hi ha una incertesa total sobre l'origen precís d'aquest tipus. A banda de la mateixa ciutat de Corint, s'ha parlat d'una producció a l'illa de Corfú i també de la seva probable procedència sud-itàlica. Els paral·lels propers més ben conservats els trobem en el carregament del derelict del Sec, amb tres peces senceres (Arribas *et alii*, 1987: 418, fig. 99) que presenten unes vores amb unes característiques formals idèntiques a les de l'exemplar de Montjuïc, fins i tot amb la mateixa deformació de la boca provocada per la pressió de l'aplic de les nanses.

Força més problemàtica resulta l'anàlisi d'un segon exemplar d'àmfora grega que conserva l'espalla, el coll sencer, les dues nanses i l'arrencament de la vora (lâm. 9, fig. 7). En absència de la vora, la seva atribució tipològica és molt més complicada. Igualment, les característiques de la pasta no responen a les pròpies de les produccions gregues més conegudes: corínties, sàmies, etc. Tot amb tot creiem que aquest exemplar de Montjuïc s'ha de relacionar amb les peces de l'anomenat "tipus N" del Sec, i més precisament amb les de la variant "N 2/3" (Arribas *et alii*, 1987: fig. 118, 454), el mateix que en la classificació de Py/Sourisseau apareix com a tipus A-MGR 7 (Py i Sourisseau, 1993: 65), de la qual cosa darrer es desprèn que els autors francesos proposen una procedència magno-grega per a aquest tipus de peces, una altra vegada amb una cronologia centrada al segle IV aC.

El perfil més definitori de les vores d'àmfores magno-gregues és el de llavis de secció triangulars, força horitzontals i amb la vora lleugerament exvasada respecte del coll, d'aquí que sovint s'esmentin com a àmfores "protogrecoitàliques". En el jaciment de Montjuïc disposem d'un mínim de tres vores d'aquestes característiques (lâm. 9, fig. 1-3), totes tres provinents de nivells descontextualitzats. Amb tot, creiem que es poden adscriure a aquestes produccions amfòriques grecooccidentals pròpies dels segles V i IV aC. La representació d'àmfores gregues no massaliotes es completa amb dos pivots, un de molt probablement produït a Samos (lâm. 9, fig. 5) i un segon de producció indeterminada (lâm. 9, fig. 4).

Finalment, les derivades de les àmfores magno-gregues a partir del darrer quart del segle III aC són les ben conegudes àmfores grecoitàliques. Una altra vegada, tot i no haver documentat nivells arqueològics datats d'aquest

Làmina 9

moment d'entorn el 200 aC, la representació de peces d'aquesta categoria és bastant notable, amb un total de nou exemplars (lâm. 9, fig. 2-10) de la seva variant antiga; és a dir, dels tipus Lyding-Will A, B o C (Lyding-Will, 1982), dels quals cal destacar una vora i dos pivots (lâm. 11, fig. 2-3) apareguts en els dos estrats superiors d'amortització de la sitja 3 o cisterna, els quals, pel global del conjunt ceràmic, sembla prou clar que s'han de datar amb anterioritat al 225 aC. Es tractaria, doncs, d'una de les poques evidències fiables de l'arribada de materials itàlics a la península Ibèrica amb anterioritat a l'inici de la segona guerra púnica, l'any 218 aC. A banda de les vores esmentades, també és destacable una nansa completa d'àmfora grecoitàlica que presenta un segell imprès amb una inscripció en grec (lâm. 11, fig. 1) i que caldria datar, com a molt tard, dins del darrer quart del segle III aC. Com en el cas de les àmfores púniques centremediterrànies la documentació d'àmfores itàliques a Montjuïc no s'atura durant el període ibèric tardà o romà republicà. La seva presència és nombrosa en el sector de la pedrera, amb una vora d'àmfora grecoitàlica de transició (lâm. 11, fig. 11), amb una cronologia de primera meitat del segle II aC, una altra del tipus Dressel 1A (lâm. 11, fig. 12), ja de la segona meitat del segle, a més d'alguns exemplars de vores de Dressel 1B, ja més propis del tombant de segle o primer quart del segle I aC. En els nivells sense context de la zona de l'Esparver, la de les sitges excavades als anys 90, també s'hi han localitzat un parell d'exemplars més de vores Dressel 1B (lâm. 11, fig. 13). En darrer terme, també datable de primera meitat del segle I aC, cal destacar la presència, a la zona de la pedrera, d'una àmfora d'Apúlia-Calàbria (lâm. 11, fig. 14), amb un segell imprès a la nansa amb el nom de *vehili*, molt comú en aquestes àmfores (Miró, Pujol i Garcia, 1988: 24).

Ceràmica comuna importada

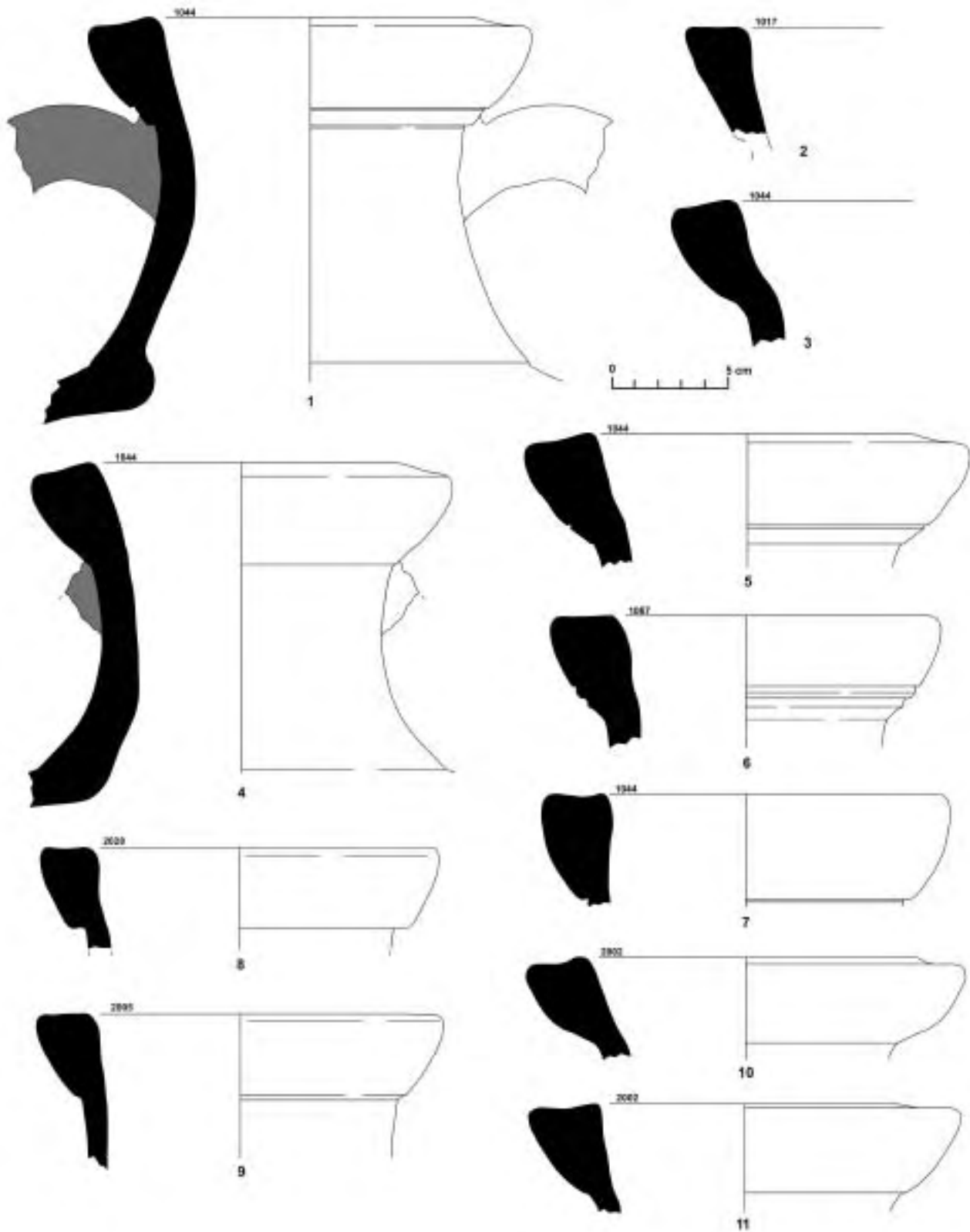
El repertori de ceràmiques importades es completa amb aquest tercer grup, el de les ceràmiques comunes, que representa el 13% del total d'individus d'importació en els nivells homogenis de les sitges de l'Esparver. Una altra vegada les peces de producció ebusitana són les que tenen una presència superior a la resta de procedències i la forma més freqüent és la dels morters, tal com és habitual a la majoria de jaciments indígenes contemporanis. La major part dels nombrosos exemplars de vores de morters ebusitans identificats a Montjuïc pertanyen al tipus AE-20/I-167 de J. Ramon (Ramon, 1990-1991), va-

riant pròpia del segle IV aC en endavant (lâm. 13, fig. 2-3, 5-6). Hi ha, però, dos exemplars de llavi curt penjant, un dels nivells superficials (lâm. 13, fig. 1) i un segon dels nivells inferiors de la sitja 3 o cisterna (lâm. 13, fig. 4), que sens dubte s'adscriuen al tipus més antic del segle V aC (Ramon, 1993).

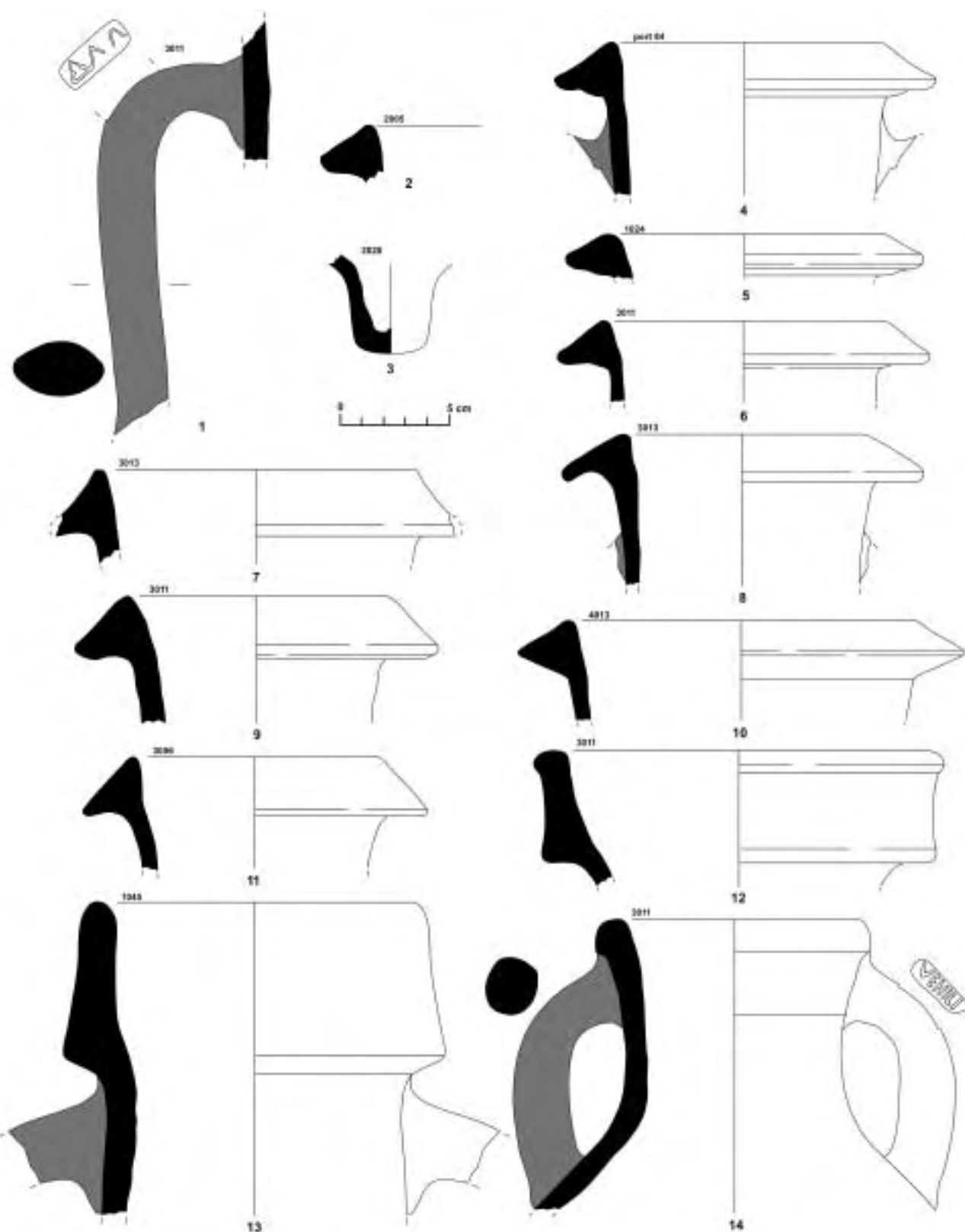
Molt més excepcional és la documentació d'un variat repertori d'altres formes de ceràmiques comunes ebusitanes. En concret, hi ha força exemplars de gerres de variants diverses, entre les quals es pot identificar, a partir de la classificació clàssica de Font (Font, 1974), una vora del tipus Eb. 69 (lâm. 12, fig. 11) i una altra de la forma Eb. 64 (lâm. 12, fig. 13), a més d'algunes espatlles (lâm. 12, fig. 3-4, 9) i bases (lâm. 12, fig. 15) de forma difícil de precisar. La major part d'aquestes gerres provenen dels estrats d'amortització de les sitges de l'Esparver, en concret, tres són dels nivells de ple segle III aC de la sitja 3 o cisterna (lâm. 12, fig. 3-4, 13) i dues més de contextos del segle IV aC (lâm. 12, fig. 9, 11). D'aquests nivells més moderns de la sitja 3 o cisterna prové una espatlla del que podria ser una hídria del tipus AE-20/II-23 (lâm. 12, fig. 8) (segons Ramon, 1990-1991), una altra espatlla d'una probable enòcoa de la forma Eb. 1 o Eb. 2, una vora de bol (lâm. 12, fig. 7) i un cos d'una gerreta, tal vegada de la variant petita de la forma Eb. 15 o d'un lècit de la forma Eb. 13. (lâm. 12, fig. 1; vegeu Tarradell i Font, 2000). De nivells descontextualitzats manca per esmentar una vora de gerra de coll cilíndric (lâm. 12, fig. 10), tal vegada de la forma Eb. 23, dues vores més de bol (lâm. 12, fig. 5-6), una de la variant AE-20/II-26 (lâm. 12, fig. 5) i, finalment, una espatlla d'una peça molt tancada, tal vegada una mena d'asc (lâm. 12, fig. 2).

La representació de comunes púniques centremediterrànies també és més abundant del que és comú en aquesta àrea i presenta uns trets similars als de les de producció ebusitana. Així, a banda de les formes més esteses, com ara el morter (lâm. 13, fig. 8, 10) i les gerres d'una nansa de la forma Lancel 521 (lâm. 13, fig. 9, 15), destaca la presència d'algunes peces molt excepcionals, gairebé inèdites en el nord-est peninsular, com és el cas de dues vores i una nansa de gerres de grans dimensions (lâm. 13, fig. 12-14). D'aquestes peces, tres es localitzen en nivells homogenis del segle IV aC (lâm. 13, fig. 12-13, 15) i només una prové dels estrats superiors, del segle III aC, de la sitja 3 o cisterna (lâm. 13, fig. 9).

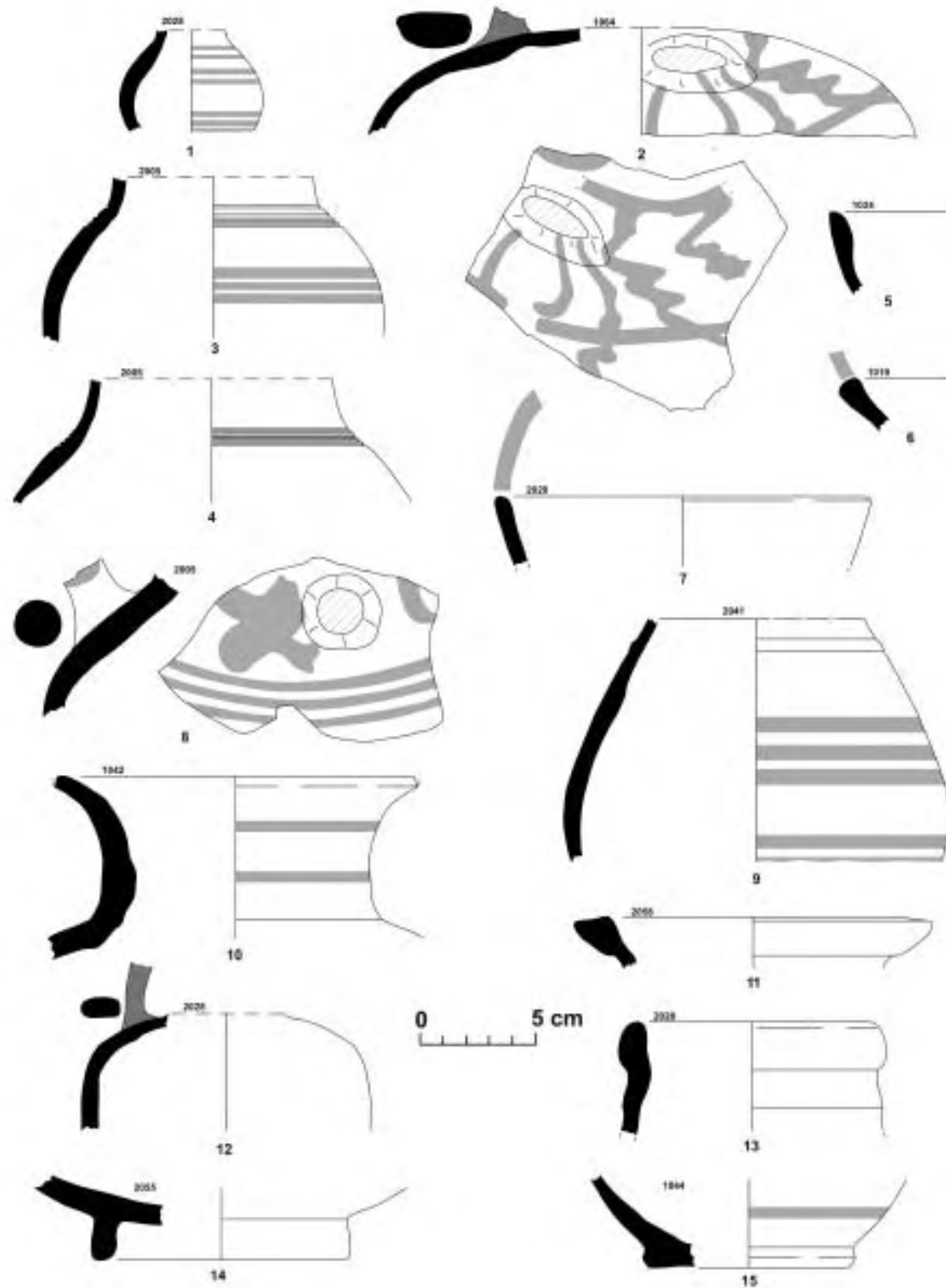
En darrer terme, s'ha de ressenyar la identificació de dos exemplars de ceràmica de cuina púnica. Es tracta del

Làmina 10

Làmina 11

Làmina 12

pom d'una tapadora de cassola de producció cartaginesa (lâm. 13, fig. 11) i d'una vora de cassola, del tipus anomenat lopas, que, atenent les característiques de la pasta, és de molt probable procedència ebusitana (lâm. 13, fig. 7). Totes dues peces provenen dels nivells d'esllavissament, heterogenis, del sector de l'Esparver.

Les úniques ceràmiques comunes d'època ibèrica plena no púniques són fragments de dos morters: la base d'un exemplar de producció massaliota (lâm. 14, fig. 1) i un perfil complet d'una peça de procedència indeterminada (lâm. 14, fig. 7), versemblantment d'origen grec, localitzat en els nivells d'amortització de la sitja 2, del segle IV aC. També hi ha una relativament abundosa documentació de ceràmiques itàliques dels segles II i I aC, molt focalitzada en el sector de la pedrera, amb exemplars de vasets de parets fines (lâm. 14, fig. 3), cassoles (lâm. 14, fig. 2, 5) i les seves tapadores (lâm. 14, fig. 4), tot i que també hi ha alguna peça itàlica d'aquesta cronologia localitzada en els estrats heterogenis del sector de les sitges de l'Esparver, com és el cas d'un morter gairebé sencer de la forma Vegas 8e (lâm. 14, fig. 6).

Ceràmica comuna

La ceràmica ibèrica a torn

En línies generals, i excepte el farciment de la sitja 3, es pot dir que la ceràmica ibèrica a torn d'aquest jaciment no destaca per ser un conjunt especialment abundant quantitativament, ni d'una gran varietat formal, al contrari del que succeeix en d'altres camps de sitges laietans, com els del territori del poblat de Burriac. Malgrat això, i gràcies a l'abundància dels materials d'importació, ha estat possible documentar dos períodes d'amortització a les sitges de Montjuïc, que corresponen al segle IV aC avançat (sitges 1, 2, 6, 7, 8, 15, 17, i nivells inferiors de la sitja 3) (lâm. 30) i del segle III aC (nivells superiors de la sitja 3, i sitges 4, 8, 13 i 16).

Dels materials indígenes procedents dels estrats de farciment dels segles IV aC de la sitja 3 (92 NMI), cal destacar la poca presència de la ceràmica a mà (el 26% NMI) i també de la ceràmica grisa, que presenta una proporció (l'11% NMI de tot el torn ibèric) una mica més baixa que en d'altres contextos del segle IV aC de la Laietània.

Les formes de ceràmica ibèrica representades en els nivells del segle IV aC de Montjuïc ens dibuixen un panorama força similar als del segle III aC del mateix jaciment. Pel que fa a la vaixel·la, entre el vasos per a beure

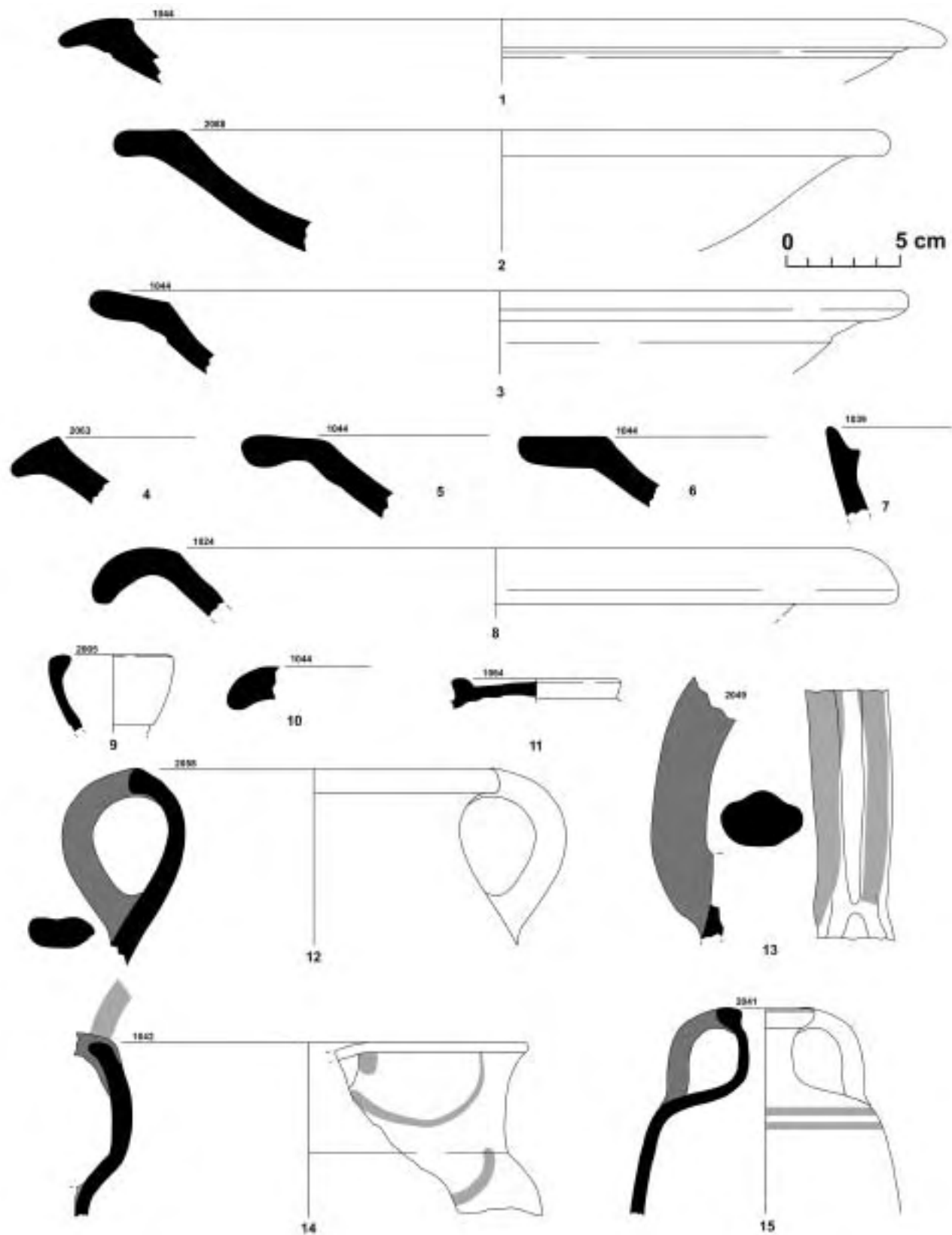
destaquen el bols reentrants, seguits dels bols de fons umbilicat, els escifs de peu alt i les gerretes bicòniques. Entre els plats predominen els de vora reentrant, tot i que també són presents encara els plats de carena alta de l'ibèric antic (residuals probablement) i els plats carenats del segle IV aC (sitges 10 i 4, lâm. 25, fig. 4-6) similars als documentats al turó de Ca n'Oliver i Can Xercavins en aquest període. També s'hi documenten algunes imitacions de plats del repertori del vernís negre, com plats Lamboglia 21 i 23 (sitja 6, lâm. 24, fig. 15; i sitja 2, lâm. 15, fig. 12). Sembla significativa l'absència en aquest conjunt d'altres formes, com els plats de carena alta i petit llavi exvasat documentats a l'àrea indiketa als segles IV i III aC i que foren imitats també a la Laietània a partir de finals del segle IV i inicis del segle III aC.

Entre les gerres ja es documenta la presència d'un luteri (sitja 3, lâm. 21, fig. 3), una gerra enòcoa i gerres de dues nanses. Respecte a les gerres amb nansa de cistella, la seva escassa presència en d'altres contextos laietans del segle IV aC com a les sitges de Bellaterra (Granados, Sanmartí, 1988) o al poblat de turó de Ca n'Oliver (Asensio *et alii*, 2000), i el fet de no estar decorats amb pintura, podria fer-nos pensar que, almenys en aquest segle, algun taller laietà els hagués arribat a copiar, tot reproduint probablement la forma importada del territori cossetà. En tot cas, els contextos de ple segle III aC coneguts fins ara a la Laietània central i septentrional, palesen que no es tracta d'una forma pròpia del repertori laietà de ceràmica a torn.

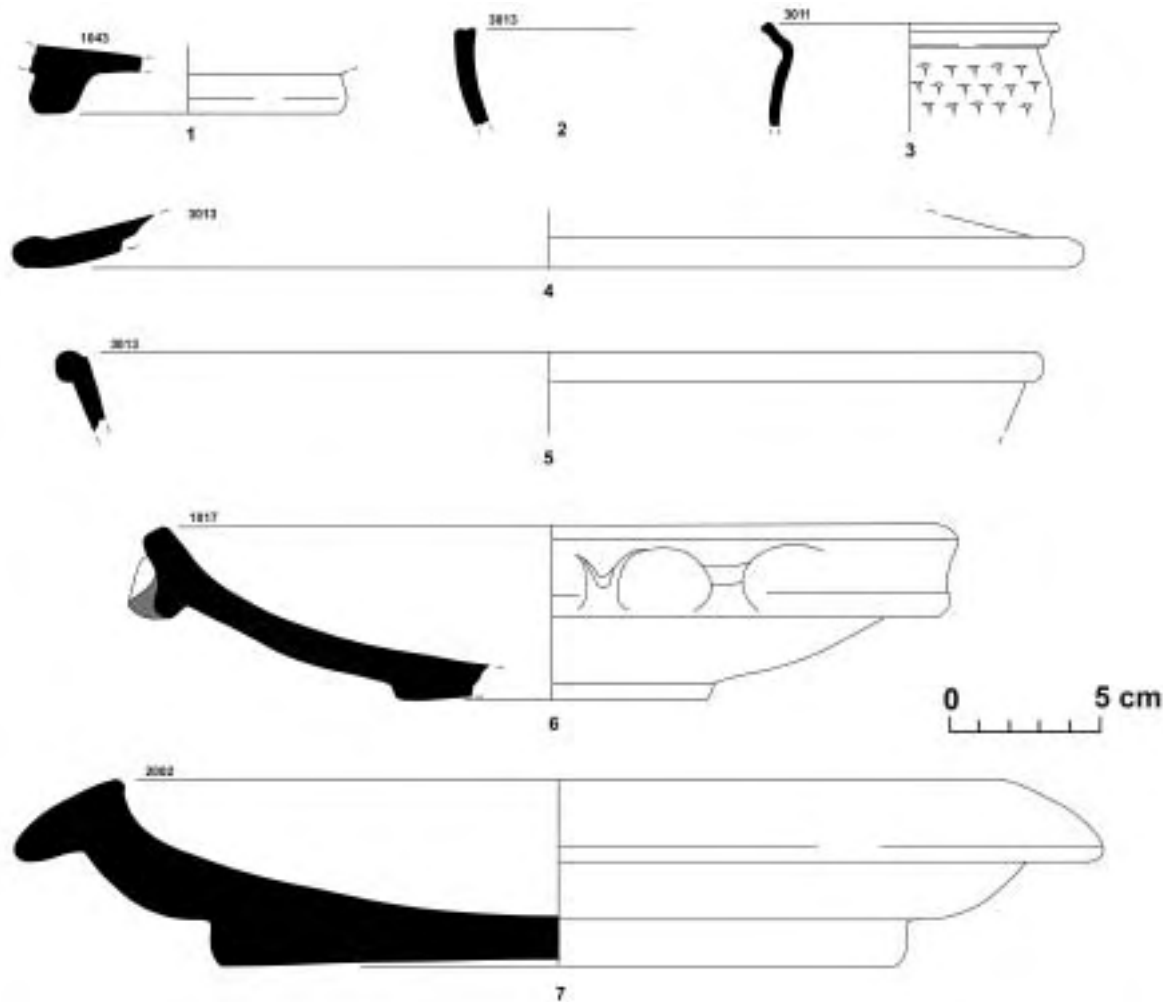
Entre els atuells d'emmagatzematge i transport cal assenyalar el predomini encara de les tenalles de coll de cigne que segueix la tònica general del període ibèric antic, però també l'increment substancial de les àmfores ibèriques respecte dels contextos del segle V aC (lâm. 20) –especialment a partir de mitjan segle– a la Laietània.

Finalment cal remarcar, en aquest repertori del segle IV aC, l'escassa presència de ceràmiques ibèriques importades d'altres àrees, com les gerres amb nansa de cistella (només tres individus, el 6,8% NMI) i la pràctica absència de ceràmiques de pintura blanca de l'àrea indiketa. Tot i que el conjunt és numèricament petit, el repertori ja insinua les principals formes genèriques pròpies del segle III aC de l'àrea laietana.

Els contextos datables del segle III aC són quantitativament més abundants i procedeixen bàsicament dels nivells superiors d'amortització de la sitja 3, on la ceràmica ibèrica està representada per un total de 446 NMI. Les

Làmina 13

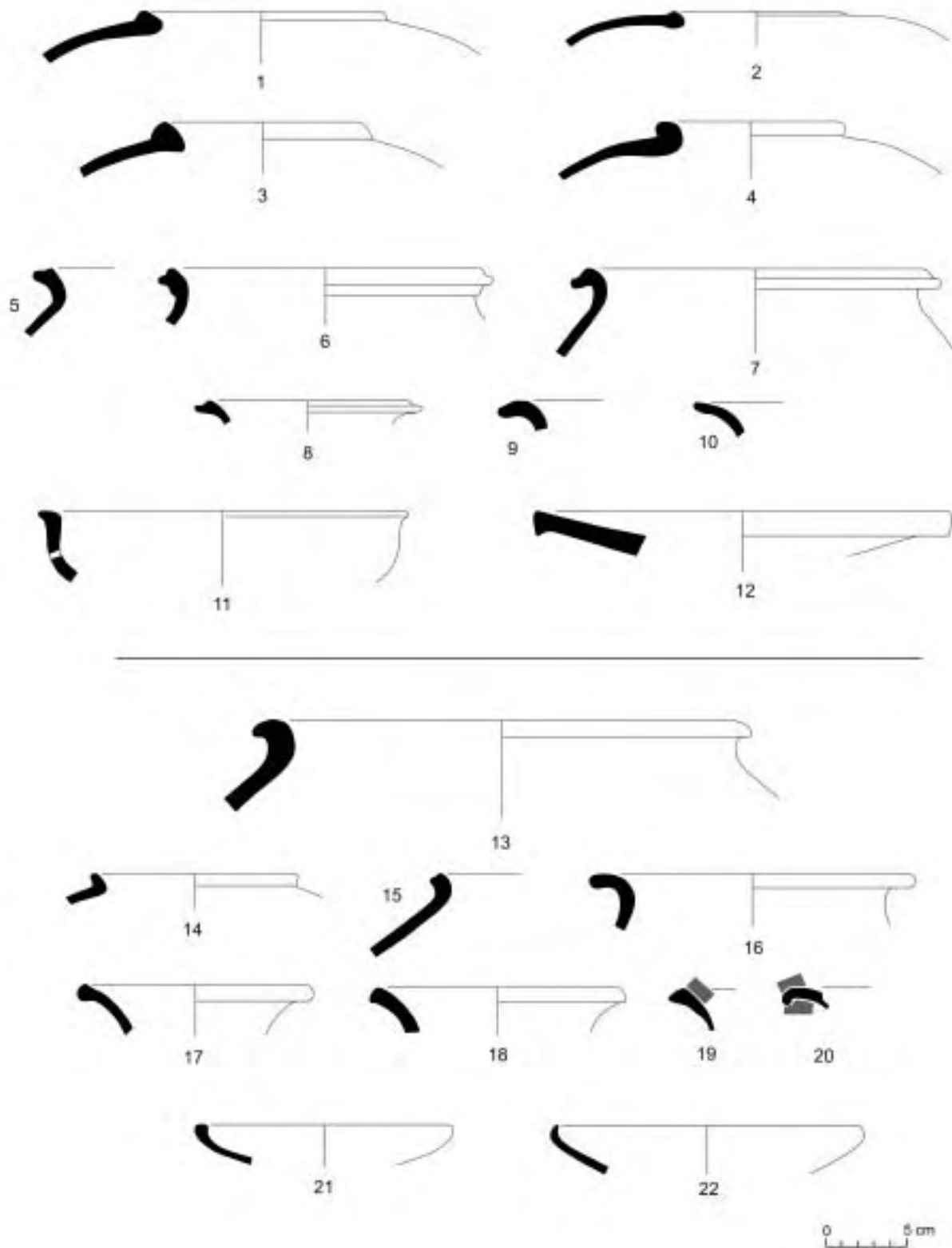
Làmina 14

proporcions entre ceràmica ibèrica a torn –53% NMI– i ceràmica a mà –47% NMI– varien respecte al segle anterior. Aquestes variacions creiem que són puntuals, ja que no responen a l'evolució creixent que experimenta en general la ceràmica a torn a la Laietània.

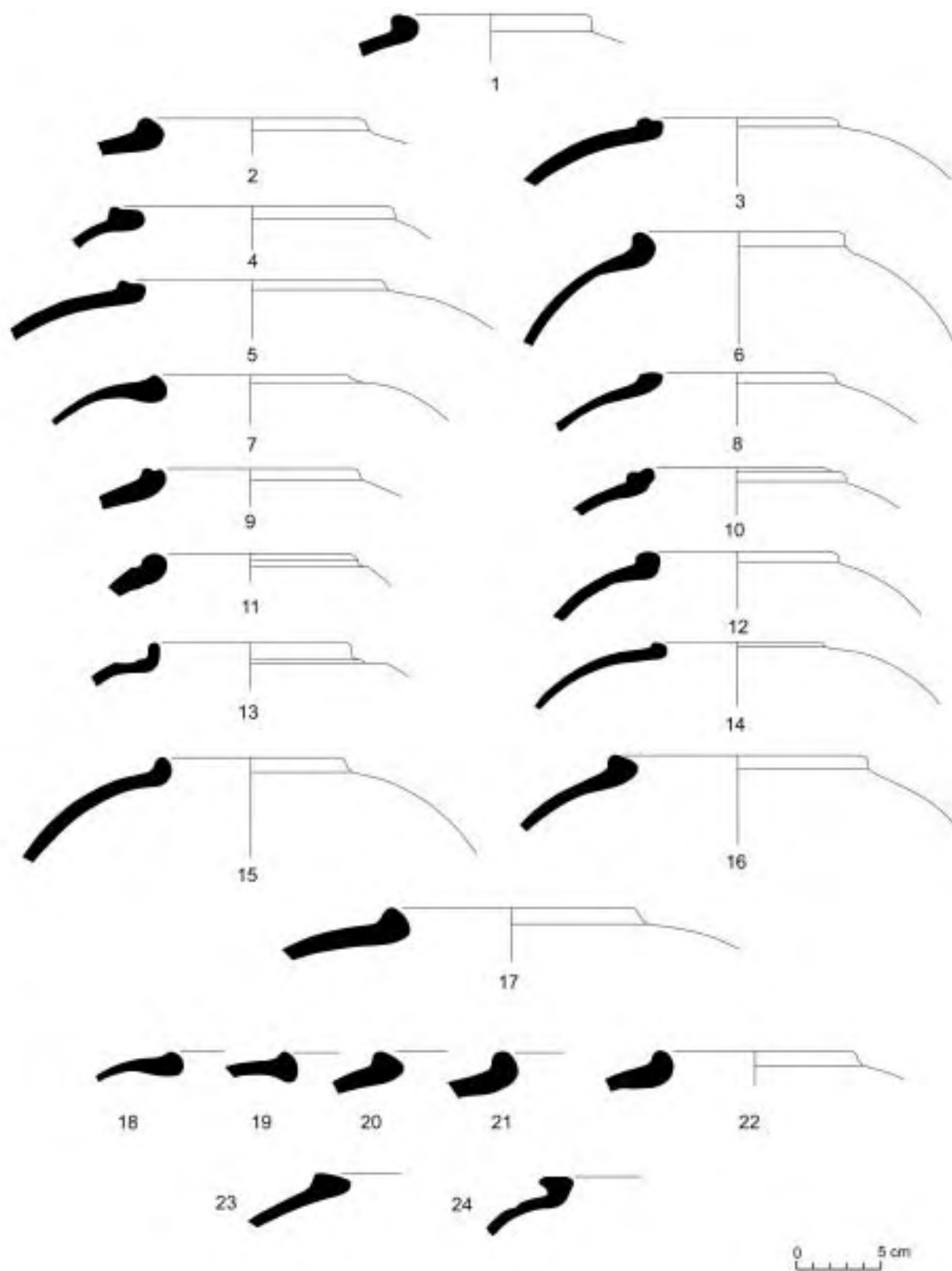
Les formes representades són les habituals a la Laietània (lâm. 16-19). Entre els contenidors les tenalles esfèriques amb coll exvasat, les gerres enòcoa i sobretot les gerres d'una o de dues nanses –entre les quals n'hi ha de crateroides amb les nanses trifides formant bigoti o de nansa sobrelevada equivalents a les documentades a les necròpolis de Burriac.

Entre els vasos de beure són majoritaris els bols umbilicats, les gerretes bicòniques –menys abundants del que calia esperar– i els escifs de peu alt. Hi trobem a faltar, una altra vegada, els plats de carena alta, com també les tenalles esfèriques de vora acanalada, els luteris, els ascis, o els cíats, unes absències difícils d'explicar, ja que només en alguns casos es poden atribuir a la funcionalitat del jaciment. També cal destacar l'absència de còlats pintats de produccions al sud del Llobregat, tal vegada perquè són contextos més propis de la primera meitat-tercer quart del segle III aC.

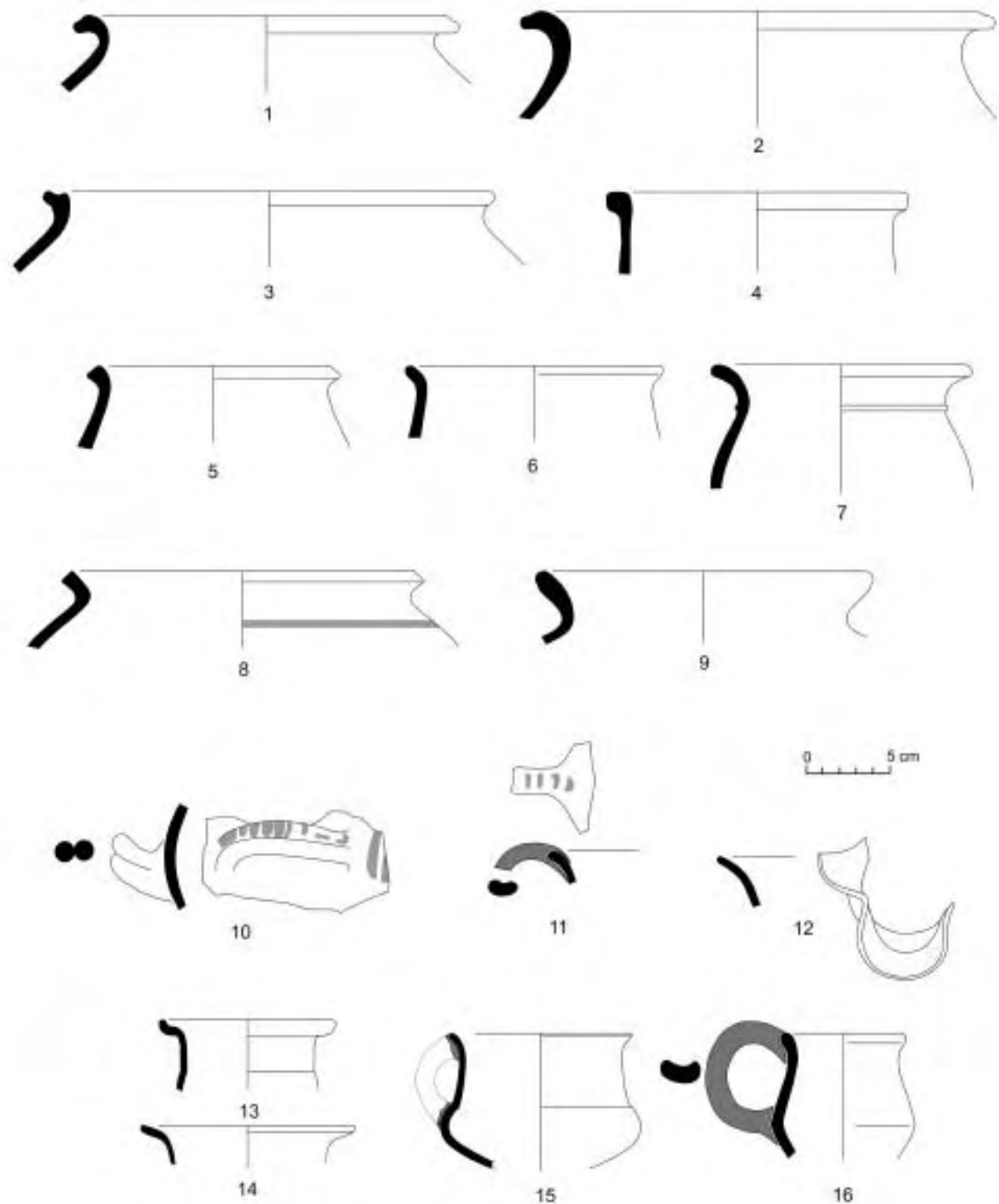
Cal tenir present que és probable que bona part de les gerres amb nansa de cistella documentades (45 NMI només determinables a partir de la vora i nansa) siguin també importacions, ja que n'hi ha moltes que presenten unes pastes molt clares. Una cosa semblant succeeix amb les àmfores (201 NMI), de les quals almenys una vintena presenten una coloració beix a les pastes que suggereix

Làmina 15

A dalt: materials ibèrics a torn de la sitja 1 (ue.2001). A baix: materials de la sitja 2 (ue.2002).

Làmina 16

Materials ibèrics a torn dels nivells del segle III aC de la sitja 3 (ue. 2005).

Làmina 17

Materials ibèrics a torn dels nivells del segle III aC de la sitja 3 (ue. 2005).

que es tracta d'exemplars importats. Pel que fa a les importacions d'altres àrees ibèriques, tot i que el seu càlcul es difícil, creiem que se situen entorn al 22% de tot el torn ibèric, al qual caldria afegir alguns exemplars indeterminats d'àmfores de pasta beix i de tipologia probablement meridional (entorn al 10%). En aquest càlcul hem inclòs els dos bols umbilicats pintats, tal vegada de l'àrea edetana (pròxims als exemplars de Puntal dels Llops, Lliria, i Puig de la Misericòrdia) i que també s'exportaren a l'àrea cossetana (contextos d'amortització d'un pou d'Alorda Park a la segona meitat del segle IV aC). També hem inclòs les gerres amb nanses de cistella, de pastes beix i clares, ja que és una forma més pròpia de l'àrea cossetana i tan sols està present a la resta de la Laietània com a importació, com també un fragment d'una gerra de pintura blanca indiketa, cosa que confirma l'escassa presència d'aquestes produccions a la Laietània durant el segle III aC (hi ha uns pocs exemplars de gerres a les rodalies del poblat de Burriac, Turó del Vent i Turó de Ca n'Oliver).

Procedent de la sitja 16, cal destacar la presència d'una gerra enòcoa de cos cilíndric decorada amb ull profilàctic al llavi (lâm. 26, fig. 1), una producció sens dubte importada d'àrees més meridionals, com també una tenalla pitoide de dues nanses (lâm. 26, fig. 4) pròxima formalment als exemplars edetans de Lliria, Puntal dels Llops i Castellet de Bernabé, però possiblement de producció ilercavona, si fem cas de la decoració.

En definitiva, podem considerar que a Montjuïc no hi ha grans diferències entre el repertori del segle IV i el del segle III aC, però sí un substancial increment de les importacions d'altres àrees ibèriques durant el segle III aC. No obstant, aquest detall cal agafar-lo amb precaució, ja que hi ha una desproporció evident entre les quantitats de ceràmica estudiades de l'un i de l'altre segle.

Cal destacar finalment, que tot i compartir a grans trets el mateix repertori formal que d'altres jaciments laietans relativament allunyats, com els de la Vall de Cabrera de Mar, hi ha algunes diferències sensibles, cosa d'altra banda bastant lògica si tenim en compte que Montjuïc és un port comercial situat en la frontera entre dos territoris.

La ceràmica ibèrica a mà

Les ceràmiques indígenes a mà de Montjuïc presenten el mateix comportament tipològic que a la resta de nuclis ibèrics contemporanis de l'àrea catalana: el repertori for-

mal resta restringit a la mínima expressió, reduït de forma gairebé exclusiva a peces de cuina; és a dir, olles i les seves tapadores. Així, per exemple, en els conjunts tancats dels nivells de reompliment de la sitja 3 o cisterna (lâm. 22-23), tan sols hi ha una peça, un petit vaset cilíndric, tal vegada un vas de fireta (lâm. 23, fig. 6), que no correspon a una olla o una tapadora. El mateix succeeix quan repassem els materials a mà de nivells descontextualitzats de diferents sectors i excavacions del nucli ibèric de Montjuïc (lâm. 27-29). En aquest cas torna a ser un vas de fireta (lâm. 27, fig. 3), a més d'un petit bol hemisfèric (lâm. 27, fig. 10), les úniques excepcions en aquest sentit.

Ara bé, les variants formals entre el conjunt d'olles és molt notable, tant pel que fa al perfil de les peces com a les seves dimensions. Els materials dels nivells homogenis de la sitja 3 o cisterna són ben significatius, ja que hi trobem les més habituals olles de perfil en "essa" (entre d'altres, vegeu lâm. 23, fig. 1-5), però també moltes peces de tendència cilíndrica (lâm. 23, fig. 13-14, 18), olles de vora reentrant (lâm. 22, fig. 3, 5), exemplars de grans dimensions, tipus contenidors (lâm. 22, fig. 5), olletes petites de parets primes (lâm. 23, fig. 3), etc. Entre els materials descontextualitzats hi ha la mateixa diversitat de variants, a les quals s'afegeix algun cas d'olla amb nansa (lâm. 27, fig. 8) i un altre de probable olla de tanca hermètica (lâm. 27, fig. 7).

Hi ha un comportament anàleg pel que respecta a l'anàlisi de les decoracions d'aquestes ceràmiques a mà, el tret més característic de les quals és la seva diversitat i predomina la presència d'un cordó aplicat a mitja espatlla, generalment decorat amb digitacions, motius incisos, impressions, etc. Si no hi ha un cordó aplicat en el seu lloc trobem una línia horitzontal de motius diversos incisos o impresos, gairebé sempre a la part superior del cos. Són força menys freqüents les olles llises, sense decoració de cap mena.

En aquest camp de les decoracions hi ha una tipologia específica que és interessant de destacar. Es tracta del cas dels cordons decorats a la vora, o vist d'una altra manera, dels llavis engruixits amb decoració impresa a la cara externa (tot sovint fetes amb digitacions però també amb motius incisos). Les peces amb aquesta variant decorativa són pràcticament absents en els conjunts ben estratificats de l'interior de les sitges. De fet, tan sols hem localitzat un exemplar de vora d'olla provinent dels nivells inferiors de la sitja 3 o cisterna (lâm. 23, fig. 19),

Quantificació per tipus de les ceràmiques ibèriques en els estrats del segle IV aC			Quantificació per formes de les ceràmiques ibèriques en els estrats del segle III aC		
QUANTIFICACIÓ	TIPUS	PERCENTATGE	CERÀMICA IBÈRICA PINTADA		
			QUANTIFICACIÓ	FORMA	PERCENTATGE
4	ÀMFORA IBÈRICA	26,09	1	PINTADA BLANCA	0,4
36	COMUNA IBÈRICA OXIDADA	39,13	1	TENALLA COLL DE CIGNE	0,4
8	COMUNA IBÈRICA REDUÏDA	8,70	2	TASSA UMBILICADA	0,8
24	COMUNA IBÈRICA	26,09	1	GERRA GLOBULAR	0,4
92	TOT	100,00	1	OLLA GLOBULAR	0,4
Quantificació per formes de les ceràmiques ibèriques en els estrats del segle IV aC			1	GERRA INDETERMINADA	0,4
CERÀMICA IBÈRICA OXIDADA			CERÀMICA IBÈRICA OXIDADA		
QUANTIFICACIÓ	FORMA	PERCENTATGE			
2	INDETERMINADA	4,5	4	INDETERMINADA	1,6
3	TAPADORA	6,8	1	TAPADORA	0,4
12	TENALLA COLL DE CIGNE	27,3	43	TENALLA COLL DE CIGNE	17,6
5	OLLA GLOBULAR	11,4	1	OLLETA	0,4
1	GERRA	2,3	45	GERRA CISTELLA	18,4
1	ENÒCOA	2,3	1	OLPE NANSÀ ELEVADA	0,4
3	CISTELLA	6,8	6	GERRA INDETERMINADA	2,4
1	GUTTUS	2,3	8	GERROT	3,3
3	BICÒNIC	6,8	1	CRATEROIDE	0,4
1	TASSA UMBILICADA	2,3	10	ENÒCOA	4,1
4	PLAT REENTRANT	9,1	1	HÍDRIA?	0,4
CERÀMICA IBÈRICA REDUÏDA			6	ESCIF	2,4
			7	GERRETA BICÒNICA	2,9
3	BICÒNIC	6,8	18	TASSA UMBILICADA	7,3
3	PLAT REENTRANT	6,8	25	PLAT REENTRANT	10,2
2	INDETERMINADA	4,5	1	FIRETA	0,4
44	TOT	100,0	2	SAFATA	0,8
Quantificació per tipus de les ceràmiques ibèriques en els estrats del segle III aC			CERÀMICA IBÈRICA REDUÏDA		
QUANTIFICACIÓ	TIPUS	PERCENTATGE			
201	ÀMFORA IBÈRICA	24,0	1	INDETERMINADA	0,4
180	COMUNA IBÈRICA OXIDADA	21,5	8	ENÒCOA	3,3
7	CERÀMICA IBÈRICA PINTADA	0,8	6	GERRA	2,4
58	COMUNA IBÈRICA REDUÏDA	6,9	1	GERROT	0,4
390	COMUNA IBÈRICA	46,7	6	BICÒNIC	2,4
836	TOT	100,00	4	ESCIF	1,6
			2	UMBILICAT	0,8
			8	IMITACIÓ CÍLIX	3,3
			22	PLAT REENTRANT	9,0
			245	TOT	100,0

del segle IV aC. En canvi, en les figures amb els materials a mà de nivells descontextualitzats hem representat una bona quantitat de peces que presenten aquest tret decoratiu (lâm. 27, fig. 2, 13, 16-18; lâm. 28, fig. 8-9, 13, 23, 30; lâm. 29). Per comparació al que ha estat documentat en el nucli proper del Turó de Ca n'Olivé (Cerdanyola del Vallès), on les ceràmiques a mà d'aquest tipus són representatives dels contextos del període ibèric antic, i es redueix moltíssim la seva presència a partir dels nivells del segle IV aC (Asensio *et alii*, 2001), podríem

Quadre 3

considerar que la majoria d'aquestes peces de Montjuïc pertanyen igualment a un horitzó cronològic dels segles VI i V aC.

Altres materials

A banda dels conjunts ceràmics, l'excavació de les sitges va donar altres tipus de material arqueològic. D'una banda s'ha de citar i destacar la localització d'un carro de fusta i ferro en una de les sitges, l'any 1946¹⁴. Com a objectes singulars de metall destaca una espasa sencera de ferro (lâm. 33, fig. 1), de fulla recta amb nervi central, i que conserva part del pom. Imita els tipus La Tène II, que es daten entre final del segle IV aC i el 100 aC. També hi ha una fíbula d'arc de bronze totalment conservada (fig. 22), guarnida amb 17 denes de corall vermell (*Corallium mutrum*), talla caboixó, decorades amb una espiral (lâm. 33, fig. 3), enarcades amb uns clauets de bronze. Així mateix, l'arc està decorat amb incisions d'espirals. El corall és un producte comercial, una matèria preciosa provinent del Mediterrani i que va ser distribuït especialment pels grecs, tot i que el treball amb el metall és propi del món celta. S'han localitzat joies diverses (arracades, collarets, etc) amb incrustacions de denes de corall a diversos poblats, com Ullastret, Enserune, el jaciment de Pontós i la ciutat d'*Emporion*; ara bé, pel que fa a la fíbula no s'ha trobat, de moment, cap paral·lel clar.

Pel que fa a objectes que ens parlen clarament d'un comerç amb el Mediterrani central i oriental hi ha un fragment de *labrum* o pileta de marbre blanc, de Paros (lâm. 32, fig. 1). És una pica de forma quadrangular amb les parets corbades cap endins i el fons intern còncau amb la part superior circular. Presenta un fris motllurat llis de secció convexa a la part superior d'una de les cares; mentre que a l'altra cara conservada, el fris està decorat amb una motllura d'òvuls alternats amb rombes estrets i allargats. Les parets són gruixudes amb la superfície polida. Aquesta decoració és d'influència jònica i estava plenament en ús al llarg del segle V aC. Com a paral·lels d'aquest tipus de fris, podem esmentar un capitell ibèric de pedra calcària de Castulo, Llano de la Consolación, Castellar de Santisteban, necròpolis de Galera, necròpolis de Peal de Becerro.

També cal destacar un fragment de terracota d'un cap femení (lâm. 32, fig. 2), que duu un pentinat rinxolat amb ratlla central i amb l'inici del càlat damunt del cap. El front és clar, el nas recte i allargat, les celles marcades i els ulls ametllats. La boca és estreta i de llavis gruixuts. La barbeta és prima, marcada i sobresortida. La cara allargada, amb les galtes molsudes. La pasta és de color roig-rosat amb la superfície ocre-taronja. L'argila és fina i depurada, amb algunes partícules de desgreixant de color blanc de gra mitjà i fi i grànuls fins de mica platejada¹⁵. Es pot datar al segle III aC, i probablement és una producció de la Magna Grècia. No correspon a un pebeter sinó a una màscara femenina.

Pel que fa a fusaioles, se n'ha recuperat una bona col·lecció, tant a les excavacions de Josep de Calassanç Serra i Ràfols, com a les intervencions de l'any 1984 i 1990. Són fusaioles bitroncocòniques, d'argila de diverses coloracions, normalment poc depurada i amb el desgreixant gruixut. N'hi ha una de decorada per una sèrie d'incisions circulars. Els forats, de secció còncaua, estan fets amb punxó i formen dos cercles concèntrics, l'un a dins de la concavitat i l'altre a la paret superior (lâm. 31, fig. 3). Cal destacar que no es va recuperar cap pondus, la qual cosa ens podria fer pensar que en aquest sector hi havia una primera transformació de la llana, però no un teixit posterior.

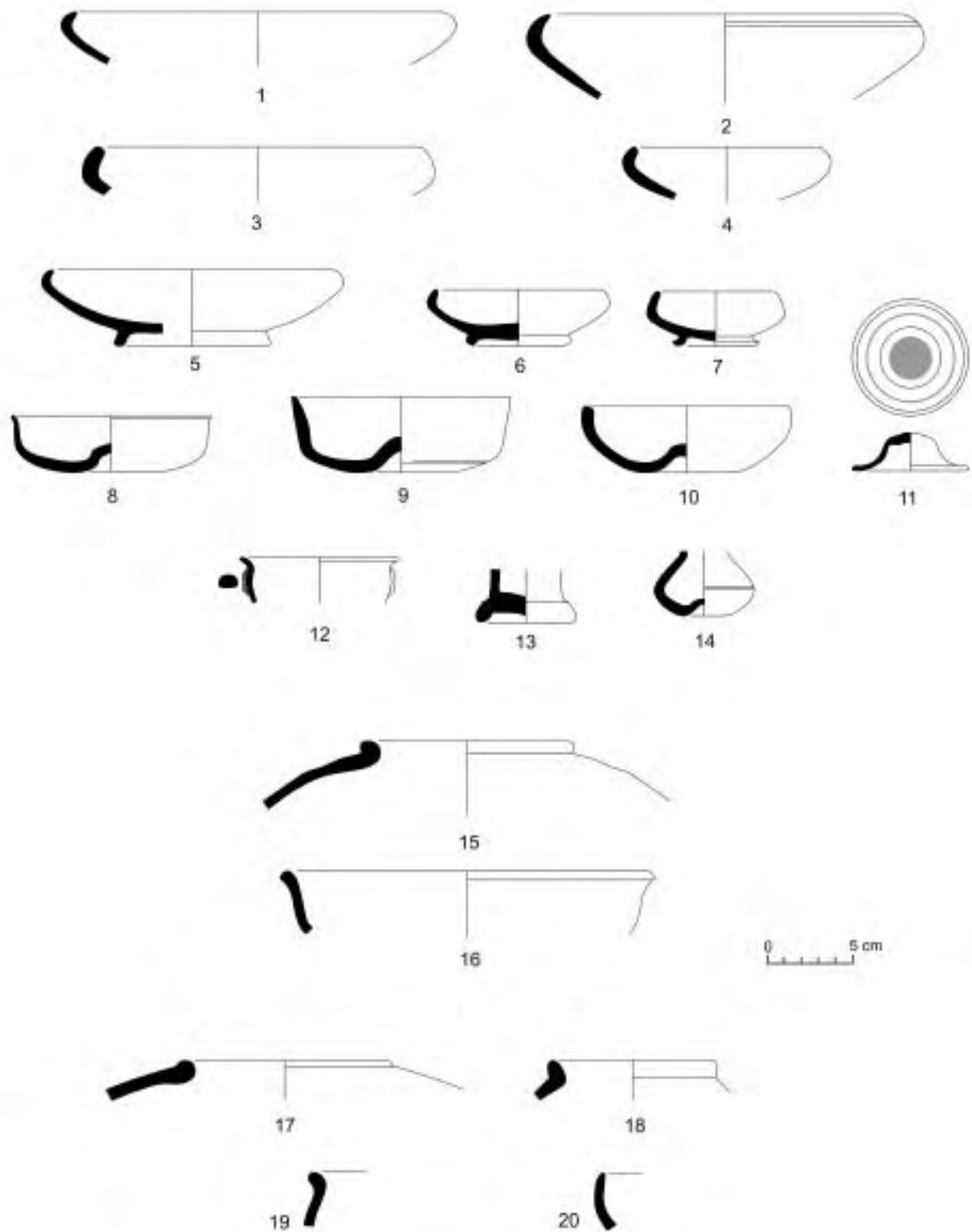
Pel que fa a material petri, no se'n va trobar, només coneixem la localització d'una roda de molí a la sitja núm. 7 que va excavar Josep de Calassanç Serra i Ràfols, però a la intervenció de l'any 1990 no se'n va recuperar cap fragment.

La fauna

A banda de la ceràmica, hi ha restes de fauna. Pel que fa a les diverses espècies representades, s'ha d'assenyalar que la majoria corresponen a una fauna de tipus clàssic, assentada bàsicament sobre tres espècies domèstiques: ovicàprids *Ovis Aries* i *Capra Hircus*, bòvids *Bos Taurus* i porcins *Sus Domesticus*. Hi ha dues espècies domesticades,

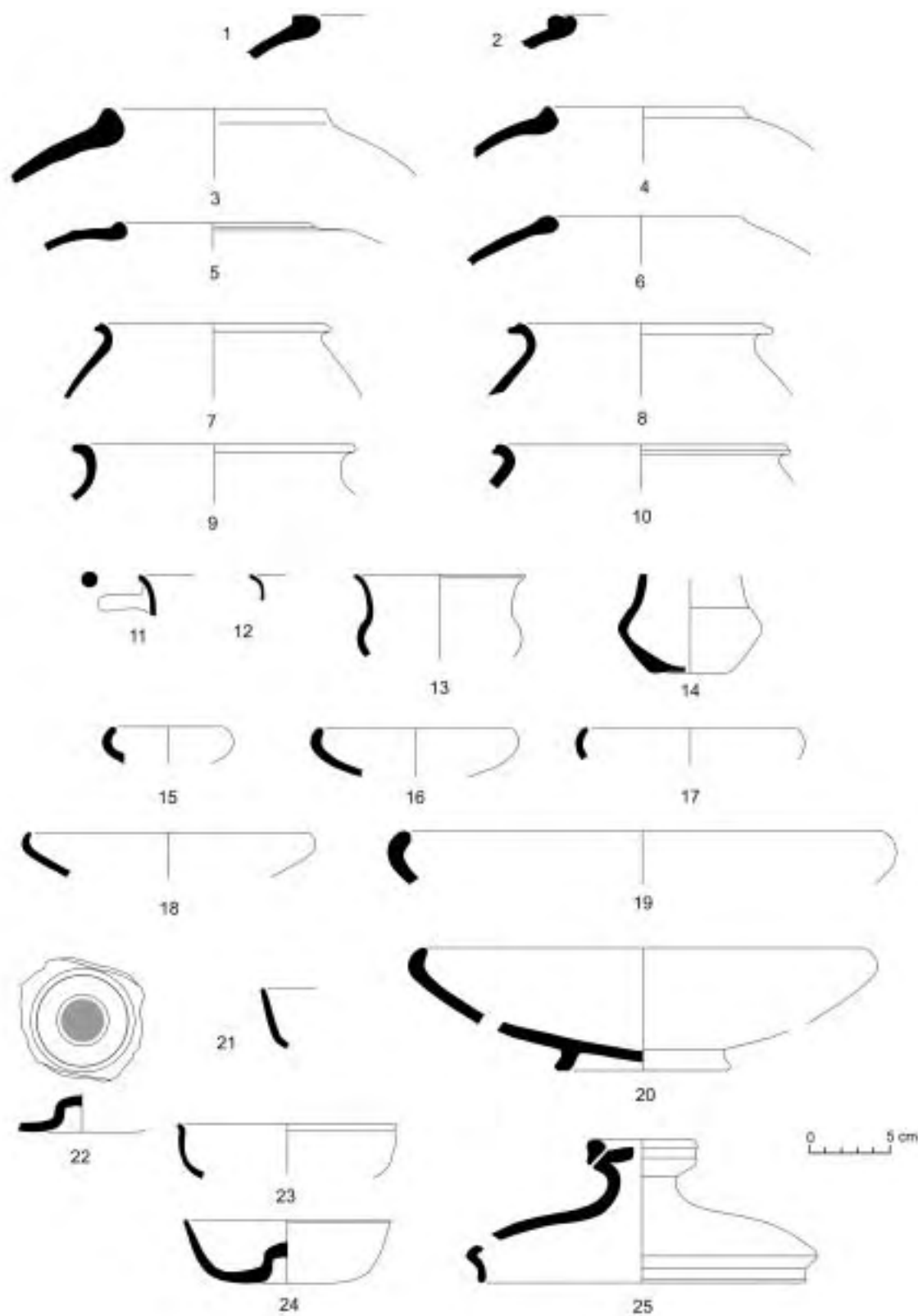
14. Troballa descrita en aquesta revista.

15. Pel que fa a paral·lels, hi ha peces similars a Ochner, Erica, 1983, *Terrecotte della Magna Grecia nella collezione P. Orsi*, Museo Civico Rovereto, vegeu pàg. 31.

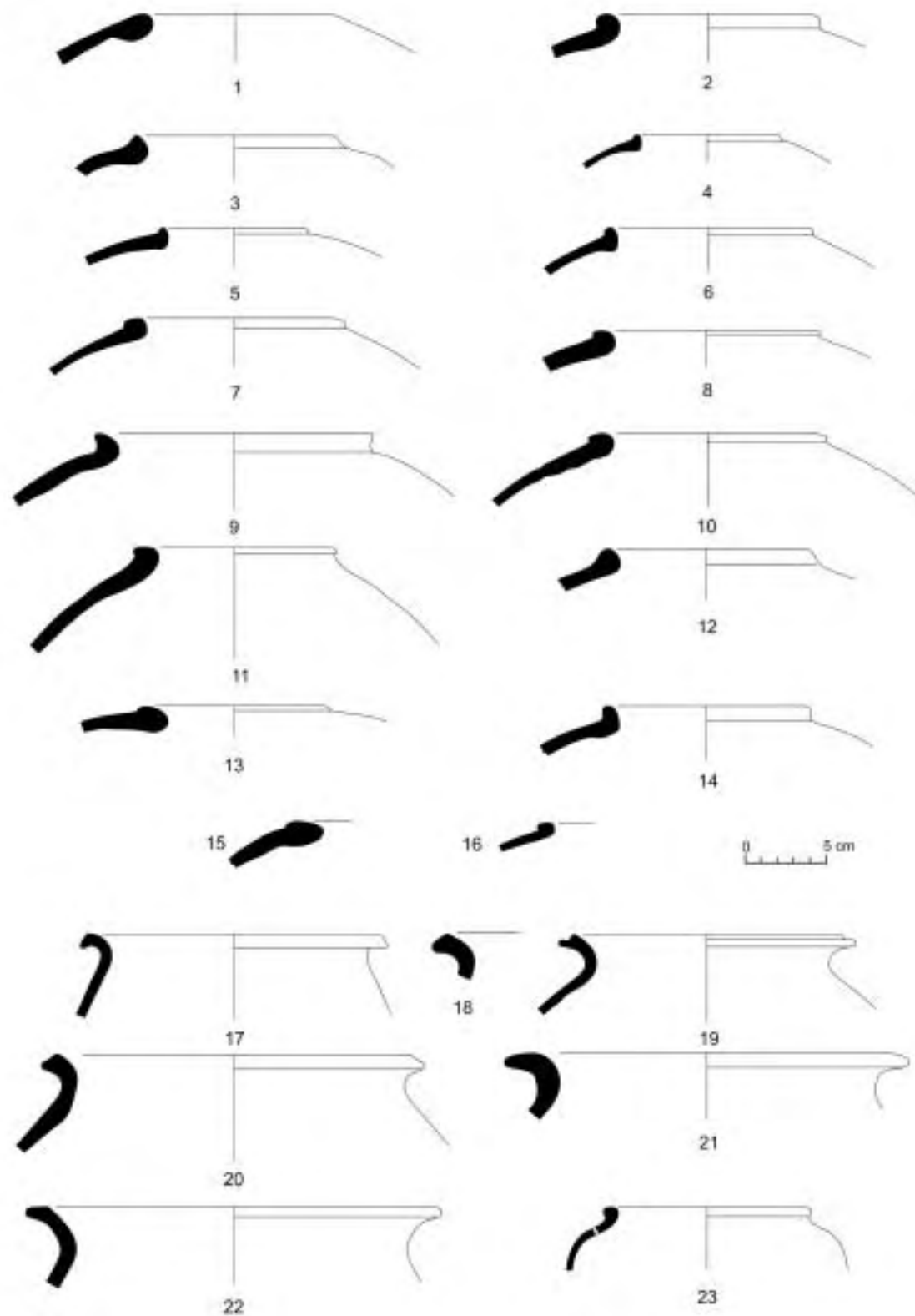

Làmina 18

Materials ibèrics a torn dels nivells del segle III aC de la sitja 3 (ue. 2054).

Làmina 19

Materials ibèrics a torn dels nivells del segle III aC de la sitja 3 (ue. 2028).

Làmina 20

Materials ibèrics a torn dels nivells del segle IV aC de la sitja 3 (ue. 2058, 2061, 2065, 2077, 2080, 2088).

les gallines i el conill *Orytolagus Cuniculus* que no es poden pas considerar elements bàsics de l'economia ibèrica. Pel que fa a les espècies salvatges, hem d'esmentar els cèrvids *Cervus Elaphus* i *Capreolus Capreolus*, el porc senglar *Sus Scrofa* i la llebre *Lepus Europeus*. Cal destacar la presència de tres espècies més domesticades, però que no eren destinades, en un principi, al consum humà: el cavall *Equus caballus*, el gos *Canis familiaris* i el gat.

Interpretació

És prou clar que aquestes sitges responen a un fet comercial d'una complexitat destacable, tal com ja va assegurar Josep de Calassanç Serra i Ràfols arran de la seva descoberta, a l'estudi posterior. La seva ubicació, molt propera al mar i a la desembocadura d'un riu important –el Llobregat– fa pensar en un port natural, nucli de concentració i de redistribució de mercaderies. Les càrregues arribaven i marxaven per mar des de i cap a diversos ports mediterranis, i eren redistribuïdes a l'àrea laietana, tant per terra com remuntant el riu. Cal remarcar l'important eix de comunicació que eren els rius Llobregat-Cardener i Anoia, sobretot aleshores, quan probablement eren navegables.

Seguint la costa i les vores dels rius de l'àrea laietana, trobem un gran nombre d'assentaments ibèrics, com per exemple el Turó de la Rovira a Barcelona, la Penya del Moro a Sant Just Desvern, Burriac a Cabrera de Mar, Castellruf a Sant Fost de Capcentelles, Puig del Castell, Sant Ramon i la Muntanyeta a Sant Boi de Llobregat, Sant Antoni a Santa Coloma de Cervelló, Puig Castellar a Sant Vicenç dels Horts, plaça de les Bruixes i Santa Creu d'Olorda a Molins de Rei, entre d'altres (AAVV, 1985) (fig. 6). En alguns d'aquests jaciments –especialment a la Penya del Moro de Sant Just Desvern– hi ha aparegut un gran conjunt de ceràmiques d'importació, cosa que fa pensar en un centre comercial proper.

L'acumulació de cereal, com la que es feia a les sitges, és difícil que es produeixi en una sola comunitat; per tant, hi ha d'haver una producció dispersa que s'unifica en un lloc concret. Això suposaria una organització del territori circumdant i una jerarquització d'assentaments, una especialització del personal i un treball de caràcter comunal que comportaria una sèrie de relacions socials força complexes. S'ha de pensar en una comunitat organitzada on l'intercanvi i les relacions exteriors tenen un paper principal.

Pel que fa a l'organització del territori, hem d'assenyalar que hi hauria un ordre d'assentaments. D'una banda hi hauria nuclis de producció i nuclis de comerç, i dins de cadascun dels apartats hi hauria alhora una gradació de jaciments. No es pot, de moment, establir una relació entre extensió de l'assentament i funcionalitat. Segurament hi devia haver grans poblats de producció i grans poblats com a centres redistribuïdors. Així mateix, hi hauria petits assentaments com punts d'intercanvi; és a dir, petits assentaments de tipus masia dedicats íntegrament a la producció.

Un tema destacable és saber amb quines mercaderies i amb qui comerciaven. Les ceràmiques d'importació conservades al jaciment pertanyen la majoria a dos mons, d'una banda el grec i de l'altra el púnic, tant eivissenc com centremediterrani. S'ha de pensar que l'auge del comerç ebusità a partir del 350 aC i la presència, cada vegada més constatada, de materials púnics de l'arc centremediterrani impliquen una necessitat de recursos ibèrics per part de la política punicocartaginesa (Ramon, 1991). El tipus de navegació, i per tant de comerç, era el cabotatge, cosa que possiblement comportà un constant moviment de la càrrega dels vaixells, malgrat que no fos en la seva totalitat. Així podien venir els comerciants directament de l'Àfrica del nord, fent escales tècniques sense modificar la mercaderia original, o podien canviar-la en determinats ports per altres productes, o descarregar-la-hi perquè fossin uns altres navegants els qui la redistribuïssin barrejada amb els seus propis productes. Aquest fet s'ha constatat sobretot a l'illa d'Eivissa.

Així mateix, la presència en el món ibèric de material d'origen grec que no es documenta als assentaments púnics, fa pensar en un comerç diferenciat per la Mediterrània nord-occidental. Sense oblidar que existeix també el comerç de material grec a través de les rutes i embarcacions púniques.

Les grans sitges de Montjuïc ens fan pensar en una economia cerealística, una gran producció de gra dedicada, en part, a l'exportació (fig. 18). Aquesta obtenció d'excedents coincidiria amb les bases de producció durant el període ibèric de tipus agropecuari, i amb una orientació a la creació d'excedent que permetés l'intercanvi comercial per productes manufacturats procedents de la Mediterrània oriental i central o bé del món púnic ebusità: vi, oli, joies, teixits, ceràmiques, etc. No hem d'oblidar, però, altres productes obtinguts del medi natural, com determinats minerals que, encara que relativament no

Figura 18

Vista general
intervenció
any 1990.

(Fotografia: Carme
Miró-MUHBA)

n'hi hagués gaire quantitat, foren apreciats des d'antic pels comerciants forans. Cal no oblidar que el conreu de la vinya i l'olivera –característic de les nostres contrades en èpoques recents– va ser introduït pels comerciants de la Mediterrània oriental. La ceràmica grega –gots per beure vi– va acompanyada de tot un ritual per beure un nou producte. Així mateix, també entra la planta d'on surt el fruit per elaborar el vi i el seu conreu; fins arribar a ser, en època romana, un dels conreus més importants de la Laietània. D'altra banda, la presència de material centreeuropeu en aquesta zona de Montjuïc fa que no es descarti l'ús i l'existència d'unes rutes terrestres més enllà dels Pirineus.

Un tret que cal tenir en compte és l'indret geogràfic on es construeix aquest gran camp de sitges. Pels estudis geològics i arqueològics, s'ha pogut constatar que –com a mínim fins al segle IV aC– pel lloc on es construeixen les sitges passava una torrentera que, tal com és característic del clima mediterrani temperat, en èpoques de pluja baixava amb molta força. Cal destacar que aquestes sitges es construïren en una zona que es podia inundar fàcilment, tal com demostren alguns dels estrats d'obliteració, fet que implica que la torrentera

podia haver estat desviada antròpicament, o que passava per una zona propera i només sobreeixia en moments puntuals.

A mode de conclusions

L'excavació, l'any 1990, d'un nou sector de les sitges de Magòria o de Port produeix un salt qualitatiu evident en la documentació relativa al nucli ibèric de Montjuïc (fig. 19). La importància d'aquest assentament laietà ja era palès a partir de les antigues intervencions de Josep de Calassanç Serra i Ràfols en aquesta mateixa àrea. La recerca d'aquest investigador és d'una qualitat indiscutible per l'època i, de fet, els seus arxius encara contenen informació molt valuosa. Malgrat tot, el pas del temps ha provocat la pèrdua o degradació d'una part fonamental de la documentació, especialment pel que fa als conjunts de materials arqueològics recuperats. És en aquest camp on les troballes recents suposen un avenç enorme ja que ens permeten disposar d'unes precisions cronològiques fins ara desconegudes. Així, es constata que la totalitat de nivells arqueològics, conjunts materials tancats i estructures localitzades se situen dins del segle IV aC i, en menor mesura, del segle III aC. L'entitat d'aquesta informació

Figura 19
Vista de les sitges
3, 4, 5 i 13.
(Fotografia: Carme
Miró-MUHBA)

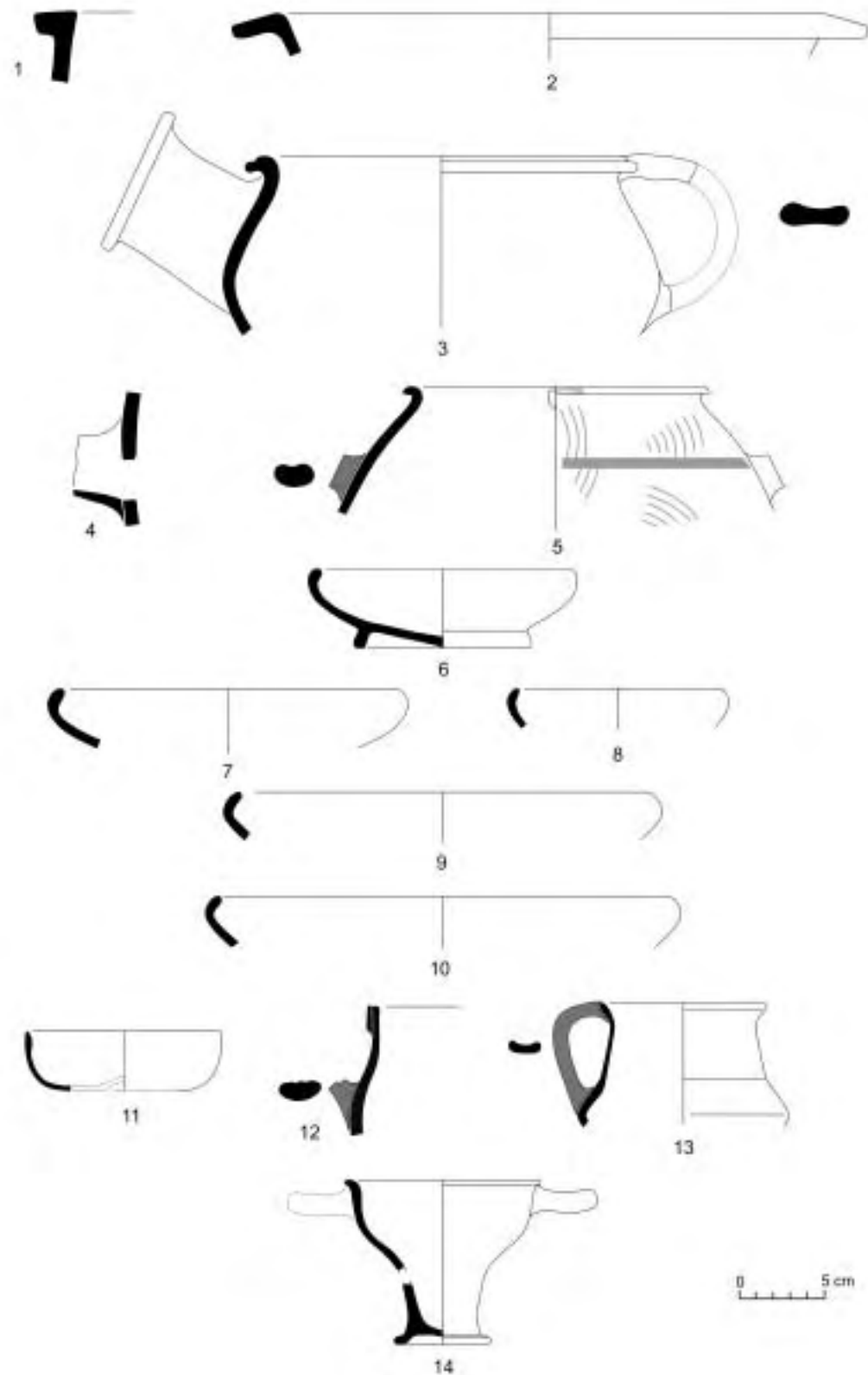
nova pot produir, però, un efecte contraproductiu, com és el de reduir la consideració històrica de l'ocupació ibèrica de Montjuïc a aquest arc cronològic relativament limitat. És per aquesta raó que en aquest article, tot i que el pes central recau en la descripció dels resultats de la intervenció de l'any 1990, en tot moment hem volgut afegir dades i materials d'altres actuacions i/o troballes del vast jaciment d'època protohistòrica que s'estén per diversos punts de la muntanya barcelonina.

LA PRIMERA OCUPACIÓ PROTOHISTÒRICA A LA MUNTANYA

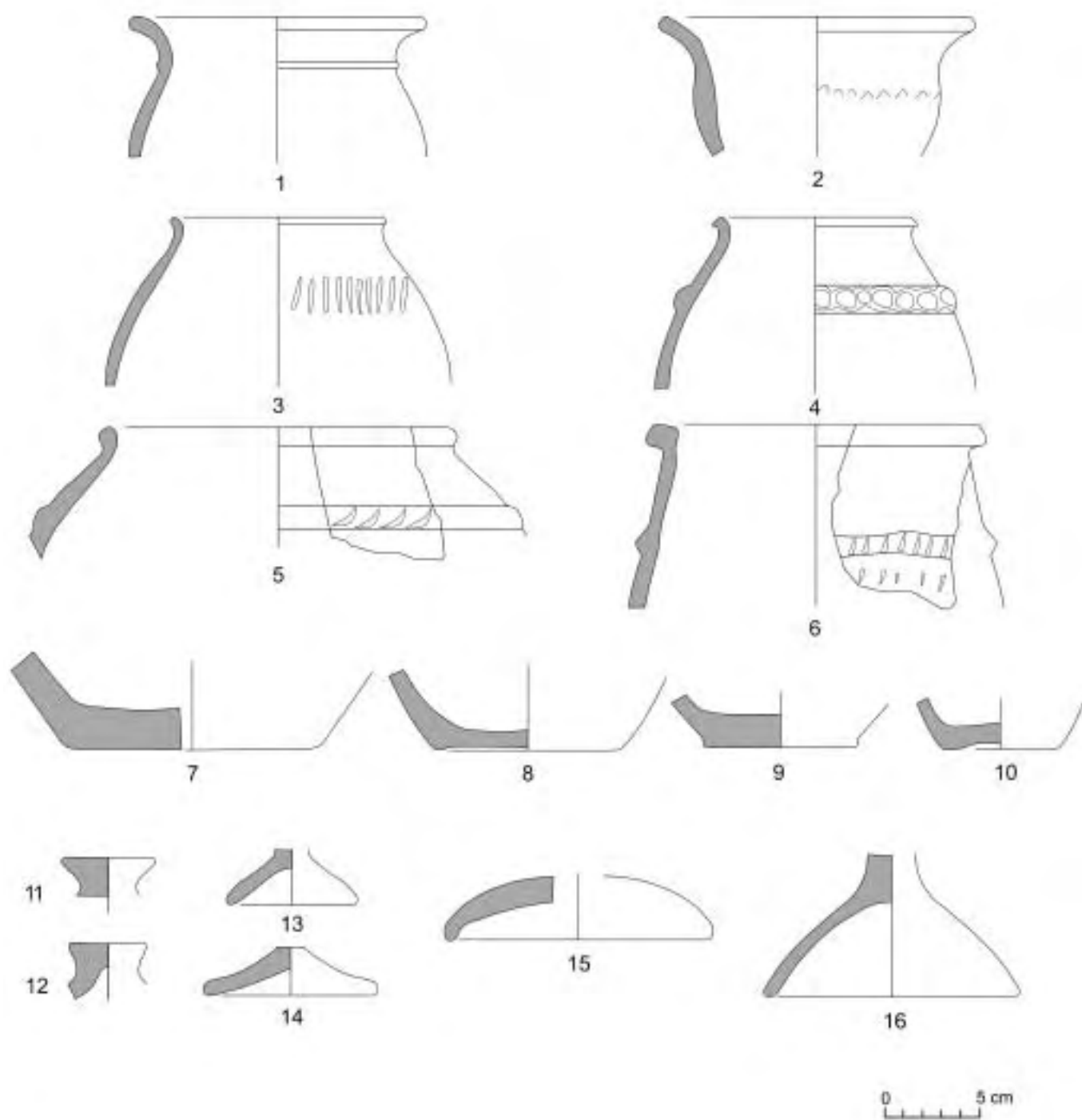
Així, el discurs històric sobre el període preromà a Montjuïc ha d'arrencar com a mínim des del segle VII aC. L'esment conegut de la presència d'un nombre indeterminat de fragments informes fenicis a Montjuïc (Granados, 1984) es corrobora amb els resultats de la nostra revisió dels conjunts ceràmics de la intervenció realitzada l'any 1984 en un sector adjacent al de les sitges de Port o Magòria, on hi ha uns pocs contextos que, malgrat que no són del tot homogenis i estan conformats amb fragments petits i majoritàriament amorfs, cal destacar-los perquè presenten una composició significativa: predomini absolut de ceràmiques indígenes a mà acom-

panyades d'un petit nombre, molt minoritari, de ceràmiques a torn de producció fenícia occidental. Malauradament, aquests nivells no s'associen a estructures de cap mena.

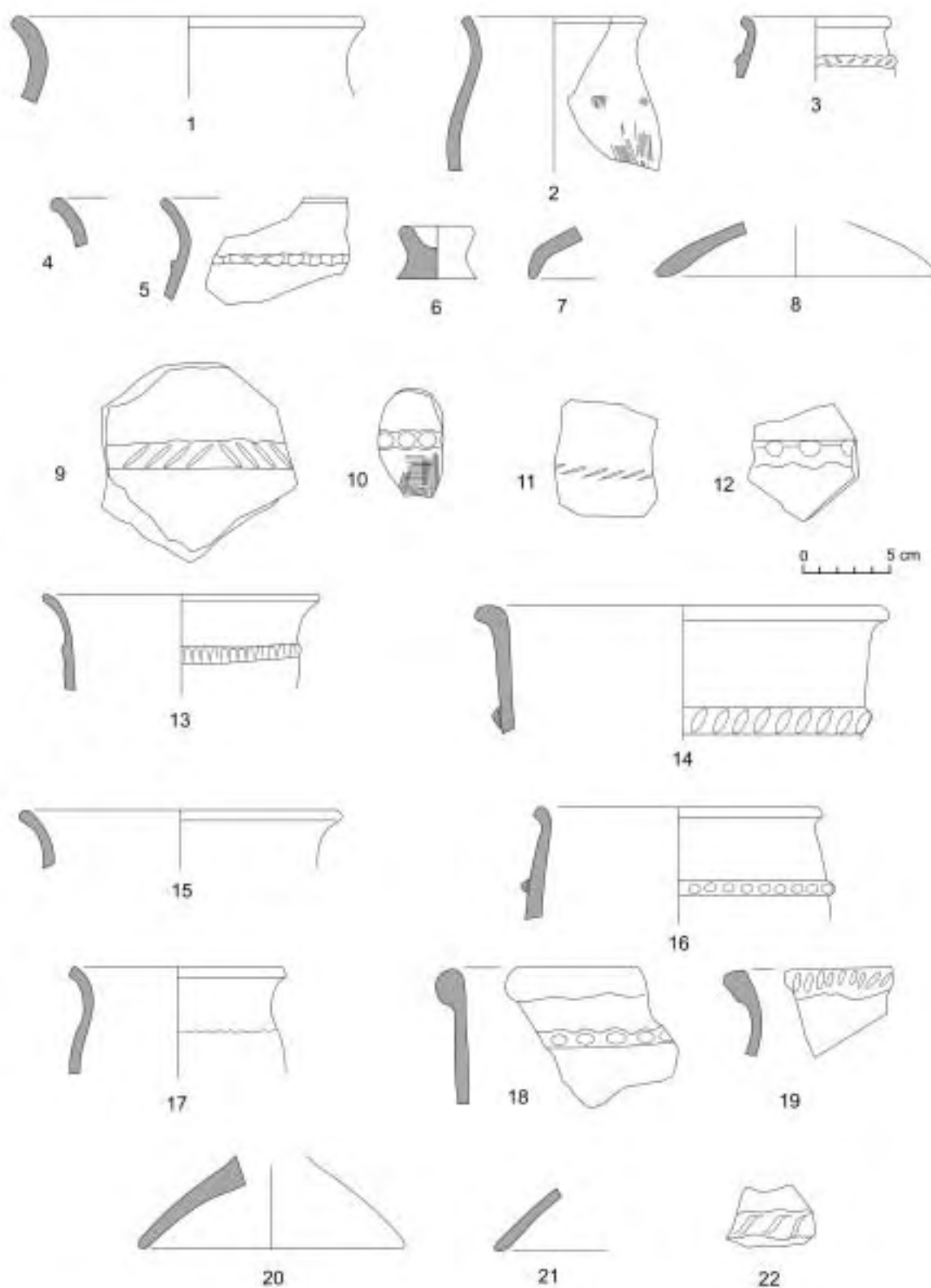
L'evidència sobre el període ibèric antic (segles VI-V aC) és més consistent. En primer lloc se'n coneixen estructures segures: una llar de foc i forats de pal pertanyents a un possible fons de cabana; i una petita sitja de perfil esfèric i base plana excavada en el cingle sud-est de la muntanya (Granados *et alii*, 1986). Els materials que contenia presenten els trets propis d'aquest horitzó ibèric antic, ben definit en jaciments propers com ara la Peña del Moro (Sant Just Desvern) i, més recentment, el turó de Ca n'Olivé (Cerdanyola del Vallès). Aquests mateixos materials tenen una presència significativa en els conjunts procedents de les intervencions de 1984 i 1990, ara en el sector de les sitges de Port; és a dir, a una distància molt gran respecte de la sitja aïllada documentada als anys 80. Entre les ceràmiques de producció local hi ha diversos exemplars de les característiques ceràmiques a torn pintades (lâm. 25), a més d'un nombre superior de ceràmiques a mà, de les quals destaquen les vores d'olla amb decoració de cordons, incisions o ungulacions al

Làmina 21

Materials ibèrics a torn dels nivells del segle IV aC de la sitja 3 (ue. 2058, 2061, 2065, 2077, 2080, 2088).

Làmina 22

Ceràmiques a mà dels nivells del segle III aC de la sitja 3.

Làmina 23

Ceràmica a mà dels nivells del segle III aC de la sitja 3 (1-12) i dels nivells del segle IV aC de la mateixa sitja (13-22).

llavi¹⁶ (lâm. 28-29). Tot plegat va acompanyat d'un seguit d'importacions que amb tota seguretat cal datar abans de mitjan segle V aC. Es tracta de l'exemplar de cànfar de *bucchero nero* etrusc (lâm. 1, fig. 1), els tres fragments de copa àtica de peu alt (lâm. 1, fig. 2-4), la cília de figures negres de l'estil del Pintor d'Haimon (lâm. 1, fig. 5) i la vora d'àmfora púnica ebusitana del tipus T.1.3.1.2 (lâm. 7, fig. 1), la qual cosa fa evident l'existència d'un horitzó ibèric antic en el nucli de Montjuïc, però també proporciona indicis que aquesta fase fundacional ja podria tenir una certa entitat a nivell econòmic i comercial. En aquest sentit es pot interpretar la presència d'una sitja d'aquest període, no gaire abundoses en el registre arqueològic de Catalunya (Asensio, Francès i Pons, 2002), com també l'excepcionalitat d'alguna de les importacions esmentades, com ara la peça de *bucchero nero* etrusc i, sobretot, l'àmfora ebusitana de tipus antic¹⁷.

L'HORIZÓ IBÈRIC PLE

El moment de transició entre el període ibèric antic i el període ibèric ple; és a dir, la segona meitat del segle V aC i principis del segle IV aC, està bastant ben representat a partir d'un lot significatiu de ceràmiques importades provinents de les excavacions en el sector de les sitges de Port. A aquesta fase pertanyen els diversos exemplars de cília del tipus Castulo (lâm. 1, fig. 6, 8-10) i de la classe delicada (lâm. 1, fig. 12), un bec de llàntia també àtica de vernís negre (lâm. 1, fig. 7), una vora d'un cànfar *sessile* de l'estil de Sant Valentí (lâm. 1, fig. 17), un fragment del cos d'una cília de figures roges de l'estil del Pintor Q (lâm. 2, fig. 1-2) i una vora d'àmfora ebusitana del tipus 1.3.2.3 evolucionat (lâm. 7, fig. 2). Totes aquestes peces apareixen descontextualitzades ja que provenen dels nivells superficials o dels estrats més moderns d'amortització de les sitges, els quals es daten majoritàriament de mitjan o segona meitat del segle IV aC. Tanmateix, creiem que és precisament en aquest període, entre el 450 i el 375 aC, on cal ubicar la construcció de la major part de les estructures d'emmagatzematge (i també de la cisterna-pou) localitzades en

aquest sector de Magòria o de Port. Això seria el més versemblant si tenim en compte que les dades etnogràfiques mostren que una estructura d'aquestes característiques podria estar en ús durant diverses generacions, però que es coneixen pocs casos en què se superin els cinquanta o cent anys de vida com a molt (Alonso, 1999).

És, doncs, durant el període ibèric ple (segles IV-III aC) quan funciona un camp de sitges que, ara per ara, constitueix el principal vestigi material del nucli ibèric de Montjuïc i sobre el qual giraran les següents consideracions.

El camp de sitges

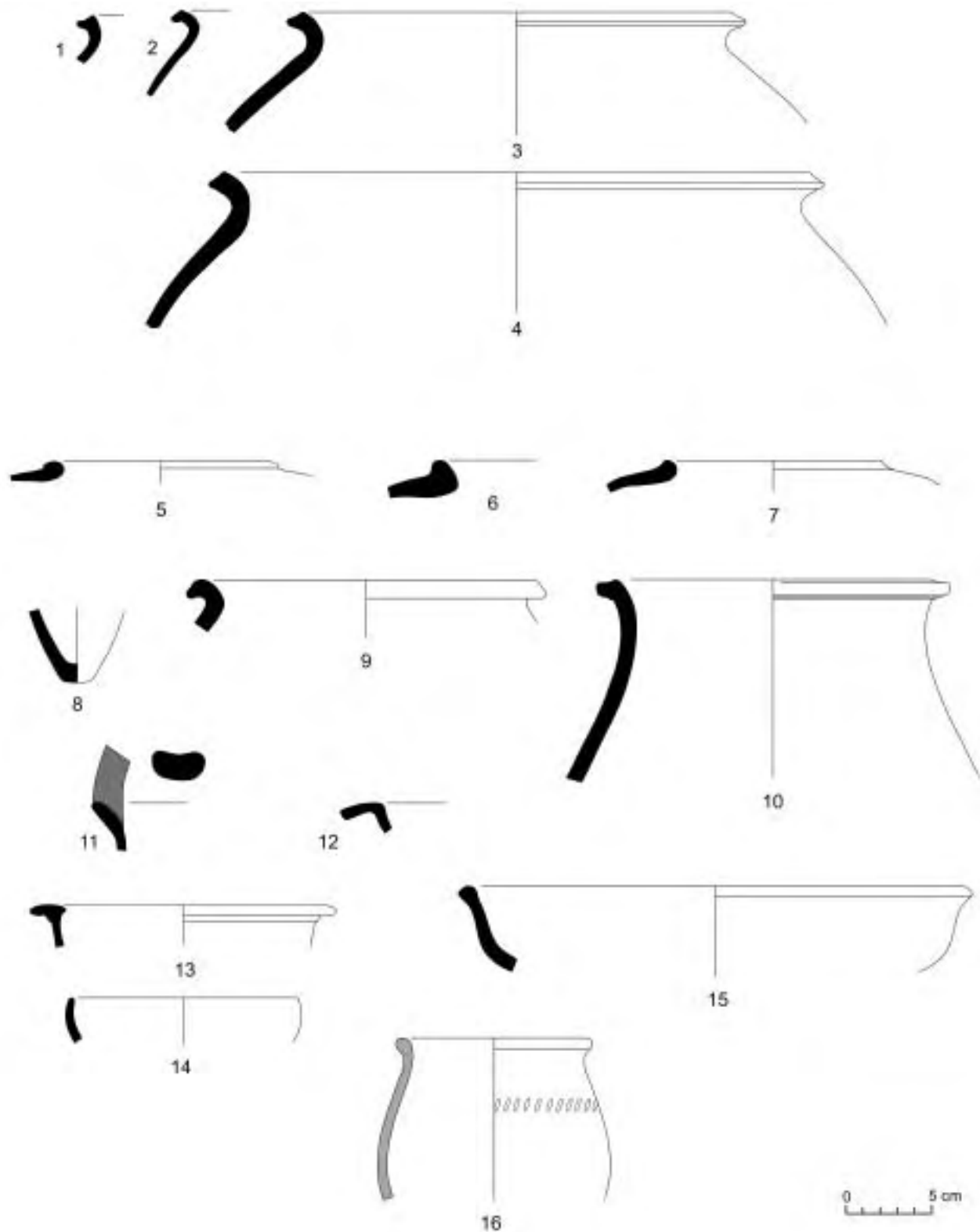
La presència d'agrupacions importants de sitges en jaciments d'aquesta cronologia és un dels trets característics de les comunitats ibèriques septentrionals, des del Camp de Tarragona fins al Llenguadoc. Aquestes agrupacions d'estructures d'emmagatzematge d'excedents agrícoles apareixen associades a tot tipus d'assentament¹⁸. Les trobem a les immediacions i a l'interior de grans nuclis urbans, de primer o segon ordre (Ullastret, Sant Julià de Ramis, Burriac, Turó de Ca n'Olivé, Turó de la Rovira...), en petits vilatges costaners fortificats (Castell de Palamós, Sant Sebastià de la Guarda), com a component central de nuclis d'activitats econòmiques especialitzades (Mas Castellar de Pontós, Turó de la Font de la Canya o Sant Esteve d'Olius) i en assentaments de plana, eminentment rurals (Can Xercavins, les Guàrdies, Mas d'en Gual, etc.). És indubtable que les limitacions de la documentació disponible, amb una agrupació de sitges aïllada de qualsevol altre tipus d'estructura, impedeix de fer una atribució directa i inequívoca a algun dels tipus d'assentaments ibèrics esmentats. Tanmateix, en la discussió sobre la naturalesa precisa del nucli ibèric de Montjuïc s'han de tenir en compte tres factors que a parer nostre són especialment rellevants i que, per aquesta raó, creiem necessari considerar de forma més extensa:

1) **Les dimensions de les sitges.** La major part de les sitges excavades en aquest sector de Port o Magòria presenten unes capacitats d'emmagatzematge que superen de molt

16. En el jaciment amb una estratigrafia més completa de tota la Laietània, el turó de Ca n'Olivé a Cerdanyola del Vallès, s'ha demostrat que les ceràmiques a mà amb aquest detall decoratiu són pràcticament exclusives dels nivells fundacionals, datats amb anterioritat a finals del segle V aC. (Asensio *et alii*, 2000/2001).

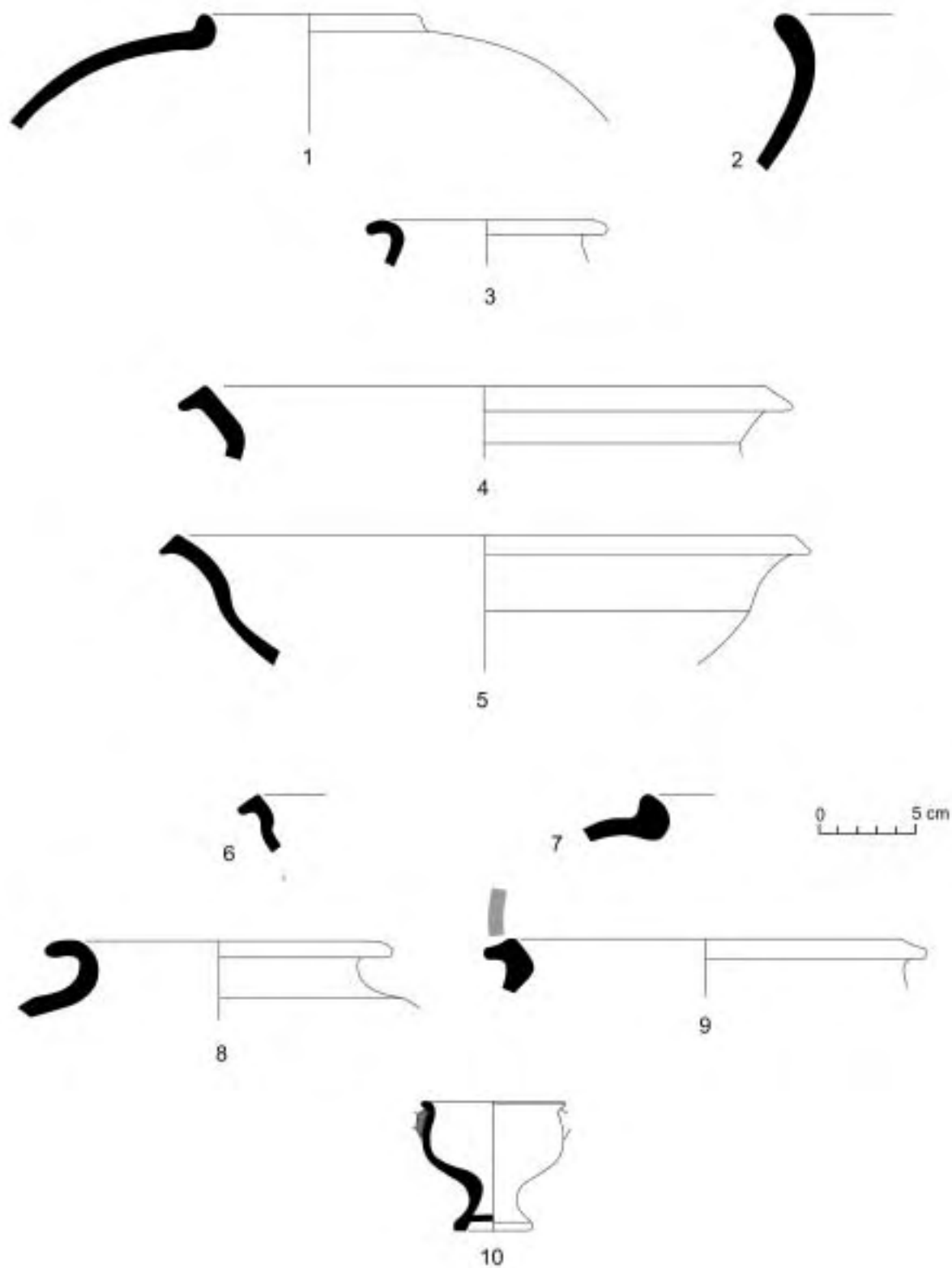
17. Cal destacar que després d'una revisió molt exhaustiva dels principals conjunts ceràmics d'època ibèrica a Catalunya, objecte de la tesi doctoral d'un dels signants, s'ha constatat que en tota aquesta àrea només ha estat possible identificar un únic exemplar més del T.1.3.1.2 punicoebusità, una vora procedent dels materials de les campanyes antigues del Puig de Sant Andreu a Ullastret (Sanmartí, Asensio i Martin, 2002: 75, fig. 5, 4).

18. Tot seguit esmentarem els diferents tipus d'assentament seguint les definicions proposades a Asensio, Belarte, Sanmartí i Santacana, 1998.

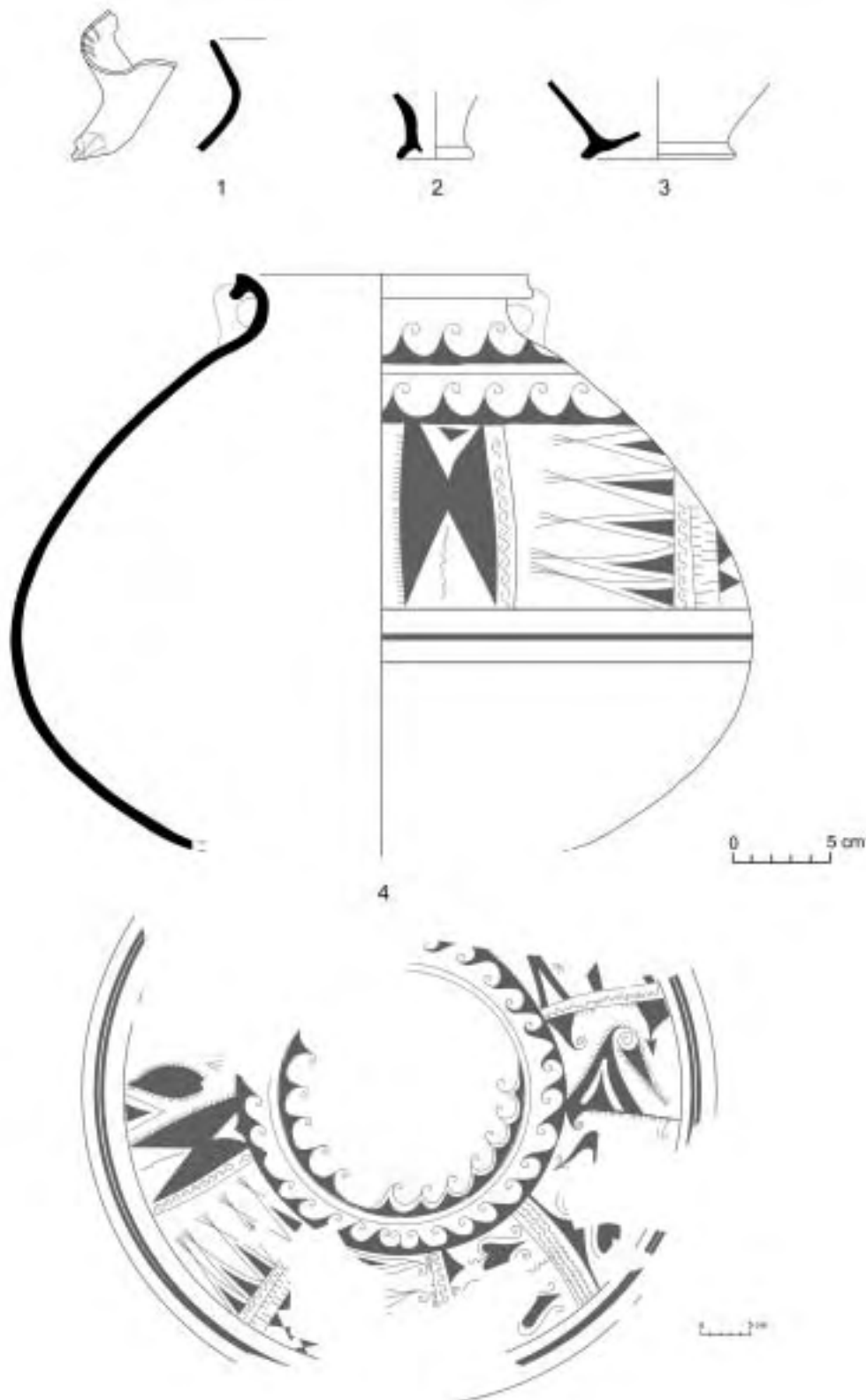

Làmina 24

Materials ibèrics a torn de la sitja 3 (1-4) i de la sitja 6 (5-15) i ceràmica a mà de la sitja 7 (16).

Làmina 25

Materials ibèrics a torn de la sitja 8 (1-3), de la sitja 4 (4-5), de la sitja 10 (6-7), de la sitja 15 (8-9) i de la ue 5003 (10).

Làmina 26

Materials ibèrics a torn de la sitja 16.

les de qualsevol altre jaciment contemporani de tot el nord-est peninsular. Almenys deu estructures superen els 20.000 litres de capacitat conservada, que és més del doble de la mitjana de capacitat de la gran majoria de camps de sitges coneguts¹⁹. Per exemple, en les sitges publicades del Mas Castellar de Pontós, el volum potencial (no pas el conservat, que és sempre inferior) de les més grans supera de poc els 7000 litres (Pons *et alii*, 2002: 189, fig. 9.19). En el cas del Turó de la Font de la Canya, a Avinyonet del Penedès, les sitges més grans pertanyen exclusivament al mateix període ibèric ple (segles IV i III aC) i només n'hi ha unes poques que arriben als 5000 litres de capacitat conservada (Asensio, Cella i Morer, 2005: 183). El contrast amb el cas de Montjuïc és enorme, on coneixem quatre sitges amb capacitats superiors al 50.000 litres i una cinquena, la més gran de totes, que té un màxim conservat de 80.382 litres. Recordem que en la major part presenten una cronologia d'amortització similar, centrada entre mitjan i segona meitat del segle IV aC, fet que fa pensar que moltes haurien estat en funcionament de forma contemporània. També cal ressenyar que set de les sitges localitzades per Josep de Calassanç Serra i Ràfols, per deficiències de la documentació, no permeten de desenvolupar un càlcul precís de la seva capacitat, tot i que són evidents unes dimensions anàlogues a la resta. De tot plegat se'n desprèn que, almenys pel que fa al segle IV aC i en l'estat actual de coneixements, cap altre assentament ibèric presenta un potencial d'acumulació d'excedent cerealístic equiparable, ni de lluny, al del nucli de Montjuïc.

2) La ubicació geogràfica. La muntanya de Montjuïc se situa en un dels emplaçaments amb més potencial estratègic del país, en un turó elevat arran de mar, amb el pla de Barcelona a una banda i la desembocadura del Llobregat a l'altra. Té connexió visual directa amb poblats residencials principals com Burriac, Mas Boscà o Torre dels Encantats, i amb d'altres poblats secundaris com Puig Castellar, Penya del Moro i Turó de Mongat, que al seu torn es comuniquen visualment amb la major part dels poblats laietans.

La importància històrica de l'eix del Llobregat com a principal via de comunicació costa-interior és ben coneguda, la qual cosa explica la idoneïtat d'un port de distribució de mercaderies en aquest punt concret de la costa central catalana. De fet, el sector de les sitges de Magòria o de Port rep aquest darrer nom per la seva proximitat a les instal·lacions de l'actual port comercial i de mercaderies de Barcelona²⁰. Però, a més, no cal oblidar que la seva situació geogràfica a la desembocadura del Llobregat el configura com un mercat i un gran port comercial destinat al comerç marítim en la frontera entre dos territoris indígenes: la Laietània i la Cessetània.

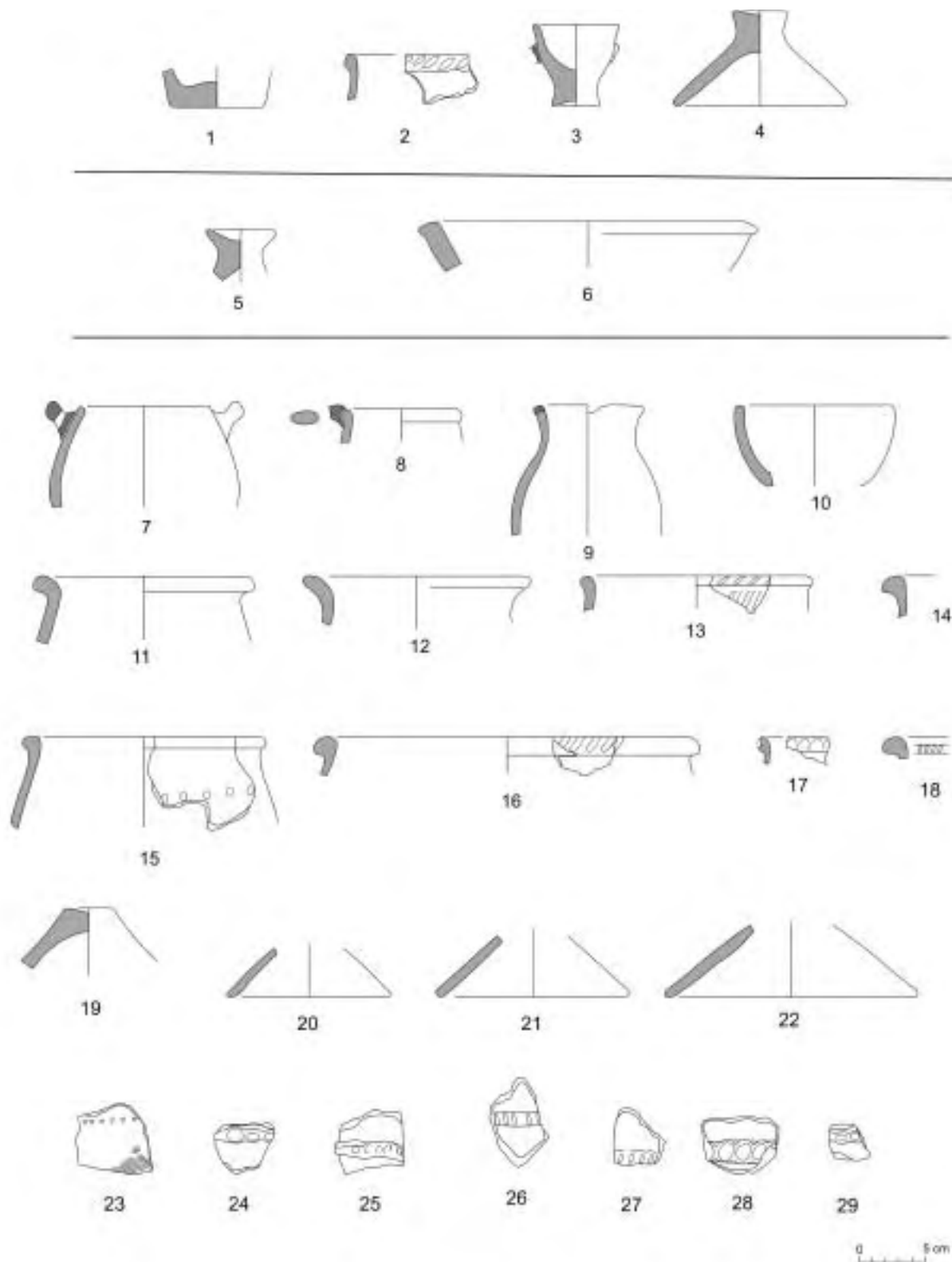
3) La quantitat i qualitat dels materials d'importació.

Una aproximació estadística als conjunts ceràmics homogenis i ben datats documentats en les sitges excavades l'any 1990 és prou significativa en aquest sentit, ja que se'n desprèn que les ceràmiques importades a Montjuïc representen el 17 per cent del total d'individus ceràmics presents en els estrats del segle IV aC, per un 83 per cent restant de ceràmiques de producció local (*vegeu* quadre 2). Una altra vegada, si ho comparem amb el que sabem d'altres nuclis ibèrics contemporanis s'observa que aquests índexs se situen a la banda més elevada. Així, només el Mas Castellar de Pontós i la ciutat indiketa d'Ullastret presenten unes proporcions similars o més elevades de ceràmiques importades al segle IV aC, amb un 26% i un 16% respectivament. Alguns enclavaments costaners com el d'Alorda Park a Calafell (10,1%) i d'altres nuclis especialitzats on les sitges tenen un paper molt rellevant, com ara el Turó de la Font de la Canya (7,6%) i el Turó del Vent (6%), ofereixen uns índexs d'importacions bastant més baixos. Pel que fa als nuclis laietans més propers, en el nucli urbà de segon ordre de Ca n'Olivé les importacions representen només el 6,6% del total d'individus ceràmics en el segle IV aC, mentre que en el camp de sitges de Can Bartomeu, vinculat a la ciutat de Burriac, les estructures datables, en aquest cas, dins del segle III aC presenten una mitjana del 12% d'individus d'importació²¹.

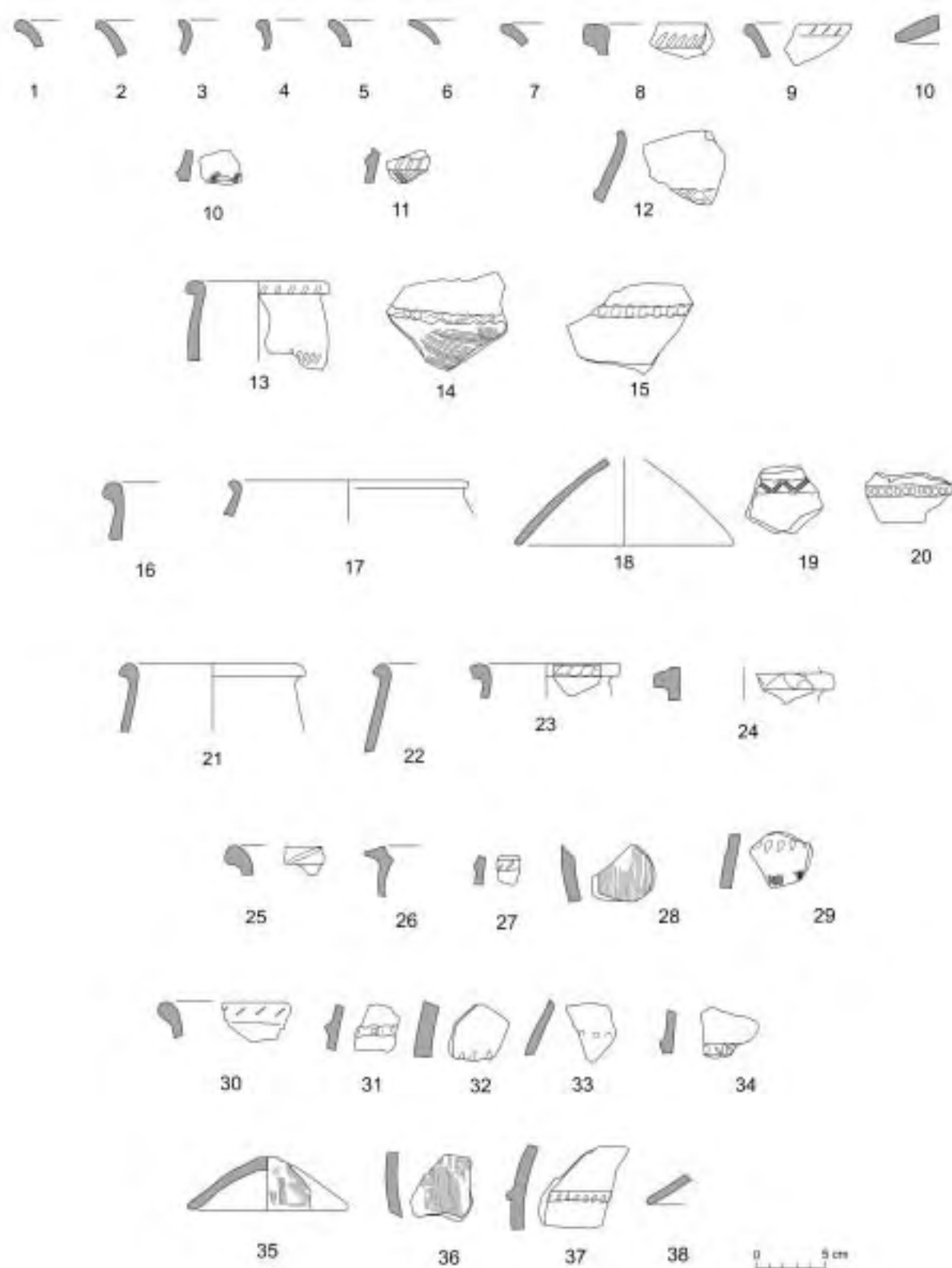
¹⁹. Natalia Alonso recull un gran nombre de camps de sitges i les seves capacitats, Alonso, 1999, pp. 217-219.

²⁰. A tall d'anècdota es pot esmentar que des d'aquest punt de la muntanya de Montjuïc gairebé es poden albirar els enormes dipòsits metàl·lics o sitges modernes de cereals que actualment funcionen en el Port de Barcelona.

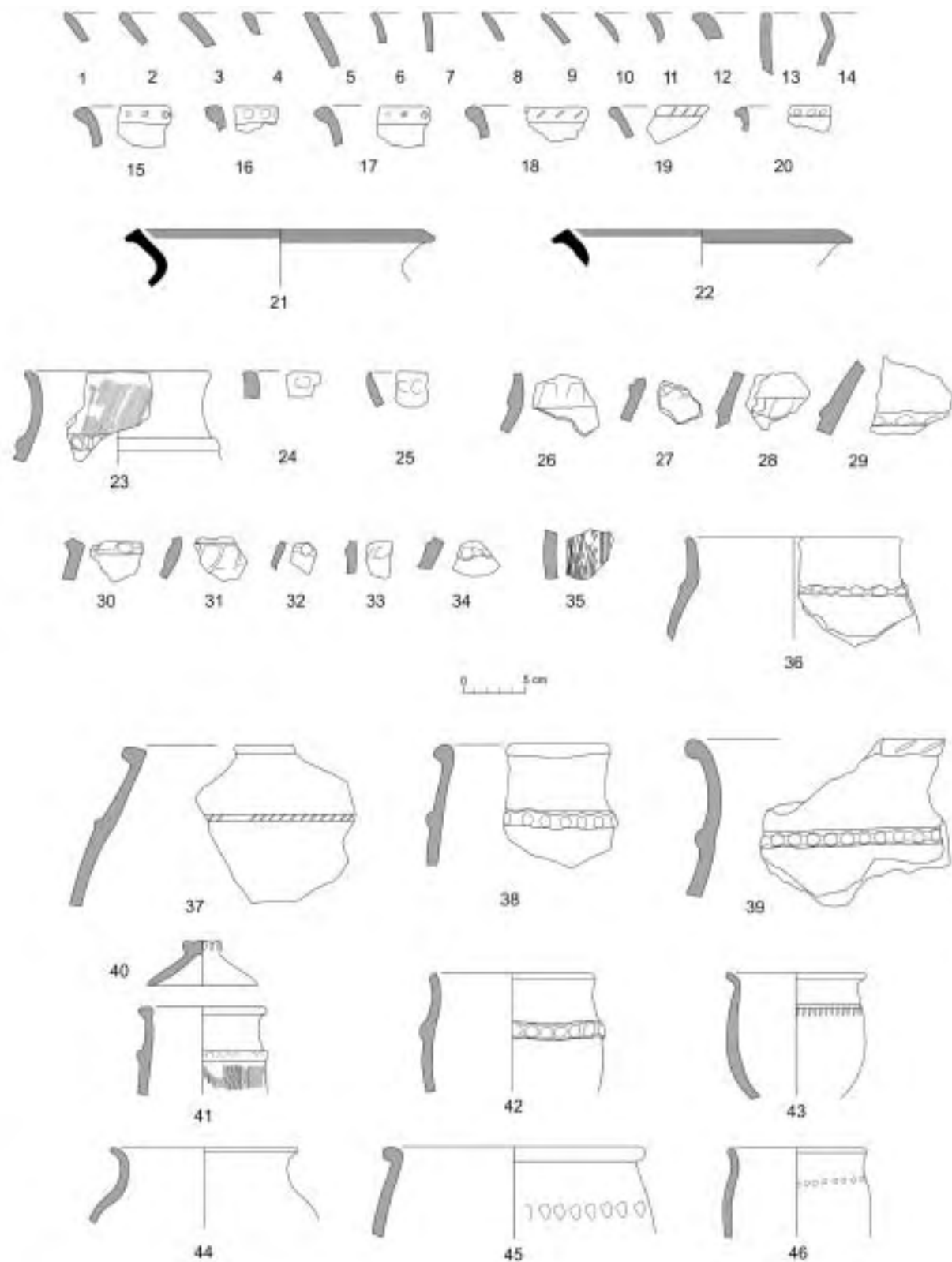
²¹. Aquestes dades estadístiques provenen de l'estudi efectuat en la tesi doctoral en curs d'un dels signants.

Làmina 27

Ceràmica a mà de les ue. 1017 [1-4], 1024 [4-6] i 1042 [7-29].

Làmina 28

Ceràmica a mà de les ue. Port 22 [1-12], 1064 [13-15], 1066 [16-20], [21-24], port ue3 [25-29], port ue 6 [30-33] i ue 9 [35-38].

Làmina 29

Ceràmica a mà de les ue. 27 (1-15), ue 8 (18), ue 22 (19), ue 29 (20) i ue zona M5 sector A3-1 (21-29). Del núm. 37 al 46, ceràmica a mà de les sitges excavades per Serra i Ràfols.

Des d'un punt de vista qualitatiu la varietat de procedències i de formes és un tret definitori del lot de ceràmiques importades de Montjuïc (lâm. 1-14). En aquest sentit, hi ha alguns paràmetres significatius. En el camp de la vaixel·la àtica observem una alta proporció de peces figurades (el 28% del total d'individus de vaixel·la àtica), com també un ampli repertori de formes de vernís negre, que va més enllà dels tipus més habituals. A més, a diferència del que passa sovint en les fàcies del segle IV aC de la major part de jaciments ibèrics, on les ceràmiques àtiques representen el cent per cent de la vaixel·la fina importada, entre els materials de Montjuïc hi ha una presència significativa d'altres procedències. És el cas de les peces de vernís negre ebusità (lâm. 3, fig. 9; lâm. 4, fig. 1), amb una incidència més alta del que és normal, però també d'altres produccions encara més excepcionals, com ara la ceràmica apúlia de figures roges (lâm. 2, fig. 4), la pasta clara massaliota (lâm. 3, fig. 7) i l'anomenada ceràmica grega d'Occident (lâm. 4, fig. 8). Pel que fa a les àmfores importades, a banda d'una documentació exhaustiva de gairebé tots els tipus d'àmfora púnica del segle IV aC dels quals coneixem una distribució important pel Mediterrani, cal destacar com a tret diferencial la rellevant documentació d'àmfores gregues (lâm. 9), pràcticament desconeguda a la majoria de nuclis indígenes contemporanis. Encara més inhabitual és el ric repertori de ceràmiques comunes púniques, tant ebusitanes com centromediterrànies; de fet, diversos dels exemplars localitzats entre els materials de Montjuïc constitueixen un *unicum* dins del registre arqueològic del món ibèric en el nord-est peninsular, sense paral·lels coneguts més enllà dels mateixos centres productors.

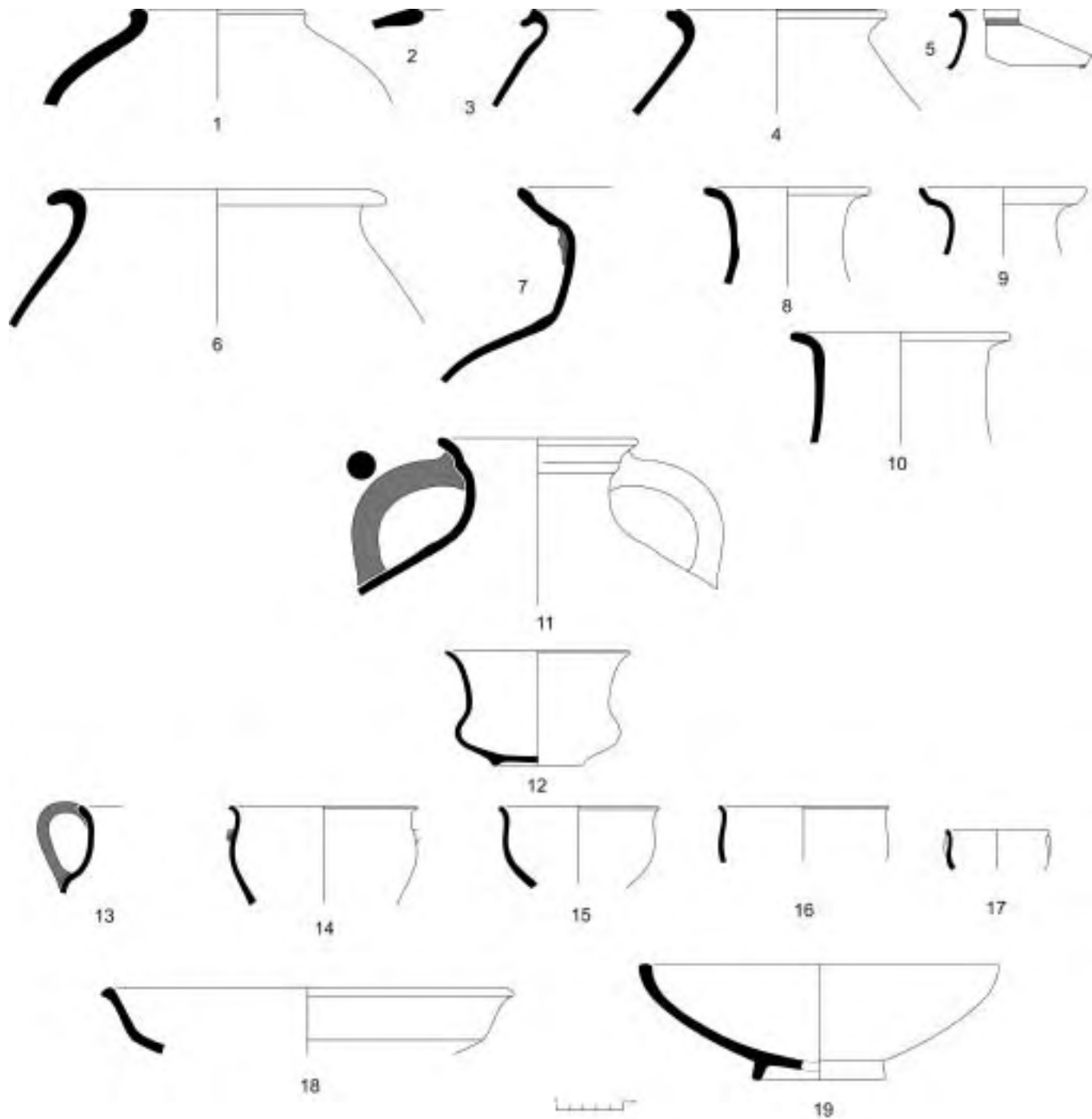
Aquestes consideracions poden tenir un gran valor interpretatiu ja que s'hi reconeix que aquest índex relatiu a la quantitat i qualitat dels materials d'importació presents en un jaciment determinat pot ser un dels indicadors clau no només del potencial econòmic i comercial d'aquest assentament sinó també de la composició social dels seus habitants. El control de l'adquisició i redistribució d'objectes manufacturats forans (vaixel·la fina de luxe, vi i oli de qualitat envasat en àmfores, entre d'altres) era sens dubte un dels mecanismes que permetien de mantenir la situació de privilegi de les classes dominants dins la societat ibèrica.

CIUTAT I PORT

Arribats en aquest punt, cal afrontar la qüestió central sobre la naturalesa i funció del nucli ibèric de Montjuïc

durant el període ibèric ple. Atenent els tres factors tot just assenyalats creiem que es pot descartar completament que es tracti d'un camp de sitges vinculat a un nucli agrícola o a un petit vilatge costaner. Tan sols hi ha dues opcions amb un cert nivell de versemblança o fonament arqueològic. En primer lloc, podria tractar-se de l'evidència parcial d'un nucli d'activitats especialitzades de l'estil del Mas Castellar de Pontós. Els centres d'acumulació d'excedents agrícoles identificats a Catalunya, abans esmentats (Mas Castellar de Pontós, Turó de la Font de la Canya d'Avinyonet del Penedès, Sant Esteve d'Olius, tal vegada, el Turó del Vent de Llinars del Vallès, entre d'altres), tenen tots en comú que s'associen a un nucli de poblament de dimensions reduïdes i una entitat constructiva limitada, fet que no descarta en cap cas la presència de les elits indígenes en el seu si (tal com mostren, per exemple, les cases complexes, sens dubte amb caràcter aristocràtic, del Mas Castellar de Pontós). La particularitat del cas de Montjuïc respecte dels altres rau en la seva ubicació costanera i, en directa relació amb aquest fet, en la seva inqüestionable condició portuària, tant marítima com fluvial. En aquest sentit, l'evidència de l'estructura anomenada pou-cisterna, excepcionalment ubicada enmig del camp de sitges, pot interpretar-se com un element que reforça aquesta hipòtesi. Es podria tractar d'un agençament necessari per al bon funcionament d'una instal·lació portuària, probablement vinculada a l'abastament d'aigua potable als navilis que hi atracaven. L'associació d'un nucli d'activitats portuàries amb un assentament modest en dimensions i en el seu desenvolupament urbà no seria un fenomen del tot desconegut. Així, al nucli d'Alorda Park, de només 3000 m² de superfície interna, interpretat com una ciutadella fortificada residència d'un petit grup aristocràtic local, s'hi assigna també un clar caràcter portuari. El cas més extrem en aquest sentit seria el de la Illeta del Banyets, al Campello (Alacant), on tot el conjunt s'interpreta com un port amb un seguit d'edificis annexos (magatzems i temple), sense cap nucli residencial conegut ni dins del recinte ni en les seves immediacions. En definitiva, l'evidència coneguda del nucli ibèric de Montjuïc podria encaixar bé amb un cas hipotètic d'híbrid entre els nuclis especialitzats en l'acumulació d'excedents tipus Mas Castellar de Pontós, relativament nombrosos a l'àrea catalana, i una instal·lació portuària aïllada o autònoma tipus Illeta dels Banyets.

Molt menys forçada seria, a parer nostre, una interpretació com a camp de sitges annex a un nucli urbà d'una

Làmina 30

Ceràmica ibèrica a torn de les sitges excavades per Serra i Ràfols.

certa entitat (fig. 20). De fet, a tota l'àrea del món ibèric septentrional costaner, la presència d'un camp de sitges fora muralles és un dels trets que caracteritzen els assentaments de major entitat, tant en dimensions com en estructura urbana. El total desconeixement d'estructures d'aquest hipotètic nucli residencial (més enllà del possible tram de muralla aparegut al sector del talús) impedeix de precisar si es tracta d'un nucli urbà de primer o segon ordre. Ara bé, els tres factors més amunt esmentats quadren molt millor amb l'evidència d'un nucli de primer nivell. En efecte, la intensitat i riquesa del tràfic comercial que mostren els conjunts de ceràmiques importades, l'enorme potencial d'emmagatzematge derivat de les dimensions de les sitges, la immillorable ubicació geogràfica, l'orografia del mateix turó de Montjuïc (que fa possible sobradament el desenvolupament arquitectònic d'un nucli de diverses hectàrees de superfície), l'abundància de materials de preu o prestigi vinculats a sectors socials preeminents, la condició portuària de l'emplaçament, etc., són totes evidències que remetent clarament a l'existència a Montjuïc d'un centre urbà de poder, al voltant del qual podria girar la vertebració econòmica i política d'un territori circumdant (vegeu també Asensio *et alii*, 2001).

DUES CAPITALS A LA LAIETÀNIA?

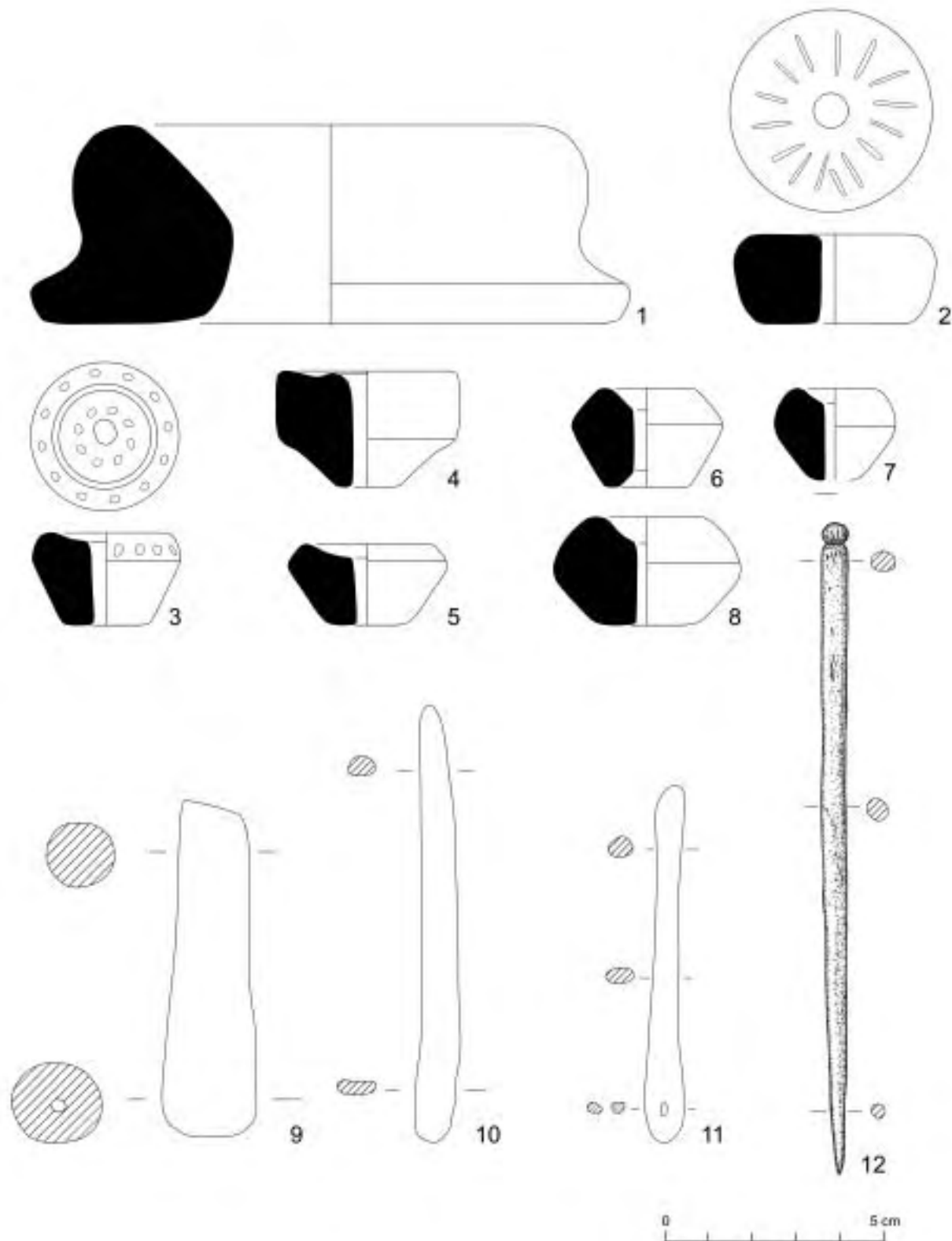
El problema rau en el fet que la "capital" del territori adscrit al poble dels laietans en el període ibèric ple s'identifica tradicionalment, amb tot fonament, amb el nucli més septentrional de Burriac, a Cabrera de Mar. Aquest jaciment, a més de conservar totes les evidències inherents a un nucli de primer ordre indiscutible (Zamora *et alii*, 2001), presenta una ubicació geogràfica ideal per exercir aquesta funció de centre del territori polític dels laietans, a més d'unes distàncies regulars respecte de les possibles capitals dels territoris veïns, els Ilergetes al nord (Ullastret) i cossetans al sud (*Tarakon*/Tarragona) (Sanmartí, 2001: 26, fig. 1). En aquest panorama sembla que no hi tindria cabuda, per manca de lògica, un segon nucli amb funcions anàlogues de capitalitat. Una sortida possible seria considerar un territori políticament vinculat als laietans amb uns límits més amplis als comunament acceptats, que incloguessin una part important de la Catalunya central, almenys aquella geogràficament cohesionada per l'eix Llobregat-Cardener. Això afectaria concretament l'espai tradicionalment assignat al poble dels lacetans, dels quals, però, una recent revisió dels tex-

tos antics posa en dubte el fonament de la seva existència (Broch, 2004).

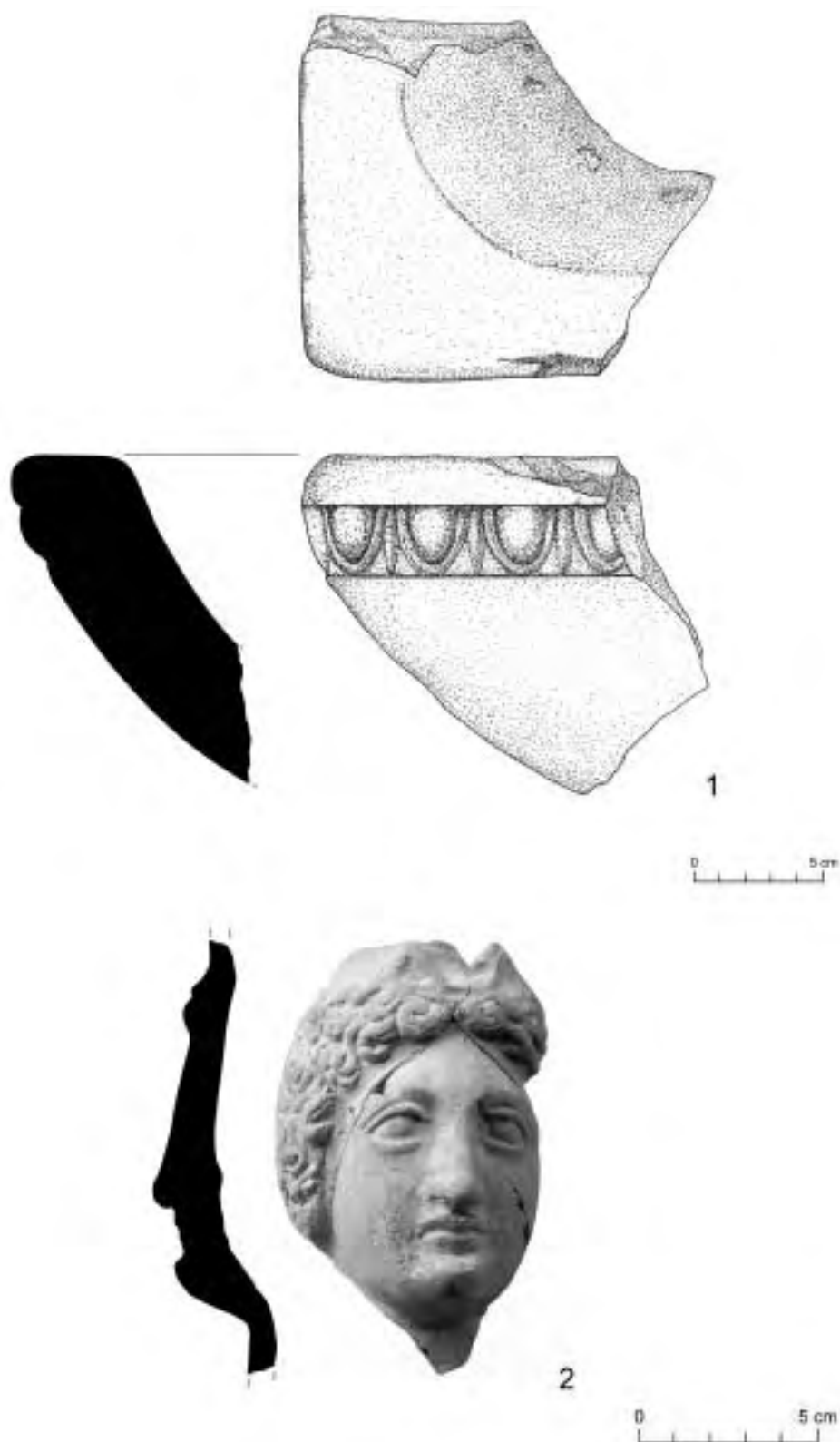
Una altra solució a la problemàtica de l'existència de dues hipotètiques "capitals" laietanes ha estat la de proposar una superposició cronològica d'ambdós nuclis. Així, Montjuïc hauria estat el nucli central al segle IV aC, un paper que en el segle III aC s'hauria desplaçat a l'assentament de Burriac. Aquesta idea s'ajusta bé a l'evidència actualment disponible, ja que la major part de sitges de Montjuïc s'amortitzen al segle IV aC, mentre que els camps de sitges al voltant de Burriac (Can Bartomeu, Can Miralles/Can Modolell...), com també els diferents sectors de necròpolis es desenvolupen i funcionen al llarg del segle III aC (Zamora *et alii*, 2001). Tanmateix, és probable que hi hagi un factor de distorsió producte de la parcialitat del registre arqueològic, especialment intens en el cas de Montjuïc. De fet, en el cas del nucli barceloní, cal ressenyar que almenys una de les sitges (en concret, la 16) conté nivells de reompliment datables de ple segle III aC, mentre que els nivells superiors de colmatació definitiva de la cisterna-pou pertanyen a la segona meitat del segle III aC. De la mateixa manera, cal valorar també el conjunt de ceràmiques importades del segle III aC localitzades, generalment descontextualitzades, tant en aquest sector de les sitges de Port o Magòria com a d'altres punts de la muntanya (especialment en el sector de la Pedrera). En concret, ens sembla especialment remarcable la relativa abundància dels tipus amfòrics ebusitans T.8.1.2.1 (lâm. 7, fig. 9-11) i T.8.1.3.1 (lâm. 7, fig. 12-15), com també de nombrosos exemplars d'àmfores grecoitàliques de les variants formals més antigues, dels tipus Lyding-Will a i b (lâm. 11, fig. 1-6).

EL PAS A L'ÈPOCA REPUBLICANA I AL MONTJUÏC ROMÀ

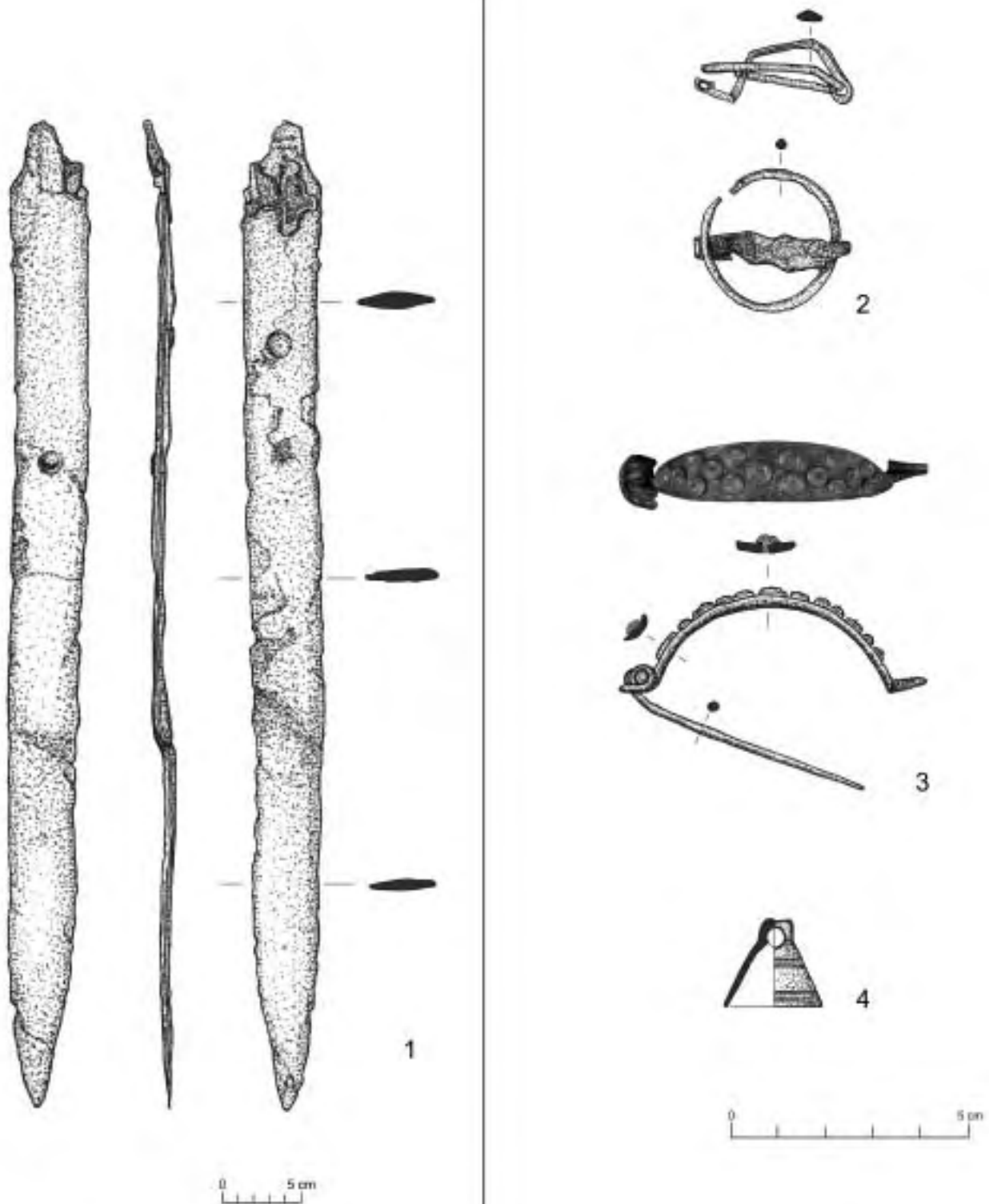
Aquesta continuïtat del nucli ibèric de la muntanya de Montjuïc no s'aturaria en cap cas a les darreries del segle III aC. En els mateixos conjunts ceràmics considerats fins ara disposem d'una evidència prou important de materials importats dels segles II i I aC, tant pel que fa a vaixel·la fina (campaniana B o B-oide, lâm. 6, fig. 10-15), com a recipients amfòrics (púnics centromediterranis, lâm. 8, fig. 11-12; tripolitans, lâm. 8, fig. 13-16 i itàlics, lâm. 11, fig. 10-14) i ceràmiques comunes, bàsicament de procedència itàlica (lâm. 14, fig. 2-7). A tot això cal afegir l'existència de la seca de *Barkeno*, que encunyava dracmes de plata, que imitaven la dracma emporitana i estan data- des al segle III a C. D'aquestes monedes només se'n

Làmina 31

Objectes singulars de terrissa i os. Fusaioles (2-8). Agulles d'os (9-12).

Làmina 32

1. *Labrum* o pileta de marbre de Paros (Grècia). 2. Màscara hel·lènica de terracota.

Làmina 33

1. Espasa de ferro tipus La Tene II. 2. Fíbula anular de bronze. 3. Fíbula de bronze amb denes de corall. 4. Campaneta o címbal de bronze.

coneixen dues peces, una que va desaparèixer durant la guerra civil²², i l'altra que es conserva al Museu de Copenhaguen. La similitud de BARKENO amb BARCINO ha fet que els numismàtics ubiquessin la seca a Barcelona. D'altra banda, les monedes de bronze, l'as i els seus derivats, encunyades al segle II aC, amb la llegenda LAIESKEN. A partir d'aquí es va creure en l'existència de dos grans nuclis ibèrics, Barkeno i Laie, que es justificava amb l'existència d'altres nuclis amb doble topònim (*Tarracon-Cesse, Arse-Saguntum*). Així es parlava d'una *Laie* a Montjuïc i una *Barkeno* al mons Tàber, on es va fundar la nova colònia, i on, per ara, no s'ha documentat cap resta d'època ibèrica. Ara bé, no es tenia en compte un fet important, LAIESKEN no fa referència a una ciutat o nucli, *Laie*, (com *Eusti*, o *Cesse*), sinó a una tribu, s'hauria de traduir com "moneda dels laietans", (com UNTIKESKEN és moneda dels indigetes, etc.), ja que el sufix *-skēn* ens marca un plural ètnic. Així mateix, no es podia provar de cap forma que les monedes fossin encunyades a Barcelona, sinó que podien provenir d'una seca situada a qualsevol altre dels poblats de l'àrea laietana, la qual cosa ens porta a pensar novament en Burriac-Montjuïc com els grans nuclis de la zona en època ibèrica.

La idea d'una ciutat plenament romana a Montjuïc ha planat a la historiografia de la nostra ciutat²³, no en parlarem ara aquí, però sí que volem reproduir una frase trobada a les notes de Josep de Calassanç Serra i Ràfols de l'Arxiu de l'IEC: "*No queda más remedio que admitir que el núcleo romano de Montjuïc era de bastante importancia sobre todo en los tiempos más antiguos de la romanización.*"

Així mateix cal esmentar la troballa, l'any 1903, arran d'unes remocions de terra al cementiri del Sud-oest, d'una inscripció dedicada a Gai Celi, on diu que fou el magistrat encarregat de la construcció d'unes muralles amb torres i portes. Es tracta d'una placa de pedra de Montjuïc²⁴ i juntament a la inscripció varen aparèixer una sèrie de blocs de pedra, ben tallats, que formaven part d'un edifici circular, amb inscripcions dels noms de quatre magistrats, a la part còncava. En un principi es va

datar la làpida en època de Juli Cèsar, pel tipus de lletra i el llatí arcaïtzant utilitzat en el redactat. Per tant, si la làpida era republicana, hi havia d'haver a Montjuïc una ciutat amb muralles, portes i torres, de la qual no ha quedat cap vestigi arqueològic. Les darreres investigacions sobre la làpida, dutes a terme pels professors Fabré, Mayer i Rodà (Fabre, Mayer, Rodà, 1997) han datat la inscripció en època d'August, per la qual cosa fa referència a la colònia del pla, no a una hipotètica ciutat a Montjuïc. En trobar-se el monòlit tan prop de la pedrera actualment descoberta, es pot pensar que aquesta làpida mai no en va sortir, i mai no va estar col·locada al seu lloc. Pel que fa al conjunt de pedres que l'acompanya, és difícil interpretar-les, si bé segurament pertanyien a un monument honorífic, ens inclinem més a pensar que es tracta d'una mena d'exedra que no pas un arc com han proposat alguns investigadors. Això confirma la teoria que no hi havia cap ciutat amb muralla i portes a la muntanya, cosa que, tal com hem dit, queda prou clara, però no contradiu l'existència d'un altre tipus de nucli i d'ocupació, que és el que nosaltres defensem.

Les estructures localitzades a diversos indrets del cementiri, sempre troballes aïllades i sense un estudi aprofundit: murs, paviments d'*opus signinum*, dipòsits; la via romana descrita per Josep de Calassanç Serra i Ràfols, propera a la zona que ens ocupa, i que ens defineix un territori organitzat; la pedrera romana, explotada des d'època republicana, que va servir per bastir, entre d'altres, la ciutat augustal del mons Tàber, com també les darreres troballes del carrer de la Foneria²⁵, ens mostren una muntanya habitada, fins i tot posteriorment a la fundació de la colònia al Pla. Podríem parlar d'un nucli portuari, amb tot el que això comporta, un centre comercial i industrial, amb una població especialitzada en aquests afers. Hi ha el port, la pedrera i, segurament, magatzems i coberts. I també un lloc per a la tropa, i per a la persona responsable, amb les cases i tallers associats a les diverses funcions. Tot plegat permet afirmar que durant el període ibèric tardà o romà republicà a la muntanya de

²². Aquesta moneda es trobava al Gabinet Numismàtic de Catalunya, del MNAC, procedent de la col·lecció Pujol i Camps.

²³. Són diversos els autors que han parlat d'una ciutat republicana a Montjuïc; però creiem que el tema s'escapa de l'objectiu d'aquest article, si bé encara no s'ha dit tot, i caldria una bona revisió arran de les noves descobertes arqueològiques, per tal de definir el tipus de nucli que hi havia a Montjuïc en època republicana.

²⁴. Actualment dipositada al MAC, núm. 7570.

²⁵. La intervenció arqueològica preventiva efectuada al xamfrà del passeig de la Zona Franca amb el carrer de la Foneria de Barcelona ha estat motivada per les obres de construcció de la línia 9 del metro, concretament de l'estació de Foneria, promogudes per GISA. La intervenció l'ha dut a terme l'empresa Atics, sl.

Montjuïc perdura una ocupació que intuïm que no tenia un caràcter merament residual. De fet, si acceptem la funció de nucli urbà per a l'ocupació dels segles IV i III aC, el més lògic és pensar que aquest emplaçament fóra utilitzat com a tal en el procés d'implantació romana en el territori al llarg dels segles II i I aC, tal com ha estat possible constatar a la pràctica totalitat de ciutats laietanes de primer o segon ordre (Burriac, Turó de Ca n'Olivé, Mas Boscà, Torre Roja, etc.). Finalment, ja a les acaballes del segle I aC, l'antiga *Barkeno* ibèrica de Montjuïc donarà pas a la moderna *Barcino* romana, i posarà fi així a una llarga i intensa ocupació protohistòrica de la muntanya barcelonina que, sens dubte, jugà un paper històric rellevant en el si de les comunitats indígenes de la zona.

BIBLIOGRAFIA

- AAVV 1985. "El poblamiento de la zona sur de la Layetania litoral en época ibérica y romana", *Arqueología Espacial*, Terol.
- AGUSTÍ, B. 2002. "Les dades antropològiques", *Mas Castellar de Pontós (Alt Empordà). Un complex arqueològic d'època ibèrica. (Excavacions 1990-1998)*, Sèrie Monogràfica 21, Girona, pp. 561-564.
- ALMAGRO, M.; SERRA I RÀFOLS, J. C.; COLOMINAS, J., 1946. *Carta Arqueológica de España, Barcelona*, Consejo Superior de Investigaciones Científicas, Instituto Diego Velázquez, Madrid, p. 60.
- ALONSO, N. 1999. *De la llavor a la farina. Els processos agrícoles protohistòrics a la Catalunya occidental*, Monographies d'Archéologie Méditerranéenne 4, Lattes, Montpellier.
- ARRIBAS, A.; TRÍAS, M. G.; CERDÀ, D.; DE HOZ, J. 1987. *El barco de El Sec (Costa de Calvià, Mallorca): Estudio de los materiales*, Ajuntament de Calvià, Universitat de les Illes Balears, Mallorca.
- ASENSIO, D. 2001-2002. "Àmfores importades, comerç i economia entre els pobles ibèrics de la costa catalana (segles VI-II aC): un exercici de quantificació aplicada", *Revista d'Arqueologia de Ponent* 11, pp. 67-86.
- ASENSIO, D.; DEVENAT, L.; SANMARTÍ, J. 1998. "Les importacions amforals d'origen púnic a la costa de Catalunya en època tardorepublicana", *Actes del II Col·loqui Internacional d'Arqueologia Romana: El vi a l'antiguitat, economia, producció i comerç al Mediterrani occidental* (Badalona, maig del 1998), Monografies Badalonines 14, pp. 66-73.
- ASENSIO, D.; BELARTE, M. C.; SANMARTÍ, J.; SANTACANA, J. 1998. "Paisatges ibèrics: tipus d'assentaments i formes d'ocupació del territori a la costa central de Catalunya durant el període ibèric ple", *Actes del Congrés Internacional "Els ibers, prínceps d'Occident"*, Barcelona, pp. 373-385.
- ASENSIO, D.; FRANCÈS, J.; FERRER, C.; GUÀRDIA, M.; SALA, O. 2000. "La incidencia económica e ideológica del mundo fenicio-púnico en la sociedad ibérica de Cataluña entre los siglos VII-I a. C. El caso del sur de la Laietania (provincia de Barcelona)", *III Congreso Internacional del Mundo Púnico*, Sicília (2000), pp. 227-251.
- ASENSIO, D.; FRANCÈS, J.; FERRER, C.; GUÀRDIA, M.; SALA, O. 2000. "La ceràmica àtica del Turó de Ca n'Olivé (Cerdanyola del Vallès, Barcelona). Comerç i distribució de vaixel·la fina importada a la Catalunya central (segles V i IV aC)", *Saguntum: Papeles del Laboratorio de Arqueología de Valencia Extra 3*, (III Reunió sobre Economia en el Món ibèric), València, pp. 369-380.
- ASENSIO, D.; FRANCÈS, J.; FERRER, C.; GUÀRDIA, M.; SALA, O. 2001. "Formes d'ocupació del territori i estructuració econòmica al sud de la Laietania", *Actes de la I Taula Rodona d'Ullastret sobre territori polític i territori rural durant l'edat del ferro a la Mediterrània Occidental*, Monografies d'Ullastret 2, pp. 227-251.
- ASENSIO, D.; FRANCÈS, J.; FERRER, C.; GUÀRDIA, M.; SALA, O. 2001. "Resultats de la campanya 1998/1999 i estat de la qüestió sobre el nucli laietà del Turó de Ca n'Olivé (Cerdanyola del Vallès, Vallès Occidental)", *Pyrenae* 31-32, pp. 163-199.
- ASENSIO, D.; FRANCÈS, J.; PONS, E. 2002. "Les implicacions econòmiques i comercials de la concentració de reserves de cereals a la Catalunya costanera en època ibèrica", *Cypsela* 14, pp. 125-140.
- ASENSIO, D.; CELA, X.; MORER, J. 2005. "El jaciment protohistòric del Turó de la Font de la Canya (Avinyonet del Penedès, Alt Penedès): un nucli d'acumulació d'excedents agrícoles a la Cossetània (segle VII-III aC)", *Fonaments 12. Prehistòria i Món Antic als Països Catalans. Fenicis i púnics als Països Catalans*, pp. 177-196.

BARBERÀ, J. 1986-1989. "La vaixella fina d'importació al poblament ibèric de la Peña del Moro, de Sant Just Desvern (Barcelona)", *Empúries* 48-50, pp. 86-93.

BARBERÀ, J.; SANMARTÍ, E. 1982. *Excavacions al poblament ibèric de la Peña del Moro. Sant Just Desvern. 1974-1981*, Monografies arqueològiques, Diputació de Barcelona.

BLANCH, R. M.; GRANADOS, J. O.; MIRÓ, C.; MIRÓ, H.; REVILLA, E.; VILASECA, A. 1993. "Un gran magatzem laietà al Mont Jovis: les sitges del Port (Montjuïc, Barcelona)", *III Congrés d'Història de Barcelona*, Ajuntament de Barcelona, Barcelona, pp. 119-126.

BROCH, A. 2004. "De l'existència dels lacetans", *Pyrenae* 35-2, pp. 7-29.

BURCH, J. 1995. *L'emmagatzematge de cereals en sitges d'època ibèrica al nord-est de Catalunya*, tesi doctoral, Universitat de Girona.

BURJACHS, F.; BENITO, N.; DEFAUS, J. 1991. "El poblament ibèric fortificat de Burriac (Cabrera de Mar, el Maresme)", *Símposi Internacional d'Arqueologia Ibèrica, Fortificacions. La problemàtica de l'ibèric ple (segles IV-III aC)*, Manresa (6-7-8 i 9 de desembre de 1990), pp. 159-163.

CARRERAS CANDI, F. 1916. *Geografia General de Catalunya. La ciutat de Barcelona*, Barcelona.

CELA, X. 2006. "Las cerámicas ibéricas del período Ibérico Antiguo (siglos VI-V a.C.)", *Arqueo Mediterranea* 9, Barcelona, pp. 221-261.

CELA, X.; GARCÍA, J.; PUJOL, J.; ZAMORA, D. 2001. "El poblament de la Laietània central i septentrional durant el període ibèric ple. Una proposta d'organització territorial". Monografies d'Ullastret 2, pp. 203-227.

DE LA VEGA, J. 1977. "Documents per a la carta arqueològica del pla de Barcelona", *Mediterrània* 10, Barcelona, pp. 9-44.

DE LA VEGA, J.; SANMARTÍ, E. 1985. "Novetats arqueològiques a Montjuïc", *Mediterrània* 13, Barcelona, pp. 45-56.

DURAN I SANPERE, A. 1973. *Barcelona i la seva història. La formació d'una gran ciutat*, Curial, Barcelona.

FABRE, G.; MAYER, M.; RODÀ, I. 1997. *Inscriptions romaines de Catalogne. IV Barcino*, Diffusion de Boccard, París.

FONT, M. 1974. "Algunas formas poco frecuentes de la cerámica púnica de Ibiza", *Prehistoria y Arqueología de las Islas Baleares. VI Symposium de Prehistoria Peninsular*, Palma de Mallorca (1972), pp. 221-241.

GARCÍA ROSSELLÓ, J.; PUJOL, J.; CELA, X.; ZAMORA, D. 2000. "Burriac. Un centre d'intercanvi i de comerç a la Laietània ibèrica", *Saguntum: Papeles del Laboratorio de Arqueología de*

Valencia Extra 3 (III Reunió sobre Economia en el Món ibèric), València, pp. 357-368.

GARCÍA ROSSELLÓ, J.; PUJOL, J.; ZAMORA, D., 2000. "Las cerámicas de barniz negro de los siglos II-I a.C. en la zona central de la costa Layetana: los ejemplos de Burriac, Iluro y sus territorios", *La ceràmica de vernís negre dels segles II i I aC: centres productors mediterranis i comercialització a la Península Ibèrica*, Mataró, pp. 59-70.

GARCÍA, J.; ZAMORA, D. 1993. "La vall de Cabrera de Mar. Un model d'ocupació del territori a la Laietània ibèrica", *Laietània* 8, *El poblament ibèric a Catalunya. Actes del seminari*, pp. 147-179.

GRANADOS, J. O. 1982. "Cerámicas de importación halladas en los silos del Port. Barcelona", *Helike* 1, Elx, pp. 163-181.

GRANADOS, J. O. 1984. "Los primeros pobladores del Pla", *Actes del I Congrés d'Història del Pla de Barcelona* (1982), Barcelona.

GRANADOS, J. O.; MAZAIRA, L.; MIRÓ, M. T.; ROVIRA, C.; SALGOT, D. 1986. "Montjuïc dins el context del món ibèric laietà antic", *Actes del VI Col·loqui internacional d'Arqueologia de Puigcerdà* (1984), Institut d'Estudis Ceretans, Puigcerdà, pp. 211-218.

GRANADOS, J. O.; SANMARTÍ, J. 1988. "Les sitges ibèriques de Bellaterra (Cerdanyola, Vallès Oriental)", *Fonaments 7. Prehistòria i Món Antic als Països Catalans*, pp. 115-163.

KOEHLER, C. G. 1982. "Amphores on amphores", *Hesperia* 51.3, pp. 284-292.

KOEHLER, C. G. 1992. *Greek Amphoras: problems of the development of crafts-manship and trade in the ancient world, a thematic scholarly collection*. Saratov. Versió anglesa <http://www.chass.utoronto.ca/amphoras/>.

LAMBOGLIA, N. 1952. "Per una classificazione preliminare della ceramica campana", *Atti del I.º Congresso Internazionale di Studi Liguri*, Bordighera.

LYDING-WILL, E. 1982. "Greco-ithalic amphoras", *Hesperia* 51.3, pp. 338-356.

MIRÓ, C. 1998. "El passat antic de la muntanya de Montjuïc", *Els barris de Barcelona II, Sants-Montjuïc, les Corts, Sarrià-Sant Gervasi*, Enciclopèdia Catalana, Barcelona, pp. 18-25.

MIRÓ, C. 2001. "Els ibers al Pla de Barcelona: el poblament ibèric de Montjuïc", *De Barcino a Barcinona (segles I-VII). Les restes arqueològiques de la plaça del Rei de Barcelona*, MHCB, Barcelona, pp. 112-139.

MIRÓ, C. 2009. "El carro ibèric de les sitges del Port de Montjuïc, Barcelona", en aquest mateix volum.

- MIRÓ, J.; PUJOL, J.; GARCÍA, J. 1988. "El dipòsit del sector occidental del poblat ibèric de Burriac (Cabrera de Mar, el Maresme), una aportació al coneixement de l'època ibèrica tardana al Maresme (s. I aC)", *Laietania* 4, Mataró.
- MIRÓ, M. T. 1984. *Terracotes hel·lèniques i ibèriques de Catalunya*, tesi de llicenciatura, Barcelona.
- MIRÓ, M. T. 2006. *La ceràmica àtica de figures roges de la ciutat grega d'Emporion*, Monografies Emporitanes 14, Museu d'Arqueologia de Catalunya-Empúries, Barcelona.
- MOREL, J. P. 1981. *Céramique campanienne : Les formes*, École Française de Rome, Roma.
- OCHNER, E. 1983. *Terrecotte della Magna Grecia nella collezione "P. Orsi"*, Museo Civico di Rovereto.
- PANOSA DOMINGO, M. I. 1992. *L'escriptura ibèrica al nord-est peninsular i el seu marc socio-econòmic entre els segles IV i I aC*, tesi presentada el 3 de juliol de 1991, Publicacions de la Universitat Autònoma de Barcelona.
- PONS, E. [dir.] 2002. *Mas Castellar de Pontós (Alt Empordà): un complex arqueològic d'època ibèrica (excavacions 1990-1998)*, Sèrie Monogràfica del Museu d'Arqueologia de Catalunya-Girona, 21.
- PY, M. 1993. "Amphores massaliètes", a "Dicocer, Dictionnaire des Céramiques Antiques en Méditerranée nord-occidentale", *Lattara* 6, pp. 60-63.
- PY, M.; SOURISSEAU, J. C. 1993. "Amphores magno-grecques", a "Dicocer, Dictionnaire des Céramiques Antiques en Méditerranée nord-occidentale", *Lattara* 6, pp. 64-66.
- RAMON, J. 1990-1991. "Barrio industrial de la ciudad púnica de Ibiza: el taller AE-20", *Cuadernos de Prehistoria y Arqueología Castellonenses* 15, pp. 247-285.
- RAMON, J. 1991. *Las ánforas púnicas de Ibiza*, Treballs del Museu Arqueològic d'Eivissa i Formentera, Eivissa.
- RAMON, J. 1993. "Un depósito de cerámicas del siglo V a. C. en Es Palmer (Ibiza)", *Homenatge a Miquel Tarradell. Estudis Universitaris Catalans*, vol. XXIX, Barcelona.
- RAMON, J. 1995. *Las ánforas fenicio-púnicas del Mediterráneo Central y Occidental*, Col·lecció Instrumenta 2, Universitat de Barcelona.
- RODA, I. 1977. "Dispersiones del poblamiento en el término de Barcelona en la época anterromana", *Cuadernos de Arqueología e Historia de la Ciudad* XVII, pp. 57-68.
- ROUILLARD, P. 1981. "La céramique grecque de Burriac (Cabrera de Mar, Barcelona) conservée au Museu de Mataró", *Laietania* 1, pp. 7-14.
- SANMARTÍ, E. 1978. *La ceràmica campaniense de Emporion y Rhode*, Monografies Emporitanes IV, Barcelona.
- SANMARTÍ, J. 1987. *La Laietania Ibèrica. Estudi d'arqueologia i d'història*, Universitat de Barcelona, edició en microfitxa.
- SANMARTÍ, J. 2000. "Les importations de céramique attique du IVe s. av. J.-C. sur la côte centrale de Catalogne", *La céramique attique du IVe siècle en Méditerranée Occidentale. Actes du colloque international organisé par le Centre Camille Julian Arles, 7-9 décembre 1995*, Nàpols.
- SANMARTÍ, J. 2001. "Territoris i escales d'integració política a la costa de Catalunya durant el període ibèric ple (segles IV-III aC)", *Actes de la I Taula Rodona d'Ullastret sobre territori polític i territori rural durant l'edat del ferro a la Mediterrània Occidental*, Monografies d'Ullastret 2, pp. 23-38.
- SANMARTÍ, J.; ASENSIO, D.; MARTÍN, M. A. 2002. "Les relacions comercials amb el món mediterrani dels pobles indígenes de la Catalunya sudpirinenca durant el període tardoarcaic (ca. 575-450 aC)", *Cypselà* 14, pp. 69-106.
- SERRA I RÀFOLS, J. C. 1974. "Las relaciones comerciales entre Iberia y Grecia durante la segunda edad del hierro", *Simposio Internacional de Colonizaciones* (1971), Diputació Provincial de Barcelona, Instituto de Prehistoria y Arqueología, Barcelona, pp. 217-221.
- SPARKES, B. A., TALCOTT, L. 1970. *Black and Plain Pottery of the 6th, 5th and 4th Centuries B.C. (The Athenian Agora, XIII)*, The American School of Classical Studies at Athens, Princeton.
- TARRADELL, M.; FONT, M. 2000. *Necrópolis rurales púnicas en Ibiza*, Treballs del Museu Arqueològic d'Eivissa i Formentera, 45, Eivissa.
- TRENDALL, A. D., CAMBITOGLU, A. 1982. *The red-figured Vases of Apulia*, Oxford.
- TRIAS, G. 1967. *Cerámicas griegas de la Península Ibérica*, València.
- VIVES, E.; MIRÓ, C. 1991. "Restos humanos de época ibérica en Montjuïc (Barcelona). La excavación de la Avinguda dels Ferrocarrils Catalans -antiga Via de Magòria- en la montaña de Montjuïc", *Nuevas perspectivas en Antropología*, Granada, pp. 1.073-1.088.
- ZAMORA, D.; PUJOL, J.; GARCÍA, J.; CELA, X. 2001. "El poblament a la Laietania central i septentrional durant el període ibèric ple. Una proposta d'organització territorial", *Actes de la I Taula Rodona d'Ullastret sobre territori polític i territori rural durant l'edat del ferro a la Mediterrània Occidental*, Monografies d'Ullastret 2, pp. 203-226.
- ZAMORA, D. 2007-2008. "L'oppidum de Burriac. Centre de poder polític de la Laietania ibèrica", *Laietania* 17, Mataró.